

Митрополит Антоније Сурошки

«Желео бих да поделим с вама све што се накупило...»

«Я хочу поделиться с вами всем, что накопилось...»

<http://www.practica.ru/Ma/index.htm>

Након многих година у току којих водим разговоре, овај низ беседа почињем у стању извесне недоумице. Толико пута сам говорио пред вама о најскривенијем – о ономе што сам сакупио у току многих година живота, да, чини ми се, сад могу само да се понављам и од тога нећете имати ни користи ни задовољства. А уједно сваке године се у мени рађају мисли и расуђивања, настају слике о Богу, о човеку, о животу, које бих желео да поделим с вама.

Прошле године сам држао беседе на енглеском језику и у току целе године сам говорио о Старом Завету, који нас припрема за спознају Христа и истовремено нам открива познање о Богу, познање о човеку, познање о целом свету који је Бог створио – познање света прво у свој његовој лепоти, хармонији, дубини, а затим у његовом страшном распаду и разарању, у ономе што називамо *падом* и што можемо да учимо у свом животу. Човек се, авај, не може сматрати за образ Божји који тек открива Божанску лепоту, и хармонију и познање о Њему. Човек је пао и замаглио му се вид, помрачиле су се мисли, његов живот се променио нагоре, међусобни односи су престали да буду рајски, чак и однос човека према самом себи је престао да буде онакав какав је требало да буде и какав је био на почетку. И услед тога се пољуљао цео свет. Дакле, треба да се загледамо у оно за шта смо били призвани, каква лепота нам је била понуђена као могућност и као датост коју је требало остварити и шта смо од тога учинили и шта треба да учинимо како бисмо испунили своје призивање.

Летос смо имали епархијски конгрес на тему «У чему су православци издали своје призивање». Овај наслов сам ја дао и ја за њега одговарам. После конгреса сам добио дугачко писмо у којем се говорило да су и тема и разрада били бесмислени: православље нема за шта да се критикује – оно је савршено. Наравно, нисам претпостављао негативну оцену православља као таквог, већ је то суд нама. Православна вера је колико је могуће савршена, а православци, осим светаца, су далеко од савршенства – свако ово може да каже с великим болом о себи самом, свака заједница о себи самој, свака Црква о себи самој. И не зато што су постављени идеали недостижни, већ зато што ми нашу веру као да поимамо умом, с поверењем прихватамо оно што су свети спознали искуством и тиме се задовољавамо. И пред нама је задатак: да остваримо оно за шта нас је Господ призвао и то не само речју, већ примером, и животом и Својом смрћу и чему нас је учинио заједничарима Својим Васкрсењем и даром Светог Духа.

Пре много-много година док сам био још дечак отац ми је рекао: «Узми за правило да размишљаш више него што читаш, зато што ће твоје сећање увек деловати брже него ум и срце.» Узео сам то за правило у целом свом духовном и умном животу и оно што покушавам да вам пренесем у својим беседама није плод скупљања мисли или података из извора, то су мисли које су се постепено родиле у мени, расле, продубљивале се, зриле у току седамдесет и нешто година у вези с читањем Старог и Новог Завета и оца Цркве. То како ћу ја представљати ствари можда ће вам изгледати помало необично, али ја са сигурношћу могу да кажем да то не противречи ономе чему су ме научили и Свето Писмо и оци Цркве и велики људи духовног и богословског искуства. И молим вас да оно што кажем саслушате, али да саслушате с отвореношћу: с једне стране, са спремношћу да прихватите оно што ће вам можда изгледати ново, а с друге стране, да доживите то са спремношћу да сами критички размислите о ономе што сте чули. Не обавезно

«критикујући» оно што ћу рећи, већ не прихватајући оно што будем рекао без размишљања.

Још неколико уводних момената. Не тако давно замољен сам да напишем предговор за књигу о иконописцу Леониду Александровичу Успенском. Познавао сам га дуго година. Упознали смо се кад ми је било седнаест година и он није тако давно умро. И кад сам почео да се замишљам над тим шта могу да кажем о њему запањило ме је то што смо у току много година стајали у истом храму готово један поред другог, зато што је храм био малецки, молили смо се заједно на свим службама и никада нисмо међу собом разговарали – било нам је довољно да будемо заједно и да заједно улазимо свим бићем у богослужење.

Кад сам постао свестан тога сетио сам се прича из житија египатских пустињака из раних година. Код једног старца дошла су тројица монаха, сваки са својим питањима. Двојица су постављала питања, инсистирала на одговорима, тражила дубље поимање, а трећи је седео и ћутао. Кад су ови завршили са својим питањима старац се обратио ономе који је ћутао и рекао му је: «Зашто ништа не питаш?» И ћутљиви посетилац се осмехнуо и рекао му је: «Немам потребе да ти постављам питања, довољно ми је да те гледам.» Наравно, не просто телесним очима, већ да гледа изразом очију, послушује звук гласа и иза онога што је могло да се види или чује, да послушује оно тајанствено што се дешавало у дубинама овог човека кад је он доживљавао питање и кад је на њега из својих дубина давао одговор.

И ево, кад сам почео да пишем увод у живот Успенског сетио сам се ове приче, наше сарадње и тога да сам годинама стајао испред икона од којих је многе он насликао. Кад сам стајао испред икона и молио се као да сам се обраћао кроз икону ономе ко је на њој насликан – као што и треба, зато што икона не сме да буде затворен прозор са сликом, икона треба да буде провидна као очишћено стакло, кроз које могу да се виде бесконачне даљине. Само у овом смислу може да се разуме савет светог Јована Златоуста, који каже: ако хоћеш да се помолиш стани испред иконе Спаситеља, затвори очи и обрати Му се. Икона ће ти тада бити као позив, исто као што текст Јеванђеља представља позив за то да човек уђе у дубоко општење са Христом, али не са изображњем, не с линијама, не с бојама, не с речима, већ с оним што је уткано у њих дубље од икакве спољашње изражајности или лепоте и што може да допре до нас, да рани душу или исцели.

А затим сам се замислио дубље над радом Успенског, а заједно с њим и над радовима других иконописаца које сам имао прилике да срећем. Као што можемо да препознамо кичицу овог или оног уметника и да кажемо: ово је Рафаело, а ово је Леонардо да Винчи, исто тако можемо да погледамо икону и да кажемо: ову икону је могао да наслика само Леонид Успенски, или отац Григорије Круг или Теофан, или Рубљов, зато што је свако од њих на објективну реалност коју је желео да прикаже, ставио свој печат, тачније, изразио је своју спознају својим језиком. Не говорим овде о томе да су неке иконе боље или горе, савршеније или мање савршене – оне су *различите*.

Међутим, овде треба додати још нешто друго. Икона није израз искуства само оног човека који је слика, она представља израз свецрквеног искуства. Зато што уметник не измишља икону, он се погружава у богопознање, заједничко за целу Цркву којој припада, Цркву апостола, Цркву мученика, Цркву подвижника, Цркву светих, Цркву грешника који се кају. Он постаје заједничар све тајне постепене спознаје Бога у границама човечанства и нарочито у дубинама Цркве кроз своју плот, кроз своје срце, кроз своју мисао. И зато можемо да видимо у икони не само оно што је на њој приказано, већ и нешто друго: не само суштину, реалност човека који је сликао ову икону, већ и црквено, свецрквено искуство које је скупљано миленијумима и које је сад нашло свој израз у сликарству датог човека.

Оно што сам сад рекао о икони може се рећи и о другим изразима нашег унутрашњег искуства о Богу, о себи, о свету у којем живимо, о оној групи човечанства којој припадамо, чији изданак представљамо. И ево, ако се замислимо, *шта* можемо да

појмимо из созерцања иконе? Наравно, не анализу различитих елемената: то је Божанско откривење, то је дар благодати, то је учење Цркве, то је лична борба за спасење датог човека, то је његово учествовање у заједници у којој он живи, која му даје веру и храни је, то је припадност васељенској Цркви...

Постоји још нешто о чему бих желео да проговорим у овом контексту, али узевши други пример. Неки од вас знајући како мало тога схватам у музици зачудиће се што сам изабрао управо овај пример, али он ми је приступачнији од неких других. Шта се дешава кад композитор пише музику? Нешто иде из једних дубина, а нешто ће отићи у друге дубине. Објаснићу ову чудну реченицу. Човек доживљава свим животом, свим својим бићем нешто: то је искуство божанског, то је искуство људског, своје величине и пада, то је искуство борбе и победе. Он све то прима у себе и исто као што уметник тражи израз у линијама и бојама, он тражи израз у звуку који би пренео искуство које у њему живи оно што се *с њим* унутрашње дешава или се десило, оно што је у процесу или оно што је коначно сазрело. И кад то чини, он налази израз за оно што је непојамно, ван граница сваког израза до њега дошло и што је он на изванредан начин умео да пренесе у ограниченој форми, али у форми која онолико колико је то могуће изражава оно дивно што је он доживео.

Међутим, овде се процес не зауставља. Ову музику ће слушати људи и сваки човек ће кроз ову музику постати заједничар искуства датог композитора. Ово искуство неће бити пунота онога што је композитор доживео. Он је доживео лепоту, дубину, истину у свој пуноти, он ју је изразио колико је умео, међутим и овај ограничени, релативни израз открива пут другим људима како би могли да се обрате тој лепоти, тој правди, тој истини и сваки ће је доживљавати сразмерно својим способностима. Сад немам у виду музичке способности, већ ону дубоку осетљивост која постоји у сваком човеку, на звук, на боју, на линије и на много тога другог – на ово ћемо се још вратити.

А даље сваки човек постаје другачији. Кроз музику која се чула он је постао заједничар у ономе што није умео сам да чује. И сада је у њему почео процес упознавања самог себе, спознаје онога што је више, шире, дубље од њега самог. Човеку који је потпуно неосетљив на музику може изгледати да се сва музика своди на лист папира на којом су нацртани чудни знаци. Ови знаци оживљују онда кад човек почне да их чита, не због образовања, већ због унутрашњег заједничарења у ономе што је уткано у њихов спој, у њихову хармонију и кад налази кључ за ову хармонију. Тако се може замислити да човек може да види партитуру и да не уме да је прочита или може да чује руку која изводи на клавиру или на другом инструменту ову музику и да задрхти унутрашње, да послушне и чује у себи оно што раније није чуо.

Ово се односи и на иконописање, такође се односи на говор. Има једно место у канону Андреја Критског у којем се каже да је цар Давид написао, *као на икони песму*. То је речено за покајнички псалом (Пс. 50), у којем је Давид изразио сав свој ужас пред собом, сав свој ужас пред својим преступом, пред Богом, пред човеком, све своје покајање, разбијеност свог срца и душе, крик очајања и наде. До нас овај крик допире у непојамном богатству кроз душу човека који је преживео ужас греха прељубе и убиства (2 Цар. 11-12) и који је умео да увиди, да доживи, да се дубоко покаје и изрази своје покајање речима. У канону Андреја Критског овај псалом се назива *иконом*, у смислу да је кроз ове речи за другог постало приступачно оно што би за њега остало непојамно, невидљиво, нечувено. Нико, срећући цара Давида не би могао да прочита у њему ни његов грех, ни његово покајање. Икона је подобје, то је изображење које никада не може бити савршено, зато што изображење никад не може да се подударе с пунотом реалности, али је довољно реално да нас погоди у душу и да нас учини заједничарима у оном искуству које је уписано, урезано у ову икону. Кад читамо псалом постајемо заједничари у ужасу Давида и истовремено се открива пред нама наш сопствени ужас за себе саме. Кад слушамо црквене песме или чак не црквену, већ просто велику музику, ми постајемо заједничари у ономе што је њен аутор спознао. Кад постајемо заједничари у иконопису ми

постајемо заједничари у ономе како је тај конкретни човек постао заједничар у свецрквеном искуству и истовремено унео у ово искуство нешто толико лично да је ово искуство зазвучало, погодило нас у душу, открило у нама поимање којег пре није било.

Све ово говорим зато што ми се чини веома важним да се управо тако чита Свето Писмо: не као прича о догађајима, који су занимљиви или које треба запамтити или знати, већ о појави искуства сусрета с Богом, искуства о томе какав је Овај Бог Којег сада срећем у Свом милосрђу или у страшном Његовом суду, у Његовој неописивој лепоти, у Његовој непојамности или у Његовој бесконачној блискости кроз живе људе који су преживели ово до самих дубина своје душе. И истовремено кроз овакав приступ ономе што читамо открива се пред сваким од нас наша сопствена душа, наш сопствени живот, живот свих људи око нас, ново поимање – поимање које припада Богу и у којем ми постајемо заједничари. И исто тако кроз Свето Писмо постајемо заједничари у искуству светаца који су га доживели и пренели нама, оних који су писали књиге Старог и Новог Завета и оних светаца који су се надахњивали њима и проживели живот достојан онога што су чули од Бога и о Богу, онога што се открило пред њима у свету који је Бог створио, о материји овог света.

Ево о чему бих желео да одржим низ беседа ове године: да погледамо шта сазнајемо о Богу кроз Његову творевину. Да, знам, Писмо каже: *небеса повједајут славу Божију* (Пс. 18, 2), али не ради се о томе да се дивимо овој лепоти и да је оставимо по страни, ван себе. Треба се замислити о томе шта значи Божије дејство стварања, шта значи судбина све твари, шта значи за Бога и за нас наше стварање, наш пад, наше спасење, каква је судбина света који нас окружује. Ево ради чега треба да се удубимо у читање Светог Писма.

Свето Писмо нам говори и наше искуство потврђује да је Бог у Својој Суштини непојаман, да се Он ни дефинисати, ни описати се не може, иако је могуће спознати Га на изванредан начин – на ово ћу се вратити. Сам Господ у Светом Писму за Себе каже: *Ја сам Сушти* (2 Мојс. 3, 14), Ја сам Онај Који јесте. И ово Његово битије не одређује се никаквим спољашњим условима. Он је само битије, Он је сама суштина битија, Он је живот у свој пуности, Он је истина у свој пуности. Међутим, кад све ово говоримо ми не говоримо о ономе што сами знамо, већ о ономе што нам је открио Сам Бог, зато што ми не знамо шта значи «Ја сам Сушти», шта значи *бити* и бити *битије* без услова, без неких допунских квалитета.

На питање о томе шта значи *Ја сам истина* (Јн. 14, 6), још ћемо се вратити. Међутим, врло је важно да знамо да је у Својој Суштини Бог непојаман. Ипак, на неки начин ми Га спознајемо: и древни писци и савремени мислиоци нешто су нам говорили о томе, понекад поређењима. Једно од најстаријих поређења јесте поређење Бога са сунцем. За нас није могуће да у искуству сазнамо шта је сунце, бити сунце у оној мери у којој је сунце оно што јесте. Међутим, ми га спознајемо индиректно и уједно суштински, кад га доживљавамо као светлост, кад га доживљавамо као топлоту. Постајемо заједничари у ономе што представља, али у суштини не можемо да спознамо. И православно богословље је од давнина инсистирало на томе да се о Богу може говорити позитивно исто као што говоримо о светлости, о топлоти, али треба такође говорити и *негативно* у смислу да не умишљамо да наводно рекавши нешто позитивно о Богу, можемо да Га исцрпимо, можемо толико о Њему да кажемо, да ће о Њему бити речено све и да ћемо знати *шта* је Бог, Желим да вам наведем још пар примера о томе.

Јеврејски богослов Мајмонид наводи следећи разговор између древног учитеља и његовог ученика. Младић је стао на молитву и подигавши руке према небу рекао: «Господе, Ти си премудар, Ти си предиван...» - и даље је наставио да додаје придев за придевом. Наставник га је зауставио и каже: «Немој да говориш светогрђе! Сваки пут кад додајеш било шта Његовом описивању ти Га чиниш ситнијим, ограничаваш Га, чиниш Га заробљеником своје сопствене непотпуности.» Православно «негативно» богословље се заснива управо на овоме. Има ствари које можемо да кажемо о Богу, али морамо увек да

имамо на уму да се ово не односи на Његову Суштину, већ на онај више или мање дубок однос у којем се с Њим налазимо.

И ово се не односи само на Бога. Што више се продубљује наше знање о човеку, што више у коначном можемо да кажемо о њему – тим дубље осећамо да нисмо рекли ништа о његовој суштини. Ако смем да дам лични пример сећам се разговора са својом мајком кратко пред њену смрт. Рекла ми је: «Цео живот смо живели заједно и сад те познајем тако дубоко да ништа о теби не бих могла да кажем: ма шта да покушам да кажем, морала бих да допуним, исправим, променим свим осталим,» - да додајем не ову или ону црту која допуњава или исправља речено, већ све остало да кажем, зато што свака црта представља као кап воде у океану. Она се не може издвојити, то престаје да буде океан. И ово треба да запамтимо: можемо о Богу да кажемо много и да пренесемо много, али не можемо да исцрпимо ни Његову Суштину, ни Његово биће, чак ни тајне Његовог деловања у свету у којем живимо.

Међутим, треба да поставимо себи питање: ако је Бог просто непојаман, ако је Он ван граница сваког поимања, сваког разумевања, сваког искуства уподобљења Њему, шта можемо да знамо о Њему, како можемо један другом или из генерације у генерацију да пренесемо о Њему било шта?

Дакле, чини ми се да је веома важно да се сећамо речи која је као успут речена на почетку књиге Постања о томе да је Бог, створивши човека у личностима Адама и Еве удахнуо у њих Свој дах (1 Мојс. 2, 7). Нема никаквих објашњења у Светом Писму о томе, колико се сећам, о томе и оци Цркве нису посебно писали, али су ове речи од изванредне важности: човек је постао човек, због тога и након што је Бог удахнуо у њега Свој сопствени дах, односно Свој живот, учинио га је заједничарем нечега што Он Сам јесте. Значи, између човека и Бога постоји неко исконско – хоћу ли смети да кажем? – *сродство*, нека исконски уписана у људско битије хармонија с Богом. И човек Бога може да спознаје, зато што између Бога и човека постоји нешто заједничко – шта тачно, ми у суштини не знамо, али можемо то да искусимо. Само зато можемо да размишљамо о Богу, да верујемо да Он постоји да знамо нешто о Њему, пошто између Њега и нас постоји нешто заједничко. Ово заједничко нас не чини сличнима Богу, «боговима», али нас то доводи до тога да нам се Он открије, ако се само отворимо према Њему, чинимо све што је могуће како бисмо били прозачни пред Њим. Не умем ово да објасним, али постоји древна пословица да се слично сличним познаје и ако можемо да спознамо Бога макар у ограниченој тварној мери, још више ограниченој после нашег пада, то значи да између Њега и нас постоји хармонија.

Ако је овде могуће поређење, пример, могло би се рећи да између Бога и човека постоји готово исти однос који постоји између музике и душе која је у стању да је доживљава и преноси. Ово нас не чини сличнима Богу, али нас чини сроднима с Њим и наше призивање је да растемо све дубље и дубље, да се откривамо све више и више тако да се искуство о томе Ко је Бог улије у нас. У извесном смислу (на то сам већ указивао) Бог је заувек непојаман. Он је Онај Ко може да каже: *Ја јесам* и то је све што Он може да каже о Себи. Међутим, ово не значи да Он не може да нас у искуству учини заједничарима Свог живота.

Оци Цркве су говорили да је Бог светлост непојамна. Још у стара времена, пре Јеванђеља, владала је свест о томе да је Бог светост. И на древним језицима, између осталог на јеврејском, то је значило «непојамност». Међутим, не таква непојамност која Га чини тако далеким да се не може ни прићи, већ непојамна и истовремено Он је Онај Који нас позива к Себи. Сусрет с Њим је могућ, а уједно представља највећу страву душе (не говорим о страху, већ о оном трепетном потресу душе, које се може изразити само речју «страва») и с друге стране, максимално ликоване. Дионисије Ареопагит каже за Бога да је Он тама, и даље објашњава: таме у Њему нема, већ је Он светлост тако заслепљујућа да кад гледамо на Њега ми постајемо слепи, погружавамо се у таму која као да представља наше искуство Његове светлости. Дакле, с једне стране, ми смо сазвучни

Богу, зато што је Његов дах у нама и овим дахом *ми јесмо, крећемо се и живимо* (Дап. 17, 28), без њега бисмо ми били просто део материјалног или животињског света, а не човечанство; и ми Га доживљавамо као безграничну или максималну тајну пред којом се клањамо, којој се обраћамо само у облику молитве: *Свјат, Свјат, Свјат Господ...* – непојаман, величанствен, и уједно Онај Ко се открива пред нама.

И ова светлост до нас понекад долази веома различитим путевима. За нас није могуће да се нађемо лицем у лице са светлошћу Божијом каква она јесте, то би значило ослепети, то би значило изгорети у овом Божанском пламену, али у извесној мери ми постајемо Његови заједничари. Вероватно се сећате приче о томе како се Бог јавио Мојсију на гори Синајској. Било му је заповеђено да се попне на врх, народ је стајао у подножју горе. Сва гора је била у тами, покривена облаком непробојне таме Мојсије је крочио у овај облак, у ову таму. И кад је крочио у њу нашао се у сијању Божанског присуства, не лицем у лице с Богом непојамним, већ у сјају Његовог присуства. Мојсије је молио Бога да му покаже Свој лик, али ме је Господ рекао: не, лик Мој не можеш да видиш, али ћу те сакрити у каменој пукотини и проћи ћу поред тебе и видећеш Ме како одлазим. И Мојсије је видео светлост Божију која је постепено одлазила, није се претварала у таму, није нестајала, али је одлазила од њега (2 Мојс. 33, 20-23). У Старом Завету се на још једном месту помиње се један од пророка неочекивано за себе нашао лицем у лице с Богом. Тамо није описано какав је то сусрет био, али он је ускликнуо: видео сам Бога, преостало ми је само да умрем! (Ис. 6, 5). Овај сусрет је био ван граница земаљског.

Имамо и другу слику сусрета с Богом. То је купина која не сагорева, грм који не сагорева, који је Мојсије видео. Грм је горео у јарком пламену и глас Божји је наредио Мојсију да изује обућу с ногу, зато што је сама земља на којој овај грм расте свештена, света, освећена (2 Мојс. 3, 2-5). Овај грм као да представља и човечанство и цео свет. Он је обухваћен Божанским пламеном, али овај његов пламен њега самог претвара у горење. Пламен Божанског присуства, Божанске љубави не сажиже, он чини својим причесником. А ово до нас долази онако како сам управо рекао, али долази до нас још другачије и врло разноврсно.

Вероватно се сећате приче Мотовилова о његовом разговору са светим Серафимом Саровским. Мотовилов је говорио да му није јасно *шта* значи сусрет с Богом, како то бива, шта се тада догађа. И одједном за време разговора преподобни Серафим каже: «Зашто ме не гледаш?» А Мотовилов је затворио очи у ужасу, зато што је угледао преподобног Серафима у таквом блистању светлости да му је боло очи и кад је покушао да разликује његове црте није могао да их разликује. Како он каже: «Замислите лице човека с подневним сунцем у позадини: видиш како се крећу усне, хваташ црте, видиш очи, и уједно – не, не можеш да оцрташ овај лик.» Он је тада ускликнуо у ужасу: «Како је могуће остати жив после онога што сам видео!» И овде (треба да запамтимо то, зато што су то крајње важне речи) Серафим му је одговорио: «Не би могао да ме видиш у пуности благодати Божије, да се ниси сад сам у њој налазио.» Да Мотовилов није био у благодати изгорео би.

И ово има значаја за нас, зато што, наравно, наш сусрет с Богом није тако драматичан као сусрет Мојсија као сусрет оног пророка који сам поменуо и као сусрет с преподобним Серафимом, али повремено нас обасјава светлост. Оци Цркве кажу да кад се молимо (они су о томе говорили нарочито поводом Исусове молитве), наша утроба као да светли. И постоји неколико писама светог Теофана Затворника на ову тему о томе да постоји природно светљење кад нам постоје унутра топло и као да светли истина у нама, али кад долази до причесности Богу, ми ступамо у оно што су оци називали *Таворском светлошћу*, светлошћу без боје, без нијанси, која нас не само обасјава, већ прожима, чини својим причесницима.

И овде, кад сам већ поменуо Таворску светлост, можда треба рећи и о јављању Христа на Тавору, на гори Преображења (Мт. 17, 1-8). Христос је тада разговарао с

Мојсијем и пророком Илијом о томе да Му предстоји да умре ради спасења човечанства и да Он Свој живот даје слободно. То је моменат кад је Божанска љубав у Њему заблистала у непојамној јачини, прожелла сву Његову људску душу, прожелла је и Његову телесност, даље обухватила и Његову одећу и почела да се излива на све што Га је окруживало, не само као светлост која пада на једну страну предмета и оставља другу у тами. Не, ако се погледа икона Теофана Грка видимо да ова светлост пада на све предмете који окружују Христа, као да удара у њих, пролази до њихове сржи, и као одговор на овај додир свака ствар, сваки камен, свака биљка почињу да сијају истом овом Божанском светлошћу. Ево светлости Преображења, ево онога што се догађа са светима кад они постају заједничари Богу да Божанска светлост не само да их обухвата – они се погружавају у њу и сами постају светлост макар на оно кратко време кад су у овој дубокој молитви. А затим се они враћају назад, на земљу, у своје тварно стање, које није до краја освећено, које ће бити јављено у пуности тек на крају времена.

Постоји место код светог Макарија Великог где он говори нешто што се односи, како ми се чини, на оно о чему сам управо говорио. Он покушава да укаже на разлику између искуства и вере и каже: замислите да у дубоку ноћ пред лицем тамног неба, пуног јарких звезда лежите у малом чамцу, који носи море и да осећате како се љуља ваш чамац, ви видите бездан неба, његову неописиву лепоту и истовремено осећате таласање морске воде. А затим долази осека и чамац се налази на песку. У том тренутку више не осећате таласање воде, али кад изађете из овог чамца ви га и даље знате у искуству, не може у вама бити никакве сумње у то да се то догодило, чак више од тога: да то постоји, зато што је то у вама остало. И ево, каже Макарије, оно што се догодило на почетку, кад си лежао у чамцу, који је носило море – то је искуство, а оно што несумњиво знаш не само сећањем, већ свим својим бићем, телесно, душевно јесте почетак вере: увереност у то да је то било и да ништа не може да ти одузме ову сигурност. Мотовилов несумњиво никад није могао да заборави оно што му се догодило. Међутим, наравно, ми не доживљавамо сусрет с богоносцима, на тако потресан начин. И ево, хтео бих да вам наведем неколико једноставних примера.

Један пример ћу навести из свог искуства. Кад сам имао седамнаест година кренуо сам у подворје Три јерарха у Паризу, једини храм који је тада остао веран Московској Патријаршији. Хтео сам да дођем на бденије, али сам радио до касно и дошао сам после њеног завршетка. Стајао сам на врху степеница које су водиле у подрумске просторије где је била уређена црква, у недоумици шта да чиним и одједном сам видео како се степеницама пење монах – широких рамена, високог раста. И кад сам га погледао видео сам у њему потпуно тиховање, такву задубљеност, такву тишину, такав мир, такав одлазак у саме дубине да сам му пришао и рекао: «Не знам ко сте ви, али молим вас да будете мој духовник!» И он је то остао до своје смрти и три дана пред смрт ми је написао цедуљицу: «Спознао сам тајну созерцатељног ћутања, сад могу да умрем.» Овај сусрет није био просто с човеком богословски искусним или молитвеним, то је био сусрет с оним дубинама у којима се он у том тренутку налазио.

Дешавају се и једноставнији сусрети ове врсте, наизглед потпуно неприметни. Желим да поделим с вама неке од њих, зато што су они за мене тако значајни.

Као дечак од десет година био сам у дечјем кампу и тамо је био свештеник, отац Георгије Шумкин. Он се ни по чему нарочитом није издвајао, имао је само једно својство које је нас дечаче запањивало и које сам осмислио тек после много година, кад сам сам постао верник, односно кад сам срео Живог Бога: он је све нас волео непромењивом љубављу. Кад смо били добри ова љубав је била ликовање, кад смо били рђави дечаци његова љубав се претварала у врелу патњу, али љубав није престајала да буде љубав. Он никада није узимао од нас своје срце, није нам га поклањао као награду. Оно нам је припадало до краја, заувек, за читаву вечност. Касније сам схватио из његовог лика *шта* значи љубав Божија према нама, грешницима, како Бог може да нас воли крсном

љубављу, љубављу разапетом, убиственом за Себе, до силаска у пакао и како Он може да нас воли ликујућом љубављу победе, причесности.

Или друго: имали смо у подворју Три јерарха старог ђакона Јефимија. Имао је преко осамдесет година у то време, ни по чему се није издвајао, човек као човек, онижег раста, дежмекаст, корачао је ситним корацима, говорио је помало неразумљиво, зато што је изгубио све зубе. Једном сам заједно с њим био за певницом, он је певао, а ја сам читао наизменично с њим. Он је певао с тако невероватном брзином да чак очима нисам могао да пратим текст по књизи, исто тако је и читао. И кад се завршила служба рекао сам му: «Оче Јефимије, ви сте ми данас украли целу службу брзином свог читања и појања. Међутим, оно што је још страшније: ви сте је украли себи – нисте могли да се молити таквим темпом!» И он је заплакао и рекао ми: «Знаш шта, опрости ми! Али ја сам се родио у селу толико сиромашном да моји родитељи нису могли чак ни да ме нахране и кад сам био сасвим мали дечак, од једно пет година дали су ме у манастир како бих тамо могао барем да једем, да бих имао где да одспавам, да би се неко побринуо за моју одећу. У манастиру сам први пут чуо ове песме и ове речи. Затим сам научио да их читам и певам заједно с другима и ево већ око осамдесет година свакодневно читам, певам, изговарам ове речи. И знаш шта се догодило? Кад видим реч у књизи не треба да је анализирам по словима, реч је као рука која се дотиче неких струна у мојој души и кад видим ове речи цела душа почиње да пева и зато сам тако брзо читао и певао што је певала цела моја душа. А на тебе нисам помислио, опрости!» Ево човека који је такође своје знање о Богу, своје искуство о молитви, своје искуство о нераскидивом сусрету с Богом тада пренео. Односно, ја од њега томе нисам могао да се научим, али сам разумео о чему се говорило.

Касније сам схватио шта је Теофан Затворник хтео да каже кад је писао у једном од својих писама да треба пажљиво да читамо речи молитве, да размишљамо о њима, *уосећавамо* се у њих (то је његова сопствена реч) до те мере да оне постану унутрашњи садржај наше душе да бисмо кад дође време да се читају вечерње, јутарње или друге молитве могли да прелазимо не од речи на реч, већ од живог осећања ка живом осећању: довољно би нам било да погледамо ове редове како би цела душа почела да се моли, односно да гори пред Богом, да дрхти пред Њим. Ево како се још преноси знање о Богу, искуство о Богу, али не само тако. Често звук који се молитвено преплео с речима молитве може да нам пренесе оно што ми умом у овим молитвеним речима не можемо да ухватимо. У томе је смисао црквеног појања, уставног, које се заснива на искуству, који је израстао из искуства молитве. И ово је искуство које људи имају не само у црквеној молитви, већ и у искуству живота у свету, у којем се ми налазимо. Постоје звуци који допиру до наше душе и васкрсавају је, рађају. Навешћу вам пример који сам раније већ давао, али бих у овим беседама које су просто моја размишљања хтео да поделим с вама све што ми је драго.

Имали смо појца Павла Фјодорова – изузетног баса, певао је у цркви од детињства. У извесном тренутку је откривено да има рак, испоставило се да је касно да се било шта учини, он је лежао у болници и постепено се гасио. Посећивао сам га сваки дан. Прво сам служио кратки молебан, он је певао, а ја сам изговарао оне делове који се нису певали. Затим је изгубио снагу за то и ја сам прешао на појање. А једног дана сам дошао и главна сестра ми рече: «Узалуд сте се трудили да дођете данас, он је на самрти, он је ван сваког општења са земљом. И страшно је то што су његова жена и ћерка које су биле у иностранству много месеци тек сад могле да допутују, он од њих више не може да се опрости!» Попео сам се у његову собу, клекао на колена поред њега, замолио жену и ћерку да седну с друге стране кревета и овом човеку који је био ван граница свести или доживљаја почео да певам песме Страсне седмице и Пасхе. И певао сам их, како сам умео, не баш лепо, али поштено, из душе, зато што сам веровао у оно што оне говоре и веровао сам да је у њима сила Божија, која може да врати свест овом човеку. И у извесном тренутку осетио сам да му се враћа свест као талас, да се подиже у њему свест. Он је отворио очи, погледао ме. Рекао сам му: «Павеле, ваша жена и ћерка су управо

допутовале, опростите се од њих пре него што умрете.» Он се окренуо према њима, опростили су се и затим сам му рекао: «Сад можете да умрете с миром.» Он је затворио очи и умро. Овде се не ради о томе да сам ја певао на неки начин који је могао да обнови живот у њему, - просто сва његова душа је оживела од ових речи и мог несавршеног појања.

Ако се говори о звуку ви можда знате – или не знате да у требнику постоји молитва за освећење звона и овом молитвом се изражава молба да Господ да овом звону такву благодат да његов звук допире до људи и препорађа у њима вечни живот.

А шта рећи о сусрету човека с Богом као што је то бивало с апостолима?! Желим да вас подсетим на само један случај. Христос је говорио људима из околине о томе да треба да умре и да је Он *хлеб живота*. Људи су почели да одлазе и Спаситељ се обратио Својим ученицима и рекао: да не желите и ви да одете? И Петар је говорио у име свих рекао: *куда да идемо од Тебе? Ти имаш речи вечног живота* (Јн. 6, 68). И ове «речи вечног живота» - нису описне речи, ви нећете наћи у Јеванђељу опис вечног живота речима Спаситеља. Не, Његове речи су погађале душу, улазиле су у најдубље дубине човека и рађале у њој, у овој дубини, вечни живот, који је дремао или који је био, као Лазар у гробу, очигледно, мртав и васкрсавао се овим речима – не звуком Његовог гласа, не самим речима, већ оним што је допирало кроз овај звук. Ево на који начин Бог непојамни, Бог Који је непробојна тама, ако желимо да проникнемо у Његово присуство, јесте светлост, која нас обасјава, само ако се клањамо пред Њим – ево на који начин нам се Бог открива, зато што нас је првобитно саздао као сазвучне са Самим Собом; и ево како кроз једног човека, кроз заједницу Бог може да се открије и мноштву људи.

Међутим, ако тако постављамо питање и ја говорим управо о питању, зато што, као што видите, идем по пипању и желео бих да и ви размишљате на ове теме и постављате себи питања – поставља се друго питање: ако је тако како онда човек може да буде безбожник, како може да негира само постојање Бога, Који у њему живи и делује, зато што нас Бог створивши човека не напушта? Како каже апостол, дарови Божји се не могу одузети (Рим. 11, 29): што је Бог дао, Он никад не узима назад. Како то? И чини ми се да се може као по пипању прићи својеврсном одговору, рекавши да сваки човек у себи осећа неку дубину, неку тајанственост, нешто што превазилази његово просто животињско постојање. Али ако му благодаћу и речју није откривено познање о Богу, он свој доживљај заодева у нереалне форме, у идоле.

Ми знамо из Светог Писма, из учења светих, наставника наших, да Бог није створио зло, да је Он сву твар створио невином, иако несавршеном – несавршеном у смислу да још није достигла пуноту за коју смо сви ми призвани: пуноту заједничарења с Богом, да постанемо храм Светог Духа, уподобимо се Христу. Људи су се сећали древне, старе приче о томе, али искуствено више нису припадали овој традицији познања и онда су почели да говоре да су свет створили Бог и зле силе, зато што зле силе тако моћно делују у нашем свету. У контексту почетка Старог Завета можемо да кажемо: не, Бог је створио вештаствени свет, створио је анђеоски свет, свет животиња и свет људи као чист, непорочан, али слободан, обдарен самовлашћу, правом и могућношћу да одређује своју судбину, целог себе и неки анђели (о овоме ћемо опет говорити касније) отпали су од свог призивања. И мутна сећања и остинској историји стварања света и пада човека и анђела претворили су се у тамну легенду месопотамске вере.

Исто то се, мислим, дешава и с појединим човеком. Он осећа нешто у себи, али немајући могућности да због непросвећености духа и незнања схвати шта се дешава бира себи идоле. Сећам се једног сусрета. На степеницама хотела «Украјина» у Москви пришао ми је млад официр и рекао: «Ви сте верник?» «Да.» «А ја сам, ето, безбожник.» Одговорио сам: «Јао ми вас је.» И он додаде: «Да, али шта имам заједничко с Богом па да верујем у Њега?» И ја га упитах: «А да ли ви у нешто верујете?» «Да! Верујем у човека!» «У томе је ваша заједничка вера с Богом, зато што Бог верује у човека онако како ви не верујете. Он нас је створио по вери у то да ћемо у коначном израсти у пуну меру раста Христовог. Он

нас је створио због непоколебљиве наде у то да човек неће потпуно отпасти од Њега. Он нас је створио с оном љубављу коју видимо оваплоћеном и распетом на Крсту. Бог у човека верује онако како и у којој мери ви не верујете у човека. Ви верујете у своју представу о томе какав човек треба да буде и спремни сте да је ломите како би он постао по вашем образу и подобију. Бог то никада не чини.» Он ме је погледао и рекао: «О томе никад нисам размишљао, треба да размислим.»

Мени се тако чини. И кад срећеш конкретне, живе људе, срце ликује због тога што безнадежности у овом смислу нема, што Бог јесте Бог и Отац свих, *свих* без изузетка како о томе говори Свето Писмо (Мт. 5, 45). И на такав начин Бог непојамни, тајанствени, живи и делује. Он је непојаман по Својој Суштини исто као што је сваки човек непојаман у својој суштини. Ма колико да познајемо човека који нам је драг, ма како дубоко да га упознамо и срцем и умом и заједништвом живота и чак телесним општењем, ми га знамо као што знамо сунце: по светлости и по топлоти, али негде постоји тајна овог човека која је за нас непојамна, која је откривена само Богу.

Има тренутака кад видимо као сјај, светлост у човеку. Помињао сам читав низ људи који су за мене представљали откровење. И ми можемо да растемо и можемо стрпљиво да чекамо тренутак кад ће се кроз причесност Богу, кроз очишћење наше греховности у нама појавити способност да се до дубина отворимо пред Њим.

Постоји једна руска песма која о томе говори тако једноставно и јарко:

Из бездана Вечности, из дубина стварања
На твоја врела тражења и сумње
Ти, смртниче, захтеваш одговор истог тренутка,
И плачеш, и проклињеш Небо у љутњи,
Што не одговара на твој душевни крик...
А Небо те гледа с осмехом,
Као мајка размажено дете,
С осмехом – зато што све, све тајне зна
И зна да је за тебе још рано да их знаш!

И ми треба да живимо устремљени ка спознаји Бога и уједно с овим – с осећањем радосног смирења: ако сад ми, тако слепи, тако безосећајни, тако неискусни, толико знамо о Богу, тако можемо с Њим да општимо у молитви, у созерцању лепоте коју је Он створио, у општењу с људима који су кренули даље у дубине Божије, ако ми такви можемо толико да знамо, како ће бити кад *Га познамо*, по речима апостола Павла, као што је *Он нас спознао* (1 Кор. 13, 12)! Каква је у томе дивна нада, каква је у овоме ликујућа радост!

И ево, људи који су у извесној мери постали заједничари у овом знању (говорим у «извесној мери»: чак у најмањој мери или у веома великој) могу с нама то да поделе. Они то деле кроз свој лик, они деле тиме ко су они, они деле с нама оно што су спознали не само срцем, већ и умом, они нам говоре на граници нашег поимања, не, чак и више, они нам говоре на нашем језику о ономе што су сами спознали као на другом језику. Сетите се места из Посланице на којем апостол Павле каже да је био узет на небо и да је чуо *неизрециве речи* које се не могу поновити (2 Кор. 12, 4), али он их је чуо, његова душа се одазивала, певала је уз звуке ових *речи*. Оне се не могу поновити, али кад се он вратио из тог стања могао је да подели с другима нешто о Богу што раније није знао.

И овде се поставља питање *како* се ово знање изражава. Говорио сам о томе како се то огледа у личностима људи, управо сам вам навео пример апостола Павла, али осим тога, ово се изражава и на други начин. Ми знамо из дела светих отаца имена низа анђела. Свако од ових имена говори о томе каквим он зна Бога: *Даница* је анђеоло који је видео Бога као савршену Светлост. *Михаил* је после раскида читаве групе анђела с Богом устао у заштиту рајских двери, његово име значи «Нико као Бог». Име *Рафаил* значи «Бог исцељује» Сваки од њих је био прожет Божанским присуством, светлошћу, благодаћу, Божанским енергијама, и име сваког говори о томе шта је он постао у својим дубинама. Ово не значи да у њему није било ништа друго: било је познање Бога, познање човека,

била је његова улога у историји човечанства. Постоји задивљујуће место о томе да се нешто о Божанској тајни не спознаје и не преноси се само речју, не само тако што делима својим испуњавамо Божија наређења на земљи, међу људима или у васељени. Свети Исак Сириј (како је неочекивано што је то управо он!) каже да је вечни посао анђела на небу – плес. И ако се замислимо над тим, можда је могуће рећи шта је он хтео да каже. Плес је савршено, потпуно, созерцатељно ћутање и ово искуство причесности Богу на дубинама ћутања огледа се у покретима, у потпуној хармонији, у апсолутној лепоти. Ја више не умем да кажем о томе, али је запањујуће да је такав пустињак као Исак Сириј тако доживљавао анђеоску природу.

А даље се ради о људском говору. Ми једни другима преносимо наше знање, као што сам већ рекао, кроз личност, али и речима. Ове речи припадају свељудском говору, то нису тако изузетне речи, које говоре само о Богу, о човеку у његовој суштини, у недрима и дубинама – то су речи које се могу наћи и у другим областима, али у контексту личности, у контексту говора оне нам преносе нешто о Богу. Међутим, овде морамо узети у обзир веома важну ствар. Кад кажемо да је Свето Писмо реч Божија то не значи да је свака реч која је написана у Старом или Новом Завету реч коју је Бог тако изговорио. Зато што знамо да се у току читаве историје Старог Завета јеврејски језик мењао и зато су различити свецы Старог Завета говорили о Богу на свом рођеном јеврејском језику, али с променом језика из века у век нове нијансе су се додавале, претходне нијансе су као сасушено лишће опадале. А шта тек да се каже о томе да је с јеврејског језика уз све његове измене у току векова Стари Завет био преведен на грчки језик и с њега на стотине језика којима људи говоре! И у сваком језику има особености које се не могу пренети простом речју.

Осим тога, кад човек чита, нарочито Стари Завет, али и Нови, мора имати у виду да нисмо навикли на ону културу у којој су се ови догађаји дешавали. Прва примедба: отац Сергије Булгаков је писао да је почетак књиге Постања до истеривања човека из раја – прича на језику палог света о ономе што је било *пре* пада. Језик за преношење овога ми немамо. И све оно што се говори у прве три главе (1 Мојс. 1-3) јесте језик палог света који покушава да пренесе догађаје о којима искуствено нико више ништа није знао. Зато отац Сергије почетак књиге Постања није назвао историјом човечанства, већ метаисторијом, односно надисторијом, ван граница историје. Ово је историја у смислу да се све *то* дешавало, али ми не знамо шта је то, немамо језик да пренесемо *ове* догађаје на оном језику на којем је требало да буду изражени да није било пада.

И даље: култура јеврејског народа се мењала, мењали су се образи и слике. Често читамо Писмо, не бринући се превише што нам ово или оно место изгледа чудно, несхватљиво. Сећам се како се групи деце причало о Самсону и Далили, о томе како се сва сила Самсона састојала у његовој дугачкој коси која никад није била скраћивана (Суд. 16, 16-19). И деца су ово доживела, па, као магију, као чудо и то је све. У ствари, и у стара времена и касније дугу косу које се никада нису дотицале маказе носили су људи који су сав свој живот, целе себе посветили Богу (4 Мојс. 6, 2, 5). И док је Самсон био *богопосвећени* човек и носио знак тога, он је имао несавладиву снагу, али кад је предао себе у власт Далиле и кад му је она одсекла ову косу у знак тога да он више није Божји, већ је њена својина, сва сила је отишла. Боље би било кад бисмо тако преносили деци суштину уместо да од овог догађаја правимо бесмислену причу о некаквој старозаветној магији!

Има других места која су за нас загонетна. Зашто се, на пример, на читавом низу места говори о томе да су Израилци почели да се моле на висинама, на врховима, на брдима и да се Бог окренуо од њих (на пример, 4 Цар. 17, 9-18)? Зашто се није могло молити на брдима или на некој гори или на висини? Зато што је то било знак да се они моле онако како се моле пагани, да су преузели обичаје и дејства пагана и овим су показали Богу да они не припадају више само Њему, већ су постали заједничари света који

није Његов свет. Могли би се навести и други примери, али су и ови довољни како бисте разумели да Писмо треба читати духом.

Постоји изванредно место код старца Силуана где он каже да Дух Свети живи у Цркви и да чак и кад би цело Свето Писмо нестало, човечанство и Црква не би били лишени потпуног познања Бога, зато што би човечанство и даље постајало у Цркви и кроз Цркву као Тело Христово, оживотворено Духом Божјим. То су смеле речи, али понекад морамо да примамо смеле речи, зато што нам оне преносе нешто веома важно. А ево шта је то важно што нам оне преносе. У току две хиљаде година и даље у дубину Старог Завета људи су читали текстове који су били несавршени с тачке гледишта језика или граматике који су се мењали у зависности од епохе, али су их читали духом. Они се нису задржавали на речима, они су се у речи загледали, размишљали о њима, улазили осећањем у њих и спознавали оно што је Сам Дух Свети уткао у њих. И тако треба да научимо да читамо Стари и Нови Завет, молитве светих.

Кад читамо Стари Завет и Нови Завет, наилазимо на искуство читавих епоха и у границама ових епоха – са живим, победоносним, искуством појединих људи које просвећује. Није тек тако Нестор Летописац говорио о томе да је Црква у свом учењу слична великом хору. У њој се чује мноштво гласова, и сваки глас је самосвојан, непоновљив и они се сливају у једну заједничку хармонију. Ево шта представља дивоту Старог и Новог Завета: не то што људи понављају једно исто, већ то што из искуства појединачног, несавршеног, али чистог, које су добили, сакупили, људи говоре своју живу, истиниту реч која се сједињава с исто таквим живим истинитим речима других људи и доноси нам Божанску истину. Постоји мноштво речи над којима би било добро да се замислимо и желим да то учиним у току једне или две беседе.

Међутим, још једно поређење ми изгледа веома важно, то је икона. Као прво, сваки човек је икона Христова. Он је образ и подобје Божије, у њему живи дах Божји. Свака од ових икона представља одраз Христа и истовремено она није просто копија – и то је изванредно и предивно. Међутим, кад изражавамо наше искуство, нека је то у виду иконе или људског говора или остварења нашег живота дешава се управо то. Живот сваког свеца је икона живота и личности Христа. Речи светаца су глас Божји, глас Светог Духа Који нас учи да у дубинама нашим називамо Бога Оцем. У другим моментима Он нас надахњује *уздасима неизрецивим* (Рим. 8, 15, 26) да се обраћамо Богу, учи свом чежњом душе, свом жељом, надом и љубављу да се молимо и стремимо ка Богу.

Међутим, кад се загледамо у оне иконе, које постоје у читавом православном свету ми видимо да је свака нација обукла Спаситеља, Мајку Божију, свеце у црте своје народности, зато што они другачије нису могли да размишљају. Није могуће замислити Африканце црне коже који би насликали Христа у облику белог човека, Он би им био туђ. Сад се сећам приче једног мисионара. Требало је да проповеда у црначком селу и локални свештеник-црнац се обратио својој пастви и рекао је: «Немојте да вас брине што је он бео као ђаво, његова душа је исто тако црна као наша.» Ово звучи као шала, али истовремено у овоме постоји таква дубина! Нема таквог стања, нема такве групе људи која не може у својим цртама, на свом језику да изрази истину Божију и да је прихвати. И кад гледамо, на пример, руске иконе, видимо изванредну ствар: једна иста икона се постепено мењала у свом облику и понекад је добијала ново име. Сећам се како је Леонид Александрович Успенски говорио једном ученику-почетнику: «Не заборави да се икона не може измислити, али се икона такође не сме пресликавати ропски, зато што ова икона треба да буде твоје искуство у границама црквеног искуства, које је већ нашло свој израз у овој икони.» И зато кад гледамо различите копије различитих икона: Владимирске, Иверске, Казанске, ми у њима видимо извесне разлике. Више од тога, неке иконе су стекле друго име на основу места у којем је од њих начињена копија. Иста истина која је прошла кроз душу другог човека, нашла свој истински, свецрквени израз у новим цртама.

Морамо имати на уму да је спознаја Бога могућа само путем причесности Њему. Ово заједничарење бива у тајнама, бива у молитви и бива кроз живот који одговара

сопственим Божјим путевима. Међутим, водити живот који одговара Јеванђељу није једноставна ствар, у смислу да се овај живот не састоји у томе да се сервилно, чак и врло савршено, испуњавају заповести Божије. У Старом Завету биле су дате заповести, од чијег испуњења је зависила праведност човека. Верник који ничим није кршио налоге Закона могао се сматрати и сматрао се праведним. Међутим, то још није значило да се он налази у дубоком и савршеном општењу с Богом. Овакви људи су могли бити оно што Свето Писмо назива робовима, односно људима који су безусловно потчињени вољи свог господара и испуњавају је, али то још не значи да су њихова душа, њихов ум, срце, воља у потпуности у складу с вољом, мислима и срцем господара, ово значи само као неко спољашње послушање, послушност. И у Јеванђељу постоје речи Христове: *кад испуните све што вам је заповеђено реците да сте слуге непотребне, односно никакве* (Лк. 17, 10), да нисте постали ништа осим робова. А на другом месту нам је речено: *Не називам вас више слугама, зато што слуга не зна вољу свог господара, а Ја сам вама све открио* (Јн. 15, 15).

И овде морамо да тражимо нешто више од верности у испуњењу оних заповести, правила и закона, које налазимо у Јеванђељу, у Новом Завету, у Старом Завету, у црквеним поукама. Треба да се отворимо тако да у нама делује Дух Свети, тако треба да се отворимо према Богу како бисмо стекли оно што апостол Павле назива *умом* Христовим (1 Кор. 2, 16), односно да мислимо Његовим мислима, да осећамо у складу с Његовим срцем. И исти овај апостол Павле нам каже да нам, с једне стране Свети Дух открива тајне Царства Божијег, саме њихове дубине, али с друге стране, понекад Он као да нам дошаптава молитву и учи нас да називамо Бога нашим Оцем (Рим. 8, 15). Ми не живимо онако као што је то било пре пада наших прародитеља, у потпуној отворености према Богу и у општењу с Њим онолико колико можемо. Пре пада Адам и Ева нису били савршени, односно они нису достигли потпуну зрелост за коју је човек призван, али су имали, по речима отаца, невиност. Они су били као деца, али деца у којима нема никакве сенке зла. Они још нису израсли у ону меру у којој је за одраслог човека било могуће да општи с Богом, ако могу тако да се изразим о духовном стању, али у њима није било таме, није било замршености.

А ми се налазимо у другачијем стању. Живимо у грешном свету где није све једноставно и где није све јасно. У нама самима струји светлост, затим, је заплускује талас таме или полутаме – и ми смо се већ замрсили. И сав наш живот пролази у томе што живимо у овом полумраку-полусветлости, за који нисмо увек лично криви, али у који смо погружени, припадајући палом свету ми тражимо Бога и пуноту светлости. Сећате се почетка Јеванђеља по Јовану: *Светлост у тами светли и тама јеније обузела* (Јн. 1, 5). Кад је дошло до пада, кад је већ нестало оно светозарно општење између Бога и човека које је постојало на почетку, ова полутама је обукла цео свет, укључујући људску свест, али ова полутама није могла да омета светлост да светли. Светлост светли у тами и тама не може да је угуши. Тама се не расејава увек, али она не може да угуши светлост, зато што је у светлости Божанска природа. Светлост је позитивна појава. Тама је само одсуство светлости и у складу с тим, замршеност наших појмова, наших доживљаја, нашег живота. И кад тражимо спознају Бога и спознају света који је Он створио можемо да се окренемо на разне стране.

Сетите се шта се догодило кад су Адам и Ева згрешили пред Богом неповерењем, кад Му нису поверовали до краја. Кад их је Бог позвао, Адамов одговор је у суштини био: *саблазнила ме је жена коју си ми Ти дао* (1 Мојс. 3, 12). И уместо помирења, уместо да се окрене ка Богу и каже: *да, обоје смо згрешили, саблазнили смо се, поверовали смо духу лажи, али сад видимо да си Ти сав светлост, сав лепота, сав правда, сав истина, сав живот, - опрости!* – Адам као да је изрекао прекор Богу, пренео је одговорност са себе на Бога.

У своје време вратићу се на питање о стварању света, о томе какав је замишљен и какав је од почетка постојао и шта је постао, али једно ћу рећи сад: кад се догодио пад

наших прародитеља пао је човек, али није пала природа. Свет који је Бог створио доспео је у заробљеништво, али он, овај свет, против Бога није згрешио.

И ми живимо у светлости која је у полумраку и полусветлости, и видимо ствари јасно, кад зрак светлости падне, час наказно кад се као у магли нешто креће и ми не можемо да одредимо шта је то. Неки људи су умели да се ишчупају у довољној, премда не потпуној мери из овог стања, то су свеци. У једној од беседа сам већ говорио да од њих можемо да сазнамо много о Богу, али не само о Богу. Ако читамо житија светих, видимо образе понекад неизрециве лепоте, племенитости, а понекад за нас у знатној мери туђе и несхватљиве. Међутим, једном извору можемо да се обратимо и обраћамо се стално, нисмо свесни колико овај извор може да нам да познања о Богу – то су молитве светих, њихове личне молитве и оне молитве које су мудрошћу црквеном биле скупљене у читаве зборнике: Света Литургија, вечерња, јутрење, повечерје, где су молитве мноштва различитих светаца, људи, који се веома међусобно разликују, који су били сједињени зато што су говорили о једном истом, зато што је у њима оно што их је делило, било превазиђено оним што их је чинило јединственими – заједничарењем у Богу Духом Светим и верношћу Христу. И ево, хтео бих да се мало задржим на питању о томе како користимо и како бисмо могли да кориистимо молитве светих.

Као прво, врло често нам прво говоре: ако желиш да научиш да се молиш узми молитве светаца, јутарње и вечерње молитве и читај. И врло често се дешава да их човек чита и чак се навикава на то, и чак налази у овоме извесно надахнуће. Међутим, ако се постави питање да ли се он погрузио у духовно искуство овог свеца чију молитву чита, често мора да се каже: не, ова молитва до њега није дошла, он је користи као штаци. Оно што човек изговара је истина, зато што је то истина коју је светац изрекао, али то није његово искуство, то није постало његово сопствено искуство. Да би молитва свеца могла да постане *наше* искуство треба јој прићи с разних страна. С једне стране, кад се спремамо да прочитамо молитву овог или оног свеца можда је добро да пре него што изговоримо макар једну реч, кажемо: «Свети Василије, свети Јоване, свети Симеоне! У ову молитву ти си излио сву своју веру у Бога, сву своју устремљеност ка Богу, али такође и свест о свом несавршенству, излио си у ову молитву свој доживљај света који те окружује. Кад будем читао ову молитву помоли се за мене како би оно што си ти уткао у ову молитву макар мало допрло до мене, како бих и ја постао заједничар у твом искуству.»

И овде човек треба да делује са строгом трезвеношћу, зато што је прелако понављати речи молитве као у своје име, док те речи уопште не одговарају личном искуству. На пример, речи молитве «Оче наш» постављају пред нас одмах читав низ трагичних питања. Кад су ученици упитали Христа како да се моле Он им је дао ову молитву. Међутим, Христос је једини Ко је могао да назове Бога Оцем, нико други не може то да учини. Ми можемо да Га називамо Творцем, можемо да Га називамо Промислитељем, можемо многим другим речима да карактеришемо наш међусобни однос, али Отац у пуном смислу Бог јесте само за Христа. Како онда можемо да називамо Бога Оцем? Само под условом да смо тако сједињени са Христом вером, животом, љубављу, свим бићем нашим, да смо постали Његови рођени браћа и сестре. Сам Христос користи ове речи. После Свог Васкрсења кад Он шаље жене-мироносице Својим ученицима Он каже: *идите код браће Моје* (Јн. 20, 17). Ова реч «браћа» је за нас, наравно, већином збирна реч о блиским људима, међутим, овде можда постоји нешто много дубље, значајније. Кроз своју веру, кроз то што су били спремни да све дају за Њега, укључујући свој живот, Христови ученици су постали Његови рођаци и браћа.

Ако желите слику Христос нам даје следећу: *Ја сам лоза, а ви сте гране* (Јн. 15, 5). Он је лоза и ми можемо да будемо причесници ове лозе као гране. Самосталност у овом смислу не можемо да имамо. Постоји код апостола Павла место где он говори управо о томе да смо сједињени са Христом, као што гранчица може бити сједињена с живим стаблом (Рим. 11, 17-24). И ова слика је тако трагична и изванредан. Размислите: стоји живо дрво, дрво пуно живота, у којем нема нимало кварења или смрти и одмах поред

расте жбунић који живи само тако што из богате или сиромашне земље може да прикупи мало животних сокова. Долази вртлар и види да овај жбунић може само да умре – пре или касније, али он неће преживети. И он чини нешто страшно: одсеца грану. Грана је одсечена од овог пролазног живота који клизи, који је она уживала кад је била укореењена у земљи, она осећа да из ње отиче чак и овај живот, да је то крај. Међутим, вртлар прилази стаблу живоносног дрвета, истим овим ножем расеца дрво и спаја две ране: рану коју је нанео дрвету, и рану коју је нанео овој малој грани, и спаја их, везује, и живот који тече у овом стаблу постепено почиње да продире у мали изданак, прожима га и овај изданак сад оживљава пунотом живота живоносног дрвета. По цену ране ово дрво је било у стању да пренесе овај сада већ неодвојиви живот којем је предстојало само да умре.

Ова слика може да нас подсети на оно што се догодило с човечанством кад је Христос, савршени човек, човек у којем нема ни сенке зла, ни сенке смртности, ушао у наш живот и пристао на смрт како бисмо кроз Његову смрт ми могли да постанемо причесници у Његовом Васкрсењу и да живимо, не више својим животом који се колеба, животом који умире, већ пунотом Његовог живота који нико и ништа не може да нам одузме.

Кад читамо молитве светаца ми општимо с људима који су попут ове гране некада били изданак који умире, који су затим били сједињени с живоносним дрветом и сад су прожети његовим животом. Призвани смо да ово увидимо, да схватимо и да се од њих научимо. Међутим, кад читамо молитву овог или оног свеца, немамо сви право да је изговоримо у сопствено име, просто понављајући његове речи, зато што постоје ствари које није могуће рећи не доживевши их веома дубоко и понекад трагично, тако да то раздире душу.

Зар можемо да кажемо просто, не размишљајући: *Остави нам долги нашија, јакоже и ми остављајем должником нашим* (Мт. 6, 12)? Зар можемо ово да кажемо не поставивши себи питање о томе како се односимо према нашим дужницима? Осврни се, погледај, ко је око тебе: рођаци, ближњи, даљњи, случајни, стални. Како се односиш према њима? Да ли има међу твојим поступцима, у теби, нешто што ти не даје право да кажеш: *Опрости, као што ја опраштам*? Питање се може поставити и другачије - кажем: «Опрости ми, Господе!» А може ли Бог да ми опрости ако ми други човек не опрашта, ако он, она, не може да ми опрости? Постоји прича у јеврејској традицији како је један од пророка почео да се моли Богу и како је угледао да је његова молитва почела прво да се подиже у висину, а затим је као jakim ветром била прикована за земљу и почела је просто, као магла да пузи по њој. Упитао је: «Господе, у чему је ствар? Зар заиста не можеш да примиш моју молитву?» И Господ му је одговорио: «Увредио си стару удовицу и она је завапила к Мени у молитви да те казним за то. И њена молитва је јача од твоје молитве, зато што њена молитва потиче из трагедије, реалне трагедије њеног живота.» Ми можемо и тако да поставимо себи питање: кажем «*Остави ми грехове моје, ко што ја остављам.*» А да ли ја остављам? Кад би се радило о томе да се оставе неке велике кривице, да се човеку опрости нешто ужасно што је он учинио, то би у извесном смислу било једноставније, зато што би било јасно, *шта* је он урадио. Међутим, ради се о томе што ми стално радимо *погрешне* ствари и изазивамо бол у другом човеку и да ову бол треба ублажити, треба исцелити, не може човек просто према њој да се однесе: ма, заборави, што плачеш!

У молитвама светаца постоји много тога што се у своје име не може рећи. И кад читаш ове молитве треба да будеш поштен да почнеш од тога да наглас прочиташ оно што је у њима речено и да поставиш питање: да ли могу ово Богу да принесем као сопствену молбу или не? Да ли желим оно за шта молим или изговарам ову молбу само зато што је она одштампана у књизи? Да ли желим исцељење? Поштен човек, један од древних светаца који је живео развратно пре него што се ишчупао на слободу прича како је схватио да је његов развратни живот неприхватљив, да га дели од Бога, да за њега нема пута ка Богу ако се не промени. И одлучио је да моли да га Бог ослободи зла и наводи

молитву коју је неко време понављао зато што није имао храбрости да се одмах у потпуности одрекне зла: «Госпoде, дај ми целомудреност, само немој одмах!» И кад читамо молитве светаца мислим да бисмо често могли да кажемо: не могу да кажем ово у своје име поштено.

Међутим, шта онда да радимо? Постоје два излаза. Или да кажемо: «Госпoде! Не могу да кажем ово у своје име и нећу Ти то рећи. Опрости ми то што нисам у стању да кажем ове речи – речи опроштаја, или молбе да будем избављен нечега што ми је превише драго или да ми буде даровано нешто што ме толико плаши!» И други излаз је да прођемо поред речи и кажемо свецу: «Ти си ову молитву часно, истинито рекао. Помоли се Госпoду да пре или касније и ја могу да кажем ове твоје речи. Наравно, не с таквом дубином с којом си их ти говорио, али истински. Дубина ће доћи у своје време. Она неће зависити само од понављања ове молитве, она ће зависити од читавог устројства мог живота, од мог узрастања у Христу, али нека то постане истинито.»

А затим, у молитвама постоје речи које ми врло лако понављамо, зато што смо навикли да се људи тако обраћају Богу, да тако говоре с Њим. Готово све молитве почињу речима «Госпoде» или «Боже» или «Владико». Да ли се ово може рећи истинито живећи оним животом којим често живимо? Шта значи «Госпoде»? То значи да је Он објективно говорећи, Госпoд - Госпoдар мог живота. Ја могу ово да признајем, али да ли то желим? Или можемо да подразумевамо: «Госпoде, ја желим да Ти будеш госпoдар свег мог живота. Још нисам дорастао до тога да буде тако, али Ти си Госпoд Којег сам изабрао, Ти си Госпoдар Којег сам изабрао.» Тада може да се каже «Госпoде» не само зато што Он објективно, неодузимљиво има потпуну власт нада мном, већ и зато што сам Га изабрао и желим да Он има ову власт нада мном. Исто се односи на реч «Владико». Да, Он је Владика моје молбе, међутим, кад изговарам ове речи да ли маштам о томе да Он влада над свим што у мени постоји? Да све што ја јесам или што имам постане неподељено Његов удео, како би Он прожео све у потпуности?

Госпoде и Владико... Ако се само задржимо на овим речима и замислимо, мораћемо много, много тога да мењамо у себи. И кад кажемо: «Боже мој» да ли то значи: «Ти си мој живот, Ти си моје најдубље битије!» Да ли је ово истина или ми користимо Бога само да не бисмо венули, да се не бисмо осушили као смоква о којој Јеванђеље говори (Мк. 11, 12-14, 20)? Да ли је Бог наш живот макар у чежњи нашег срца, у нашој очајничкој жељи? Ако се тако замислимо над речима које изговарамо можемо да почнемо да се молимо на потпуно други начин, тада схватамо да о свакој молитви, свакој изреци Светог Писма треба размислити, да је треба осетити, како би речи постепено постале као мој судија и уједно надахнуће и животна снага. Ако се тако приступи молитвама светаца почињемо да заједничаримо у њиховом искуству о себи самима.

У својој суштини молитва је сусрет с Богом, сусрет живе душе с Живим Богом и сусрет не само тренутни, већ такав који се никада не заборавља и по милости Божијој никада не престаје. Она бива интензивнија, потреснија, дубља или површнија, али на овај или онај начин траје у нашем животном искуству. Ово се догађа и у личној молитви и у заједничкој молитви. И ево, данас бих желео да поразмислимо о овом сусрету.

Овај сусрет се одвија веома разноврсно. Читамо у Светом Писму: *Куцајте и отвориће вам се* (Мт. 7, 7). На другом месту нам се каже: *Стојим на вратима твојим и куцам* (Откр. 3, 20). С једне стране дешава се да ми стремимо ка Богу, с друге стране понекад Бог покушава да се пробије до нас без обзира на то што смо затворили врата и срца, и ума, и живота нашег због своје греховности, зато што смо уместо Њега изабрали грех.

Размислимо: шта значи то што Бог стоји крај наших врата и куца? Бог нас је створио како бисмо имали с њим вечно општење, како би се Његов живот преливао у нас и како бисмо ми постали учесници у Божанском животу. И наравно, кад Га ми због овог или оног разлога не тражимо *Он* нас тражи, Он куца на врата нашег *срца*. Ово се дешава на различите начине. Понекад се у нашем срцу (и кад кажем срце ја говорим о најдубљој

унутрашњости човека) буди чежња, не обавезно чежња за Богом, већ нека раздирућа, мучна чежња због унутрашње празнине и због тога што се тако не може живети. Понекад, кад знамо куда да идемо и шта треба да тражимо ова чежња налази некакав релативни излаз, понекад не, и ова чежња можда годинама разједа нашу душу, али одговор не добија. Ово се догађа због различитих узрока. Или нисмо спремни за сусрет зато што тражимо Бога као допуњу нашег живота – не зато да бисмо Га заволели, да бисмо Му се поверили, Њему послужили, већ само зато да би Он испунио празнину која у нама постоји. Сећам се једног човека који је био веома истинољубив и који ми је овако рекао: «Бог ми није потребан Сам по Себи, Он ми је потребан само зато да испуни ону празнину која постоји у мојој души.» Ако имамо такав однос према овој празнини, наравно, мораћемо и да чекамо и да тражимо, зато што је сусрет с Богом у овом смислу сличан сусрету с човеком којег тражимо ради сопствене користи, а не зато што је наше срце за овог човека отворено и што желимо да уђемо у општење пријатељства, љубави, међусобног поштовања, сарадње с њим.

Понекад човек и жели Бога, стреми ка Њему, али нешто у њему још није сазрело да би ово општење постало могуће. Сећам се приче из живота старца Силуана. Он је у току многих година викао пред Богом, молио се да му се Бог открије, да некако осети Божије присуство, да се Божије присуство у њему покаже и да Он нешто с њим учини. У извесном тренутку дошао је, ако могу тако да се изразим, до стваралачког очајања, таквог очајања које је говорило да је сазрео за овај сусрет. Обратио се Богу и рекао: «Господе, Ти си неумољив!» - и на овоме је стао. И одједном га је обузело осећање Божијег присуства, и после тога се, како пише старац, целог живота с радошћу молио Богу, с радошћу Му је служио. Зато што је у том тренутку нешто наврло у његову душу: и Бог и он су сјединили у оној мери која му је била доступна тада, а затим све више и више, дубље и дубље, до момента кад је Силуан израстао у своју пуну меру.

Има других ситуација које човека наводе на сусрет с Богом. Постоји у животу једног од грчких светаца из раних столећа прича о томе како се он научио молитви. Он је био прост, неписмен сељак, ништа у суштини, о Богу и правилима вере није знао. Међутим, једном је дошао у цркву и чуо је речи: *молите се непрестано* (1 Сол. 5, 17) и ове речи су га тако запањиле да није остао у храму, већ је изашао и кренуо је у планине да се моли тамо. И он је викао Богу, викао је из дубина своје опустошене душе, молећи Бога дође код њега, да му се приближи. После много година говорио је другом подвижнику да је после првог порива према Богу његову молитву хранило и осећање усамљености, и страх од животиња које су могле да га вребају иза сваког жбуна, а још касније – страсти, искушења, «грабљиви» духовни покрети. И тако је научио да се моли непрестано.

Наводим вам ове примере зато што су они веома реални. Свако од нас у различитим тренуцима живота може да осети у извесној мери ово или оно од онога што сам поменуо. Не у таквој мери у којој је страхове и искушења осећао овај древни светац, не у оној мери до које је било дато *великану* духа Силуану да израсте, што му је омогућило да буде у непрестаном општењу с Богом. Међутим, свако од нас у овој или оној мери може да размисли: како се молимо кад је пред нама опасност, како се молимо кад је пред нама задатак наводно неразрешив кад се молимо против зла и за добро. Свако од нас зна тренутке како се у нама понекад подиже читав пакао у души и никаквим људским снагама и довијањима није могуће победити оно зло које се одједном у нама открива. И тада нам остаје само да се молимо, само да зовемо Бога у помоћ.

Међутим, овде наилазимо на другу тешкоћу. Понекад се дешава да се молимо, вичемо пред Богом или се просто боримо против зла које у нама делује и покушава да нас разврати – и као да не добијамо помоћ. Чини се: кад смо у таквој духовној чежњи и опасности, зашто Бог не сиђе до нас, моћним покретом, силним покретом руке да расеје мрак? И овде можемо да се сетимо приче из живота светог Антонија Великог о томе како се он не само сатима, већ дуго дана борио с искушењима, с нападима ђаволским, како се борио из све снаге (а снаге је имао много и његова вера је била јака), али напади су и даље

трајали. И у извесном тренутку се нешто догодило. Његов последњи крик је растерао сав мрак, али је сам он до тада дошао до границе својих људских снага. Пао је на земљу и лежао је у изнемоглости и одједном је пред њега стао Христос. Антоније је био толико слаб и изможден да није могао чак ни да устане и да се поклони пред Богом својим. И лежећи на голој земљи рекао је: «Господе, где си био кад сам био у овако страшном искушењу?» И Христос му је сијајући свом Својом љубављу, одговорио: «Невидљиво сам стајао поред тебе спреман да ступим у битку само да си се ти предао, а сад је победа твоја, ти си се показао веран до краја.» Ево вам примера како се дешава да куцамо и морамо да чекамо, али не зато што је Бога баш брига за нас, већ зато што морамо за нешто да сазримо, морамо да се научимо верности до краја, морамо да се научимо смелости.

Међутим, дешава се да Бог преузима иницијативу. Постоји место код апостола Павла на којем он каже да Дух Свети *неизрецивим уздасима* делује у нашој души (Рим. 8, 26). Дух Свети, не наша чежња, већ Сам Господ као да уздише због тога да бисмо се ми пробудили за присуство Божије, како бисмо препознали у овој својој чежњи, не одсуство Божије, већ Његово присуство, како бисмо осетили да је Он ту, поред: како Ме не видиш? Како Ме не осећаш? И у извесном тренутку, кад ови *уздаси Светог Духа*, не наши, допру до наше свести ми можемо одједном на њих да се одазовемо и да се заједно са Светим Духом, покретани Светим Духом молимо Богу. Није обавезно викати о својој чежњи, није обавезно чак ни због нечега, зато што се не ради само о захвалности или чежњи, страху или нади. У овом тренутку можемо просто с Њим да разговарамо, можемо да Му излијемо сву своју душу, можемо да испричамо како смо туговали, кад нисмо имали свест о Његовој близини.

Овај сусрет се не изражава обавезно словесно. Не сећам се да ли сам вам помињао (опростите ми ако се понављам) причу која је ушла у житије једног од најизванреднијих западних светаца 19. века, француског *Curé d'Arz*. Он је био прост човек, човек молитве, човек духовног подвига, али није био велике памети и није могао да заврши богословију. Међутим, бискуп је у њему видео нешто што његови учитељи нису примећивали и поставио га је за свештеника. Једном приликом други свештеници дођоше код свог бискупа и рекоше: «Како си могао да га рукоположиш? Па он је тако необразован! Ми с њим не говоримо на богословске теме и он не може да прати наша размишљања!» И бискуп је одговорио: «Не знам да ли је образован, али знам да је *просвећен*». Веома је важно да ухватимо ову разлику у људима, чак и у себи самом: не због наше образованости, не од теоретског знања, већ од тога што се отварамо према Богу, светлост Христова, која просвећује све, улива се у нас и чини нас такође бакљом. Дакле, у животу овог свеца постоји прича о томе како је често долазећи у своју убогу црквицу затицао тамо старца, сељака, који је сатима седео као чак ни не молећи се. И једном му је овај свештеник рекао: «Деко, шта сатима радиш седећи овде у цркви? Приметио сам да се твоје усне не покрећу у молитви, твоји прсти не окрећу бројанице, само седиш и гледаш право испред себе. О чему се ради, какво је то делање?» И старац се осмехнуо и одговорио: «Гледам Га, Он мене гледа и тако нам је добро заједно!» Видите да молитва може да се изражава на веома разноврсне начине. Она може да се изражава речима, криком уплашене, ожалашћене душе, она може да се изражава тихом, нежном молитвом – разговором с Богом, али она може да се изражава просто тиме што се човек налази пред Богом, што је тога свестан и срећан због тога.

Постојао је сличан случај и у мом животу. Старица је много година изговарала Исусову молитву, али никад није осећала Божије присуство. Она ме је замолила за савет, мене, тек рукоположеног свештеника. И ја сам јој директно рекао: «Кад Бог да убаци реч ако ви све време говорите? Пођутите пред лицем Божјим!» На моје запрепашћење савет је добро дошао; она ми је касније испричала да је у тишини која је наступила осетила ово присуство Божије које је тако дуго тражила.

Ево неколико примера како и реч и ћутање могу да нас поставе у присуство Божије. Међутим, за то треба запамтити да не треба стално да обраћамо пажњу на себе. Једна од

највећих опасности које нас вребају кад се молимо јесте да пратимо себе: шта се са мном сад дешава? Да ли сам задубљен у себе? Да ли осећам Божије присуство? Да ли је Господ овде? Зашто сам расејан? Треба да научимо да просто будемо пред Богом, да заиста ћутимо и знамо да је Он ту; могу да Га не осећам сад, али то не значи да Га нема. Постоји прича о томе како се мајка играла жмурке с малом девојчицом. Знате како се игра жмурке: мајка се сакрила, зовнула је, девојчица је отворила очи и почела да је тражи, мајка је поново зовнула и на крају ју је девојчица ухватила. Међутим, у току извесног времена девојчица није могла да види мајку, она је само тражила пошто је негде чула звук. А затим се између њих заподео разговор због чега нам се Бог не јавља, зашто не можемо да Га сретнемо иако веома стремимо ка том сусрету. И мајка јој је рекла. «Сећаш се како смо се ових дана играле жмурке? Ја сам се сакрила и ти си ме тражила, али се ниси плашила да ме нема, зато што сам ја ту без обзира на то што ме не видиш.»

Бог тако поступа с нама како бисмо Га ми тражили, како не бисмо просто седели и од Њега очекивали: стани, Господе, пред мене као лист испред траве. Не, Он жели да ми заиста свом својом жељом желимо да се сретнемо с Њим и тада може да дође до сусрета. Међутим, треба имати на уму да се сусрет не дешава одмах, тренутно, не зато што је Богу свеједно, и не обавезно због тога што је између Бога и нас непроходни зид – зато што сам наводно толико грешан да Бог не може да ми се открије. Знамо из Светог Писма, из житија светих, па и из сопственог живота, из живота наших пријатеља да има тренутака кад отпадамо од Њега, одлазимо од Њега, постајемо грешни до самих дубина, одвратни сами себи и можда другима – и одједном Сам Господ долази код нас. Зато што се не ради о томе да смо недостојни овог сусрета: Бог жели да ми овај сусрет тражимо како би и овај сусрет био за нас нови живот, и како би Он за нас радост и новина живота. И ево, ако будемо пролазили кроз ове различите стадијуме постепено ћемо спознавати Бога дубље и дубље.

После прошле беседе добио сам цедуљицу од православне породице која је тренутно под утицајем инославних. Они пишу да молити се молитвама светаца, молити се туђим речима нема никаквог смисла, да с Богом треба говорити само у своје име и својим речима.

Желим да се мало задржим на овом питању, зато што се, као што знате, сва наша богослужења састоје од молитава које су сакупљене у току векова, она чине једну целовиту, хармоничну, осмишљену и дубоку целину. И с друге стране, да ли се молимо ујутру, увече или у току дана користимо речи молитава светаца. Да ли ово има смисла? Наравно да има, али овде питању треба прићи с расуђивањем.

Молитва светаца, сваког свеца појединачно, изражава њихово лично искуство о Богу, лично искуство о себи самима и о својим потребама и лично искуство о свету у којем живе; у овим молитвама они се труде да искажу своју веру. Међутим, свеци нису појединци, свеци чине живи, неодвојиви део Православне Цркве. И њихове молитве, ма како личне биле, ма како да изражавају њихово сопствено искуство у датом тренутку или у току читавог живота, укорењене су у искуству и молитви читаве Цркве. Сваки светац изражава искуство Цркве у оној мери у којој је он заједничар овог искуства, али не само то. Не ради се о томе колико је дати човек удубљен у живот и искуство Цркве, већ о томе да је сваки човек – јединствен и непоновљив, и Бога сваки човек зна на непоновљив начин и он своје искуство о Богу изражава такође на јединствен начин.

Ово нам није увек јасно, зато што читамо на словенском језику, који је за веома многе од нас туђи, није природан језик, молитве које су у току векова сачињене од стране великог броја светаца, који су говорили на најразличитијим језицима: на арамејском, на старохебрејском, ако је реч о псалмима, на пример, на грчком језику из различитих периода и на свим језицима којима су свеци припадали. И овде постоји извесна тешкоћа у

томе што речи које на сопственом језику звуче природно у преводу могу у знатној мери да изгубе оштрину, укус. Овим се објашњава то што неке молитве (нарочито за људе који слабо познају словенски језик) немају оно живоносно дејство које од њих очекујемо. И човек треба да се замисли над тим како се ми према овим молитвама – личним (јутарње, вечерње правило) и заједничким, богослужбеним – односимо. Све ове молитве су се у неком тренутку истргнуле из људске душе као што крв лије из ране. Ако пажљиво прочитате Псалтир видећете да постоје псалми који звуче као крик, вапај очајања или као крик недоумице или као зов пун наде, или обрнуто, као моменат очајања и изгубљености, и ми не можемо ове псалме, ове молитве да читамо просто по реду, као да се оне односе на једно исто. Оне су биле написане, тачније, чупале су се из људских душа, у врло различитим околностима. Зато би за нас најбоље било да ове молитве прочитамо у себи, не у тренутку кад се молимо, већ у тренутку кад желимо да спознамо о чему говоре ове молитве, какав човек их је написао. Постоје свецки који су писали о Богу с таквом радошћу! У једном од псалама постоји усклик: Господе! *Радости моја!* (Пс. 31, 7). Ово је крик душе која се срела с Богом и одједном је оживела, почела да ликује, оживела је вечним животом, доживела је сусрет с Богом. Зар нам неће уздрхтати срце ако у молитви свеца зачујемо: «Господе, *Радости моја!*» Наравно, да ће задрхтати: како је он волео Бога, Каквим Га је он знао, да је могао да Га назове *Радости* својом! И шта ја треба да учиним како бих макар мало постао заједничар у овом искуству, обрадовао се због Њега, почео да ликујем по могућству?

Постоје друге молитве које говоре о вери. Не знам да ли сте читали пророка Јеремију. Код њега постоји читав низ молитава које су испуњене таквом топлином, таквом интимношћу (на пр. Јер. 20, 7-18; 32, 17-25). Он не говори с Богом као с Бићем далеким, већ као с најближим, најдражим, с којим се може поделити све што је на души.

Међутим, ми не можемо, кад се молимо, да узмемо ове молитве које је написао читав низ светаца, притом читајући их у преводу због којег често ако се не мења, онда бледи њихов смисао, и да их изговарамо потпуно природно, као крик сопствене душе. С друге стране, кад учествујемо у богослужењу налазимо се пред лицем молитава које је цела Васељенска Православна Црква признала за сопствени глас или у којима се изражава глас Божји који се зачуо у душама читавих генерација људи. И ево кад се молимо, нека је то у личној или заједничкој молитви речима светаца, можемо, навешћу пример, да им приступамо као стиховима великих руских или страних песника. Оно што они пишу је дубље, шире, трагичније или светлије од онога што бисмо ми сами умели да кажемо, зато што нисмо у стању да нађемо то у себи и изразимо.

Кад се ради о богослужењу, не само речима светаца, већ и читав контекст дејства које видимо показује како се отвара пред нашим очима Божанско промишљање. Постоје моменти кад се моли Црква, односно сви ми, постоје моменти кад ђакон изговара молитве у наше име, али онако као што ми, можда сами не бисмо могли да их изговоримо, не бисмо се усудили, не бисмо умели. Постоје моменти кад богослужење свештеник предаје у руке Самог Господа. Постоји моменат на Литургији кад свештеник чита тајну молитву нешто пре освећивања Светих Дарова, где се каже: *Ти си, Господе и Онај Који приноси, и Ко се приноси, и Онај Ко прима, и Онај ко дели ове Свете Дарове.* Ово је моменат кад знамо: оно што се савршава не савршава свештеник, епископ, чак не ни читава Црква заједно, већ Сам Христос и Дух Свети. Кад се каже у молитви пре освећења Светих Дарова, *освети нас и ове Свете Дарове:* то је молитва упућена Светом Духу. Ми можемо само да ћутимо, зато што немамо шта да кажемо у овом тренутку кад се све чини силом Божијом, присуством Самог Бога, дејством Христа и Духа.

И зато кад се налазимо у храму на богослужењу ми знамо да представљамо део нечега бесконачно већег него што смо ми сами, да чак и молитве које су сачинили свецки превазилазе наше искуство. Како да се односимо према овоме? Зар треба из све снаге да се трудимо да уобразиљом, на изванредан начин, фантазијом, постанемо јединствени с овим речима? Не, ово се не сме чинити исто као што не смеш, кад не волиш човека, да му

причаш о својој љубави. Међутим, можемо да се односимо и према молитвама светих које читамо лично и према богослужбеним молитвама онако како (ако је могуће овакво поређење) саучествујемо у музици великих композитора. Ми је слушамо с потпуном отвореношћу срца, ума, осећајности наше, доживљавамо је у оној мери у којој смо сами већ сазрели, у оној мери у којој у нама већ дрхте струне којих се ова музика дотиче. Међутим, наравно, сваки пут постајемо заједничари у ономе што чујемо у различитој мери: једног дана нешто дубоко доживљавамо, а други пут, кад желимо да се вратимо овом доживљају иста ова музика или исте ове речи не изазивају никакав одазив у нашој души, у овом тренутку се наша душа на ово не одазива. Постоји нешто друго, вероватно, на шта ће се она одазвати, али не то. И да се трудимо да у искуству доживимо други пут поново оно што смо доживели с великом дубином, не смемо – ми морамо бити спремни да доживимо оно што сад доживљавамо.

вспоминается одно стихотворение Огарёва:

Имамо једну парохијанку која сад има преко шездесет година. Она је ћерка из мешовитог брака, код куће су увек говорили на енглеском језику и она је осећала да је нешто у њој мртво. Кад смо у нашој парохијској школи почели да учимо децу не само веронауци, већ и ономе што смо називали «домовинологија», односно, књижевности, историји, и тако даље, почели смо да их учимо да певају песме, и то не црквене, већ народне, она ми је пришла (тада је имала десет-дванаест година) и рекла: «Откад певамо песме на руском језику неке струне које су у мени спавале, почеле су да звуче и ја осећам да почињем да оживљујем.» Размислите, кад се налазимо на богослужењу на који начин до нас допире оно што је тамо скривено? С једне стране, преко речи које откривају пред нама искуство целе Цркве, изражено збиром мноштва светаца, с друге – кроз музику која ове речи доноси до нас, црквено појање. И ми можемо да доживимо и једно и друго. Вероватно знате да речи не доносе увек до нас разумевање ствари, али у поезији, у музици оне одједном стичу нарочиту дубину. Ово се може врло лако видети ако узмемо, на пример, песму која је до наше душе допрла, дотакла нас дубоко, на коју се душа одазива и да је прочитамо у преводу. Испоставља се да у преводу она до нас не допире. Речи су исте, али да би допрле до нас ове или оне речи ил слике, треба их обући у тело, вратити им значење и смисао које имају на матерњем језику. Ово зависи и од комбинације речи и од склада. Сећам се једне песме Огарјова:

Долина је магловита, ваздух влажан,
Облак небо покрива,
Тужно је гледати на сиви свет,
Тужно ветар завија.

Не плаши се, путниче мој,
На земљи све је битка;
Али у теби живи спокој,
Сила и молитва.

Ако се ове речи преведу, овако обичне, на страни језик, остаће само костур, скелет, плоти неће бити. Зато у нашем богослужењу постоји проблем. Ми треба да урастемо у језик на којем ове молитве до нас допиру. Већином оне нису написане на језику на којем их ми читамо. Литургија Василија Великог, Јована Златоуста, Јакова брата Господњег, све су оне написане на грчком језику и свака реч је звучала дубоко и осмишљено под пером или у устима оних који су их саставили. Ми Руси смо имали среће што су преводиоци који су нам их оставили на словенском језику били дубоко укорењени и у грчки језик. Они нису само преводили речи, они су преводили смисао речи. Они се нису просто обраћали речнику у потрази за тачним преводом, често су нам преносили смисао ових или оних молитвених обраћења, али на језику који је нама разумљив и близак. И ево, кад ми употребљавамо молитве светаца, нека је то у богослужењу или приватно, морамо се удубити у смисао ових речи. Као што сам већ много пута говорио, свака молитва нам

говори о томе како су дати светац или заједница светаца који чине Цркву схватили Бога, шта су они знали о Богу, како су Му прилазили, говори нам о томе како је дати човек доживљавао молитвено самог себе кад је стајао пред Богом – али не пред људима и чак не пред собом. Зато што пред собом често лажемо и улепшавамо стварност, не желимо да видимо себе онаквима каквима нас види Бог – до тренутка кад нас обузима величина Божија у ужас пред оним како смо Га недостојни. Тада почињемо да изговарамо ове молитвене речи покајнички, са срцем скрушеним и смиреним (Пс. 50, 19). И с друге стране, зато што су молитве светаца упућене не само Богу, оне не говоре само о свом аутору, већ су упућене и на свет, ми видимо како су ови свеци видели свет, како су га они доживљавали, шта је он за њих представљао. Понекад је он за њих представљао саблазан, понекад страх и ужас, понекад одраз предивне лепоте Божије, уткане у Његову творевину. И ми треба да научимо кроз молитве светаца да видимо ствари онако како су их они видели, доживљавали и схватили.

И овде се поставља пред нас питање како да читамо ову или ону молитву. Навикли смо на многе изразе, они често клизе по нашој свести и по нашем осећању. Како лако кажемо: *Господи, Боже наш...* А шта значе ове речи, ако се задржимо на њима? Ми називамо Христа Бога нашим Господом. Да ли то значи да Га признајемо у потпуности Господарем нашег живота, да Му предајемо сва права на наш живот и судбину тако да Он има потпуну власт да располаже нашом судбином и нама? Да ли је просто објективна чињеница што знамо да је то тако? Кад бисмо били поштени, можда бисмо рекли: било би тако добро кад то не би било апсолутна истина. Било би тако добро кад бих ја сам (сама) могао да унесем своју вољу. Зар је Бог, Којем се обраћамо Господ, односно потпуни Господар, Владар нашег живота, без нашег учешћа у Његовој власти над нама? Или кад кажемо «Господе» ми говоримо Христу: поверовао сам у Тебе, клањам Ти се, колико умет – волим Те, колико умет – трудим се да Ти будем веран. Ти си Господар мог живота не зато што си Ти Владар, што је сва власт у Твојим рукама већ зато што из дубине моје вере или чак из површне моје вере свим силама душе Теби дајем право да будеш Господар мог живота. Буди то, Господе, зато што док не постанеш потпуно Господар свег мог живота, мој живот се никада неће исправити, неће постати достојан ни мене, ни Тебе, ни људи који ме воле и који верују у мене.

Тако да кад почињемо молитву, на пример, вечерњу молитву: «Господи Боже наш, јеже согрјеших во дни сем...» морамо (можда не у том тренутку већ онда кад имамо времена да размислимо о молитвама које ћемо изговорити увече или следећег јутра) да размислимо шта значе речи које користимо. Да ли је Христос жељени Господар мог живота, мој Спаситељ, моја нада, моја радост, све или видим у Њему Владара Који управља мојим животом и Којег се плашим? Оци Цркве говорећи о страху Божијем разликују различите страхове. Постоји ропски страх кад се човек плаши Бога, зато што зна да Бог над њим има потпуну власт, постоји страх најамника који се труди да угоди свом господару како би заслужио награду и не би добио казну. И на крају, постоји синовски страх оних који Бога воле, љубављу која чак и ако није савршена али им је доступна и труде се да Га ничим не наљуће. Не зато што од Њега желе милостињу, не зато што се плаше казне, већ зато што теже ка томе да Му као одговор на Његову љубав дају макар кап радости: да, ја то признајем и Тебе онолико колико могу, колико умет, волим.

А даље кажемо: «Боже наш.» Шта значи «Бог? О овоме смо већ говорили. Он је за нас непојаман, Он је бесконачно велик, Он је тајна и уједно по Својој слободној вољи Он нас чини заједничарима Свог живота. У извесном смислу може се рећи да је Он наш Живот на таквој дубини до које не можемо да допремо свешћу и искуством. Свети Исак Сирин у једном делу каже да је Бог бесконачно ближи нашој души него наша душа нама самима. Он је у дубинама нашим. Међутим, кад Га називам Богом, да ли то доживљавам, да ли то желим, да ли сам свестан или је реч «Бог» као «предметни надимак»: то је оно Биће Које се тако зове? Врло је важно да схватимо оне речи које изговарамо у молитвама зато што нам оне откривају нешто драгоцену о оним свецима који су их употребили. И

даље у овој истој молитви (сад се на њој задржавам просто примера ради): «Господи Боже наш, жеже согрјеших в дни сем...» И одмах ми долази мисао: да, Господе, сви смо грешни и ја сам грешан, наравно, нисам проживео дан онако како би га требало провести, али Ти ми опрости: Ти си добар! Међутим, није у томе ствар. Ако имамо пријатеља којег поштујемо, којег волимо, зар нам се не разбија срце од боли и стида кад постајемо свесни да смо га својим животом тог дана, чак једним јединим поступком дубоко ранили, наљутили? Постоји место код једног од раних хришћанских писаца на којем се говори о греху као о преласку с једне обале реке на други. Једна обала реке је Божија обала, на другој обали Бога нема, тамо влада људска самовоља, на човека делује сила вражија. И кад грешим ја прелазим с Божије обале на другу обалу. Ово могу да учиним из незнања, због неискуства, али се дешава да то чиним због тврдоглавости, зато што ми се чини да ће тамо бити боље. И просто да кажем Богу: «Ја сам оставио Твоју област и прешао сам у област где Тебе нема» - зар је могуће? Зато што пре него што кажемо Богу «...жеже согрјеших в ден сеј словом, дјелом, помишленијем» треба се зауставити и поставити себи питање: да ли сам својим делима, својим речима, својим жељама, својим сновима био на Божијој обали или сам препливао реку како бих живео мало на овој обали? Наравно, и на овој обали Он делује, наравно, није нас оставио, ми то знамо. Кад је човек згрешио Бог је постао човек у Христу, Богочовек Христос је умро у Својој људској природи на крсту ради нас. Односно чак и у области таме и зла Бог је с нама, али ми не можемо да дозволимо да то допуштамо свесно или да се према томе односимо равнодушно. Јер то је ужасно! И кад се мислено препуштамо сновима мржње, похоте, зла, кад дејствима претварамо свој живот у своју срамоту, у пораз ближњег, у одрицање, макар делимично, макар и најмање од Бога, не можемо мирно да кажемо: «Јеже согрјеших во дни сем... опрости ми.»

И још ћу се задржати на речи «опрости». Молећи за опроштај ми често чекамо да други човек којег смо ранили, увредили, заобишли, каже: «Опраштам, заборавићемо све као да тога није ни било.» Немамо права да очекујемо од човека (сад говорим о човеку, а не о Богу) да од нас све прихвати, пострада и да због тога што смо рекли «опрости» одговори: «Опраштам, иди с миром!» Опроштај је нешто сасвим друго. Кад сам према човеку (или према Богу) скривио, згрешио и прилазим му и кажем «опрости», то значи, пре свега, да се заиста кајем због онога што сам учинио, да се кајем за оно што сам био и што још увек јесам – јер због мог покајања још не следи да сам постао друга твар, нова твар. Кад кажем Господу или другом човеку «опрости» то значи: ја сам осетио са стидом, с болом оно што сам Ти учинио, срамота ме је и боли ме, исправићу то чиме год могу, али ти, човече, Ти, Господе, не губи наду, дај ми времена да се покајем дубље, савршеније и да се поправам тако да оно што се догодило више не може да се догоди.

Ово је нарочито важно кад долазимо на исповест. Често се кајемо (односно говоримо пред свештеником, заборављајући да не говоримо свештенику, већ Самом Богу) за ова или она сагрешења. И зато што смо тога постали свесни и рекли, очекујемо од Бога речи: «Опраштам, иди с миром.» Међутим, ова реч опроштаја није безусловна. Она је условљена тиме да се ја заиста одричем онога за шта сам се кајао, да се не одричем речима, већ се одричем делатно, одричем се свим својим бићем и својим делима и поступцима. Молим Бога да ми опрости у том смислу да се не окрене од мене, да ме се не одрекне, већ да каже: Не губим веру у тебе, не губим наду да ћеш се поправити, само ако начиниш напор да будеш веран. И ти можеш да поверујеш у то да Ја и верујем и надам се, зато што сам то доказао Својом делатном љубављу поставши човек и умревши на крсту како би ти могао да поверујеш у Моју љубав и како бих имао власт да опростим твоје грехове. Међутим, опроштај се не даје просто тако. Кад кажемо «опрости» ми узимамо на себе обавезу да се променимо, да се боримо из све снаге, нека је и мала, али да се боримо.

Навео сам вам ове примере зато што ју је светац који је сачинио ову молитву сачинио на основу свог унутрашњег искуства, животног, свакодневног искуства и свака реч је за њега имала пуно, одлучујуће значење. Да бисмо *ове* речи изговарали заједно с њим ми морамо да их схватимо, да размислимо о њима и применимо на себе, да их

поставимо себи као питање, сваког дана. И ово се односи на све речи наше личне молитве и наше заједничке молитве. Навешћу вам још један пример.

На почетку Литургије за време велике јектеније свештеник изговара једну тајну молитву: *Господи Боже наш, Твоја држава несказана, слава Твоја непостижима, милост Твоја безмерна, челољубије неизречено: Сам, Господи, призри на нас и на мољачихсја Тебе.* Прве речи нам није тако тешко да изговоримо, зато што смо свесни да је моћ Господња изнад сваког израза, Његова слава је за нас непојамна. Међутим, да ли поштено можемо да кажемо следеће речи: *милост Твоја безмерна, челољубије неизречено*, кад размишљамо о свом животу и о судбини других људи око нас, о оном ужасу који се чини на земљи? Да ли можемо тако лако да изговоримо ове речи као да су оне очигледне саме по себи? Не, да би се ове речи изговориле треба се удубљивати све више и више у спознају Бога и из ове спознаје човек треба да постане способан да каже: да то је тако, верујем! Међутим, то није тако лако. И овде се сећам речи које изговарају праведници на крају света после рушења зла и зацаривања Христа, кад из својих гробова устају мученици, страдалници, јунаци вере: *Госпде, био си у праву у свим путевима Твојим!* (Откр. 15, 3).

Настављајући своје беседе желим данас да приступим питању о молитви с помало необичне тачке гледишта. Иако оно што ћу рећи прожима сав наш молитвени живот о томе се мало говори.

Наш молитвени живот не почиње онда кад људи почињу да уче дете да се моли; молитвени живот детета почиње приликом његовог зачећа. Док је дете још у мајчиној утроби, чак још није стекло људско обличје, све што се с њим дешава преноси се и на плод. Ово морамо да запамтимо и да учимо друге зато што то треба преносити као из руке у руку, свима треба преносити: оно што се дешава с мајком (и, наравно, истовремено и с оцем, и с околином) преноси се и на дете. Данашња наука је показала да се кад у мајчином животу долази до неких потреса, страха, гнева, љубоморе, зависти или отуђења, усамљености, све ово одражава не само на мајчиној души, већ прожима цело њено биће, цео нервни систем и сву њену телесну опну. И дете које се зачиње у њеној утроби постепено се у њој развија, саучествује у свему што се у њој дешава. Зато је тако важно да кад се дете зачиње мајка живи у општењу с Богом и да је људи окруже бригом, љубављу, разумевањем, да ништа не остане недоречено, неучињено, да она буде слободна, има могућност да све подели с мужем и добије од читаве околине такву помоћ која би стварала у њој дубоки мир и како би из његових дубина могла да се моли Богу.

И кад говорим о молитви не говорим о томе да се ишчитавају ове или оне молитве, већ о томе да човек уз помоћ њих стане пред Бога и да зна да је то као плодна земља на коју треба да сиђе Свети Дух, као што је сишао на тек створени свет на почетку књиге Постања (1 Мојс. 1, 2). Ево шта треба да се догоди с њом и с дететом које је она зачала. И зато осим онога што сам већ рекао, мајка мора да научи да се моли не само речима, већ свим својим бићем, себе саму и сав свој живот и живот и целу будућност детета да приноси Богу као на дар. И истовремено да моли за помоћ и заштиту, зато што како је могуће заштити било кога ако Бог не заштити?

Ево рекао сам то и сетио сам се једног пара који сам познавао док сам био младић. Родило им се дете. Обоје су радили и долазили у цркву. И неко је једном рекао: «Како можете да идете на посао и да долазите у цркву остављајући дете само у стану? А шта ако се нешто деси?» И сећам се да је мајка са чуђењем простог срца погледала човека који је то питао и рекла: «А чиме ја могу да заштитим своје дете ако га Бог не заштити? А ако га Он заштити могу мирно да стојим у цркви и да се молим зато што је благодат Божија на детету.»

Сви ми ово треба да запамтимо. Треба да запамтимо не само у свакој породици, већ кад смо окружени људима, да се сетимо да смо једни за друге одговорни и да једни другима можемо да поклонимо сусрет с Богом или ужас одвојености, кад нашим понашањем, нашим речима, свим нашим бићем или представљамо препреку за овог

човека, или, обрнуто, откривамо му пут према Богу. Понекад ништа не можемо да учинимо осим да човека као да доведемо до Бога и оставимо Богу да учини оно што ми сами не можемо да учинимо. Овде ми пада на памет фотографија доктора Швејцера, Елзасца, који је оставио све како би отишао у Африку и лечио мештане. Он стоји из профила (имао је веома карактерно лице, строго, паметно, сажаливо), а испред њега стоји мала црнкиња и држи у својим рукама малецно дете и приноси га доктору Швејцеру без речи, као говорећи овим покретом руку и кретањем целе своје душе: «Моје дете је болесно, оно пати, бојим се за њега, ништа за њега не могу да учиним, али ти си доктор, све можеш, узми дете и спаси га!» Тако можемо да се односимо према сваком човеку у нашој околини, и нарочито кад се чека дете и будућој мајци и зачетом детету су потребни помоћ љубави, молитве свих који је познају или чак и не познају. Човек се рађа у свет, нова судбина улази у свет и ова судбина мора бити окружена миром, благодаћу и молитвом.

Међутим, долази време кад се дете родило, шта онда чинити? Дете више није повезано с мајком онако како је било везано на почетку, али је везано дубоким везама за мајку и оца и оно што се дешава међу тима и у њима одражава се на њега. И једна од ствари која се огледа јесте то како се родитељи моле над њим, око њега, заједно. Сећам се опет једног човека који ми је говорио: како је важно да кад се дете роди (и још пре тога, али кад се оно родило – још више) родитељи ако могу певају над њим црквене песме како би се ове песме заувек испреплетале с нитима његове душе, његове свести, његове подсвести, како би постале део њега самог и како је важно да се над њим изговарају добре молитве, молитве које би ово дете уносиле ка Богу и спуштале благодат Божију на њега.

А затим дете расте и овде опет велику улогу играју родитељи и околина. Веома често се дешава да људи покушавају да науче дете да се моли и ради тога га на известан начин «навлаче» на молитву. Приморавају га да учи ове или оне молитве или му помажу да их изговара заборављајући да ван границе оних одраслих речи које желимо да му наметнемо постоји читав свет односа између Бога и душе овог човека. Навешћу вам пример. Пре много година имали смо у парохији малог дечака, чији су родитељи били изузетно благочестиви, односно сваке вечери ово дете је стајало, тачније, стављали су га пред иконе и мајка је наглас изговарала молитве које је он требало да понавља. И једне вечери након што су се тако помолили дечак је погледао маму и рекао: «Мама, сад смо одмолитвословили, јел' можемо да се помолимо Богу?» И кад је она питала: «Шта хоћеш тиме да кажеш, зар нисмо рекли све што је требало рећи?» - он је одговорио: «Не, желим с Њим да поразговарам, да Му испричам какав је дан био за мене, чега сам се плашио, да Му се захвалим и замолим за помоћ и да Му још нешто испричам.» И мајка се, хвала Богу, није супротстављала, већ је дозволила овом детету да каже шта има.

А понекад уместо да дамо детету да каже шта има или да прочитамо с њим молитве треба да му дамо слободу да поступи онако како жели. И овде желим да вам наведем два примера. Први пример се односи на једног мог рођака. Кад је он био мало дете живео је код нас и увече, пре него што легне да спава, читао је кратку молитву. Једном се заиграо и кад је добауљао до кревета очигледно је било да није у стању да сабере своје мисли. Подигао је поглед према икони, послао овој икони ваздушни пољубац с речима: «Лаку ноћ, Господе!» и одмах је заспао. И чини ми се да је овај пољубац детета, овај непосредни покрет његовог срца био много важнији него што би било на једвите јаде прочитано молитвено правило. И други пример је исте врсте: дечак од шест година који је сад професор у пензији у Америци једном је за време светле седмице стао пред иконе (мајка је седела у фотелији) и почео да понавља: *Христос воскрес из мртвих, смртију смрт поправ и сушчим во гробјех живот даровав...* Он је то рекао једном, два пута, три, четири. Мајка га је зауставила и рекла: «Знаш шта, Пећо, то није лепо!» Он ју је погледао с оним изразом превасходства које бива код деце која боље од нас знају истину Божију и рекао: «Ти ништа не схваташ – Он је врло задовољан!» И мислим да је Он био врло задовољан. Ови примери нам говоре о томе да дете има своју тананост, свој доживљај и кад

покушавамо да дете учинимо заједничарима у ономе што ће бити њихов одрасли живот не смемо овај дејчи реални духовни живог да загушимо. А деца бивају веома осетљива.

Ево, опет, једног примера. 1948. године учествовао сам на конгресу из религиозне психологије, држао сам реферат о телесним методама у Исусовој молитви. Тамо се налазила жена-психолог, префињена, искусна жена која је говорила о томе како се брижљиво треба односити према ономе како дете доживљава што се дешава између њега и Бога. Она се свако вече молила заједно с ћеркицом. Молиле су се заједно, заједничком душом и завршавале су једном молитвом коју је ово дете назвало «најлепша». На словенском бисмо рекли «наикрашајшаја». То је био завршетак свега, после ње се могло спавати, зато што се ништа лепше Богу није могло рећи. И једне вечери ова девојчица каже: «Мама, ја данас не могу да кажем наикрашајшују.» «Како, зашто?» Зато што сам те тако наљутила да Бог неће хтети да чује од мене такву молитву.» Мајка је била паметна, рекла је: «А чиме си ме тако наљутила, шта се десило?» Опростите ми због реалности мог примера, девојчица каже: «Сећаш се данас, кад сам у трпезарији направила бару и ти си се веома наљутила на мене, и чак си ме протресла.» И мајка је одговорила: «Па за то ниси ти крива. Ти ниси могла да се уздржиш, и ниси ти крива за то, већ сам ја лоше пазила на тебе. Крива сам ја што сам се наљутила, ја немам права да кажем најлепшу молитву, већ је ти реци и у своје, а можда и у моје име.»

Надам се да вам ови примери нешто преносе. И искуство непосредне, живе молитве – молитве која започиње од живог осећања према Богу и од таквих речи које дете може да изговори, које нису измишљене и превише компликоване за њега, може да процвета и даље.

Све ово вам причам зато што ће свако од нас у извесном моменту живота пролазити кроз ово или кроз оно. Како треба да чувамо децу од тога да не окамене до чега формална молитва може да доведе! Колико пута сам имао прилике да чујем од одраслих људи или омладинаца да су их приморавали да се моле до мучнине, тако да они више нису могли да издрже молитву. Молитвене речи су им биле одвратне, зато што нису биле сједињене с било којим моментом простог сусрета с Богом. А овај сусрет бива и у појању, и у ћутању, и у томе како се дете може загрлити и стати пред икону и ништа не говорити, дати му да сретне Бога онако као што ми, одрасли, више не умемо да сретнемо Бога. И постепено, сразмерно с тим како се у њему развијају и свест и ум и осећање, детету треба помоћи да нађе у молитвама које су нам оставили свеци, оне речи, она осећања, која ће изразити с већом снагом него што сам уме, оно што жели да каже Богу или оно што се дешава у њему у овом или оном моменту. Међутим, за то је потребно да буде слободно, да читање молитава не буде ропство, и ово треба да сачувамо за цео живот.

Сећам се једног писма светитеља Теофана Затворника који каже: не сматрај да треба да ишчиташ све што је написано у молитвенику. Кад се спремаш за вечерњу молитву отвори молитвеник и почни да читаш прву молитву. Ако те на другом реду речи ударе у душу, погоде, прикују твоју пажњу за себе, не иди даље, понављај ове речи и ћути над њима и допусти им да делују у теби као што квасац делује у тесту (Мт. 13, 33). А ако имаш двадесет минута времена за вечерње молитве и ових двадесет минута прођу само у томе што сад доживљаваш овај ред из прве молитве вечерњег правила, сматрај да си испунио цело правило зато што циљ правила није у томе да Богу понављаш молитве које су ти туђе, већ да се запалиш овим молитвама и да живу, распламсалу, ватрену душу принесеш Богу.

Ово је веома важно зато што не можемо увек да достигнемо оно што бисмо хтели да испунимо: да узмемо правило и доживимо га с дубином, са силом. Понекад почињемо да читамо молитву и неко место нас удара у душу и као кремен о кремен изазива искру. А понекад исте ове речи остају мртве. Треба да их прочитамо и принесемо Богу макар искру, а ако не можемо да принесемо искру, можемо да кажемо: «Господе, данас не могу да се запалим ватреном молитвом од ових речи, али Ти их приносим по вери. Знаш да је то

истина, верујем да је у њима истина. Прими ово што сам рекао из дубине свог убеђења, иако нисам могао да уткам у ове речи живо осећање.»

А понекад се дешава да испуњавамо правило, испуњавамо га пажљиво, трудимо се да доведемо до наше свести и срца сваку реч. Сећам се како ми је духовни отац посветовао да вечерње правило читам овако: прочитај једну молбу или чак део молбе, која ти је довољна, ћути мало, затим начини метанију и понављај за време метаније исте ове речи, затим устани, још поћути, и понови још једном ове речи из оне тишине која се родила и тако ишчитавај своје правило. Ако имаш времена за то оно ће ти одузети, можда три сата, а ако немаш времена заустави се кад истекне време којим располажеш.

Има у молитвама светаца таквих мисли, таквих осећања до којих нисмо дорасли. Не можемо да их поновимо у своје име зато што их у нама нема, али можемо по вери да кажемо: «Госпoде, знам да је то истина. Ја ове речи понављам за свецем». И можемо да кажемо: «Свети Јоване, Василије или неко други – ове речи су биле живот у теби кад си их изговорио. Узми ове мртве речи које ја изговарам и принеси их Богу својим рукама, сједини са речима горење твоје сопствене душе.» И тада можемо, с једне стране, да говоримо од душе, од срца, истинито ове или оне молитвене речи, а понекад можемо да замолимо свеца да ове речи обуче у пламен његове сопствене молитве.

Чини ми се да сам вам причао, али ћу поновити за оне који нису чули о једном, с једне стране смешном, а с друге – веома великом догађају у мом животу. Некада смо мибака, мама и ја живели у парохијској кући. Тамо су се појавили мишеви, трчали су свуда нисмо знали шта да радимо с њима. Нисмо хтели да поставимо мишоловке зато што нам је било жао мишева, и нисмо хтели да бацамо комадиће хлеба с отровом зато што смо се плашили да их случајно не узме бака која је тада имала преко деведесет година. И одједном сам се сетио да у Великом Требнику постоји обраћање које је написао неко од светаца, не сећам се више ко, свим животињама које нарушавају људски живот као позив да оду. Тамо су наведене десетине свакаких животиња, почевши од лавова, тигрова и завршавајући бубицама. Прочитао сам и помислио: није могуће! Како могу да употребим овакву молитву? Не верујем да то може да се деси! Међутим, после сам помислио још: па светац који је сачинио ову молитву веровао је у ово. Онда сам му се обратио и рекао: «Не верујем да ће било шта да се догоди ако прочитам ову молитву, али ти си је саставио, написао, ти си је изговорио из дубине вере и кад си је употребљавао, нешто се догодило иначе је ти не би уписао у књигу. Ево шта ћемо учинити: ја ћу да прочитам твоју молитву, а ти ову молитву изговори из дубина твоје светости и принеси Богу. Међутим, понављам: ја не верујем да било шта може да се догоди.» Сео сам на кревет, ставио на колена Велики Требник, сачекао да се из камина помоли миш. Закрстио сам га и рекао: «Седи и слушај.» И на моје запрепашћење миш је сео на задње ножице и укопао се. Онда сам њему, овом енглеском мишу прочитао наглас на словенском језику молитву која је била сачињена на грчком. Завршио сам, закрстио га и рекао: «А сад иди и реци свима осталима!» Он је отишао и ниједног миша у кући није остало. И мене је то тако обрадовало: нисам могао да се похвалим да се то десило по мојој вери. Моје неверје је било потпуно, чак није било ни сумња, - ја сам био сигуран да се ништа неће догодити, али сам био *сигуран* да је овај светац веровао и да је заозбиљно писао ову молитву и она се испунила.

Зато, кад се у некој молитви коју читате налази нешто што за вас није очигледно, што вам изгледа просто немогуће, реците свецу који ју је сачинио: ти си ову молитву саставио, ти си несумњиво уткао своју веру у ове речи, узми ове речи и принеси Богу, а ја ћу их поновити с болом у души, да не могу да се сјединим чак ни са речима, а не с горењем твоје душе.

Ове примере сам хтео да вам наведем зато што ми изгледају веома значајни, они се могу применити у животу све време, на сваком кораку. У следећој беседи, можда ћу се задржати на неким речима ако не стигнем да кажем нешто о њима данас. Међутим, оно што је Теофан Затворник писао о овоме желим да вам поновим сада. Он каже да како би молитве светаца постале наше молитве морамо да размислимо о њима темељно и да их

осетимо (он каже «уосетимо») тако да свака реч допре до нас у извесном тренутку нашег живота. Ово не значи да човек може да седне, прочита ове молитве и све доживи, не, то значи да ми морамо, као прво, да поставимо себи питање: шта значе ове речи? Које је њихово право значење? Као друго: *шта* ја о томе знам? Да ли у мом малом искуству постоји нешто што ми помаже да схватим шта је овај светац хтео да каже? И ако схватим главом, да поставим себи питање: а да ли ове речи наилазе на било какав одјек у мојој души? Да ли се кад читам ове речи нешто догађа у мојој души? Разумем оно што је речено, то пре можда нисам испуњавао, али да ли то до мене сад допире? И ако будемо тако поступали с молитвама, час с једном, час с другом, час с овим изразом, час с оним, постепено ће се око сваког израза, сваког осећања које се изразило овим речима сабрати наше сопствене мисли, знаћемо о чему је светац говори, у оној мери у којој смо сами у стању да то схватимо, шта је уткано у те речи. И ако тако будемо прелазили од једне молитве на другу, постепено, постепено ћемо доживети једну молитву за другом – не одмах, за ово може да буде потребно неколико деценија, али то није важно, зато што ако у неком тренутку једну реч могу да кажем Богу од *све душе*, свим садржајем моје душе, то је довољно.

Дешава се и друго. Дешава се да читам молитве с неким осећањем, али од понављања, зато што оне не допиру довољно дубоко до недара наше душе да све у њој задрхта и оживи, бледи наше осећање. Можемо ове речи да понављамо бескрајно, ми знамо, да, да, знамо – и Бог зна, и да ли има смисла понављати Му то, Он је већ хиљаду пута то чуо. Обратио сам се једном оцу Атанасију, не баш са тим питањем, али у вези с њим. Он ме је упитао: «Да ли се много молиш?» Кажем: «Да,» (у то време сам се стварно много молио). «И кад се помолиш миран си што се тиче Бога?» «Да,» «А ако си толико уморан да не можеш да ишчитааш своје правило, како се осећаш?» Било ми је неугодно и рекао сам: «Није ми пријатно.» «Ето дакле?» рекао је отац Атанасије. «Значи, мислиш да ти се заштита Божија, љубав Божија дају саму као размена за твоју молитву, да можеш да купиш ишчитавањем ових молитава милост Божију, Божију заштиту? То не ваља! Ево ти ново послушање: у току следеће године забрањујем ти да се молиш. Само пре него што легнеш да спаваш начини ти метаније и прекрсти се с речима: «Госпode, молитвама оних који ме воле, спаси ме!» и лези да спаваш и да се ниси усудио да се молиш. Само се сећај оних људи који ти падну на памет. Ако се појави лик овог или оног човека, ако се сетиш имена овог или оног човека, који те воли: твоја мајка, твој покојни отац, твој пријатељ. И сваки пут кад се некога сетиш, заустави се и реци: хвала ти што ме тако волиш да чак не треба да се молим, могу да умрем без страха да ћу бити напуштен.» Тако сам се молио годину дана и касније сам се на то враћао много пута у току свог живота. И то је било тако изванредно зато што су се један после другог појављивали у мом сећању лица или имена људи који су ми били блиски, или људи које сам одавно заборавио, али који су чинили део мог живота и одједном се испоставља да они постоје, да су дошли да ми кажу: заборавио си нас, ми тебе нисмо заборавили, не плаши се, ми се за тебе молимо... И од тога сам се научио дубокој захвалности према свим људима, живим и покојним: имао сам осећај да је изнад мене захваљујући њима покров Мајке Божије, заштита Спаситеља, зато што међу овим именима нису била само имена мојих пријатеља, познаника, другова, не само имена мојих наставника, не само имена светаца који су ме запањили својим животом или својим учењем, већ лик Мајке Божије, лик Христа, име Самог Бога, Тајанственог Оца Небеског. И сва молитва се тада претворила у запањену захвалност и сигурност у јединство које све нас држи заједно.

Настављајући беседе о молитви желим да пређем на анализу једне веома важне изреке светитеља Теофана Затворника. Он у једном од својих писама каже да морамо да се научимо да темељно размишљамо и осетимо сваку реч у молитви, коју изговарамо. И на овоме желим да се задржим.

Као прво, истаћи ћу да молитве које читам у молитвеницима или за време богослужења сачинили свец и нама су недоступне молитве, мисли, оно знање о Богу, оно

знање о себи, о дубинама свог греха и о безданим дубинама које су се откривале дејством Светог Духа у њима, али у извесној мери можемо да постанемо заједничари у њиховом искуству. Међутим, за то треба да почнемо од најједноставнијег. И најједноставније се састоји у томе да разумемо речи које користимо у молитви, њихов смисао. Молимо се врло често, готово увек на словенском језику, ако следимо текст из молитвеника, али не схватамо увек оне речи онако као што су се оне схватале својевремено кад су с грчког језика молитве биле преведене на руски. Чак остављајући по страни анегдотске приче, на пример о томе како је нека старица говорила: «Како је дивно што се на бденију и животиње помињу!» И на питање о томе какве животиње она је одговорила: «Него како? У псалму се каже: «Ја сам крокодил пред Тобом». У тексту је речено «јакo кадило»: нека се моја молитва узнесе према Теби као миомирис тамјана (Пс. 140, 2). Она није схватала, али је до њеног срца допрло нешто умилно. Међутим, ми не можемо тако да се молимо, морамо да се молимо знајући шта говоримо, зато што у коначном само дубоко, јасно схватање онога *што* говоримо Богу може постепено да нас подигне на нове висине.

Постоје други изрази на словенском језику који постављају пред нас питање, на пример: *очи моји вину ко Господу* (Пс. 24, 15). «Вину» на словенском значи «увек»: моје су очи увек окренуте ка Господу, али сећам се како ми је неко говорио: «Како се подударaju ове старозавене речи с речима Христа о томе да ако те саблажњава око твоје, ишчупај га, зато што је боље да уђеш у Царство Небеско с једним оком него да останеш са два изван њега» (Мк. 9, 47). Ево другог примера. И могло би се навести прилично мноштво сличних примера. Зато и кажем да кад бирамо молитве које ћемо изговарати и приносити Богу, а у своје време, можда узносити ка Њему, морамо врло пажљиво да се односимо према ономе што је речено, што значе ове речи. То је први стадијум.

А други стадијум се састоји у томе да се себи постави питање савести, строго питање: чему одговарају ове речи у мом животу и да ли оно што изговарам одговара ономе што је овај или онај светац написао у тренутку кад се његова душа откидала према Богу, кад је молитва врела из његовог срца као крв из смртоносне ране.

Постоји маса речи, маса израза у молитвама, које од нас захтевају не само схватање онога што је речено, већ поштен одговор, одговор целе душе и целог живота. На почетку молитве Господње кажемо: *Оче наш*, Отац наш. Да ли можемо то да кажемо? У извесном смислу можемо зато што нас је Бог створио и с нама се опходи као што се добар, нежан, брижљив, искусан отац опходи са својом децом. Али да ли сам ја син таквог оца? И како да постанем такав син који може свом душом Бога да називамо Оцем? Неко од отаца Цркве говори о томе да можемо то да учинимо само онолико колико постајемо браћа Господа Исуса Христа. Само Он може у потпуности, несумњиво, да назове Оца Небеског Својим Оцем и тек постајући Његов брат, можемо постепено израстемо у ову меру. И кад кажем «да постанемо Његов брат» не желим да кажем просто: да се односимо према Њему овако или онако, већ да постанемо Њему слични, да урастемо у Њега. Као што апостол Павле каже: *не живим ја, већ живи у мени Христос* (Гал. 2, 2). Да, он је могао да каже *Оче наш*, зато што је у њему живео Христос, зато што је у њему као Христос називао Бога Оцем. И постоји мноштво других места на која можемо да обратимо пажњу и која могу да играју одлучујућу улогу не у разумевању, зато што је разумевање главом – проста ствар, већ у доживљају душом и целим животом. Ево трећег корака на путу таквог размишљања и осећања молитава. Молитве које изговарамо треба да постану дело нашег живота; оно што кажемо не треба да буде само искрено, поштено изражавање наших осећања и мисли, то треба да постане оваплоћена вера. Вероватно се сећате како у једној од посланица апостол каже: *покажи ми веру твоју из дела твојих, а ја ћу ти показати веру из дела мојих* (Јак. 2, 18). Ево питања које се поставља пред нас сваки пут кад изговарамо ове или оне молитвене речи. Навешћу вам пример из живота светаца.

Код светог Антонија Великог, који је живео у Египатској пустињи дошао је сељак по имену Павле и рекао: «Хоћу да се спасим и не знам како то да учиним.» Свети Антоније је одговорио: «Врло једноставно – живи у пустињи, пости, спавај на голој земљи

и моли се непрестано.» И сељак му каже: «Знаш, први услови су проста ствар, целог живота због сиромаштва живим полугладан и спавам на голој земљи, али ево шта не могу да учиним: не удем да се молим.» Антоније је предложио: «Седи поред мене, плешћемо корпе, ја ћу наглас да изговарам речи псалма, а ти ћеш понављати док не научиш на памет.» Тако су урадили, сели су и почели први псалом: *Блажен муж, иже не иде на совјет нечестивих* (Пс. 1, 1) – благо оном човеку који никад није ишао на збор нечестивих, непријатеља људских и непријатеља Божјих. Павле је ове речи поновио једном-двапут, затим каже: «Треба мало да прошетам и да утврдим, зато што сам неписмен човек, немам добро памћење»; отишао је и није се вратио. Антоније је прво помислио да је он просто побегао, да му је ова ствар изгледала претешка. Затим је помислио да је Павле отишао и изгубио се у свом покушају да се моли и почео је да га тражи. Дуго га је тражио, пустиња је била велика и после четрдесет година набасао је на свог ученика. Само што се није бацио на њега: «Где си, Павле, отишао од мене? Само што сам почео да те учим да се молиш!» И Павле му са сузама одговара: «Да, оче, ево четрдесет година покушавам да постанем човек који никада неће кренути на савет нечестивих.» Овај човек је сав живот уложио у то да прве речи којима га је научио свети Антоније постану реалност, истина његовог живота.

Можемо ли ми да кажемо да се тако однесимо према оним молитвама које читамо по молитвенику? Многе речи треба да схватимо: шта оне заправо значе, многе речи треба да доведемо до свести, до свог срца, или тачније, многе речи треба да испитамо задавши себи питање: шта ја о томе знам? Ако је одговор: «Не знам ништа,» - није страшно, ми просто нисмо сазрели, нисмо дорасли до овог схватања. Међутим, то значи да пред нама није задатак да само *схватимо*. Разумевање се открива кроз живот, а не само кроз размишљање или читање, разумевање се открива кроз животну, свакодневно искуство, као у Павловом случају. А ми треба постепено да претварамо молитву у живот како би молитва врела из живота.

Међутим, овде наилазимо на други проблем. Ако тако доживљавамо речи молитве не можемо увек да нађемо времена да прочитамо дугачко молитвено правило, које налазимо у молитвенику. Овде ће опет добро доћи савет светитеља Теофана. Он каже: одреди своју молитву временом које имаш. Одреди, на пример, да ћеш се молити двадесет минута пре него што легнеш да спаваш, а ако је то превише – и мање, али свеједно одређено време, и затим читај први псалом из вечерње. Ако у току неколико минута ове или оне речи овог псалма буду те погађале у душу, не иди даље, понављај их, заустави се на њима, доживи их и не одлази од њих док оне у потпуности не уђу у твоју душу и не испуне је собом, и тек после тога пређи на следећи ред и на следећи. Можда ћеш неколико редова прочитати без икаквог одјека у души, али то није важно: други пут ће ови редови зазвучати у њој животом и трепетом. А затим ће се поново наћи неке речи које ће те запањити: Боже, каква је истина у њима! И тада понављај, понављај док се не насладиш до краја. И ако је прошло све време које си одредио за молитву можеш да кажеш: испунио сам своје правило зато што је циљ ових текстова то да запале нашу душу, да је продубе, да станемо пред Бога као живи људи и како би сваки пут нешто у нама никло, како би се открила нека нова дубина.

Међутим, човек не може увек да рачуна на ово. Дешава се да нас у току неколико дана за редом или у току дуго времена речи молитве распламсавају сразмерно с тим како их дубље разумемо, оне нас све више и више и више узносе ка Богу. А затим нас одједном обузима умор: не могу више да понављам ове речи, презаситио сам их се, ништа ново у њима не могу да нађем. А да их понављам просто као празан звук не могу, зато што знам како су оне пуне живота и животворне снаге! И тада, каже Теофан, остави те речи, нађи друге молитве или на неко време престани да се молиш речима светаца и научен оним што си од њих сазнао почни да се молиш сопственим речима, стани пред Бога и кажи Му својим речима оно што би хтео да кажеш.

Постоји још једно место код светитеља Јована Златоуста које је, чини ми се, веома важно. Има дана кад је наша душа пуна молитвеног живота, има дана кад није тако пуна. И ево, Јован Златоуст каже: кад се молиш, заустави се мало пре него што осетиш: не могу више, уморан сам од молитве, не од стајања, не од клечања, већ од ових речи, и речи, и речи, које су престале да буду живе речи у мојој души. Заустави се док још постоји глад за молитвом, као што кад једеш не једеш док се не презаситиш, већ се заустави док у теби постоји још апетит. Тако поступај и с молитвом. Читај или изговарај молитву и у извесном тренутку реци себи: а сад је доста! – и приступи другом послу: рукодељу, читању, било чему, само немој презаситити себе зато што ће ти ако дођеш до тачке презасићења, сутра или други пут бити мучно да приступиш молитви, више нећеш стремити ка тренутку кад ћеш на крају моћи да останеш неко време с Богом, да пред Њим излијеш све што је у твојој души.

То је веома важно зато што Бог жели *сусрет* с нама. Њему нису потребне молитве ако их ми изговарамо без душе, без осећања. Да, у молитвама има ствари које можемо да кажемо не у своје име, већ просто знајући да је то истина, али тада треба додати: «Господе, ја знам да је у овим речима истина, правда, али не могу сад да их кажем из свог искуства или из дубина свог доживљаја и приносим Ти их као молитву истине у нади да ћу пре или касније моћи да кажем ове речи искрено у своје име, поштено.» Ако тако будемо приступали молитви: као прво, начинићемо напор просто да схватимо шта значе речи које су написане, као друго, поставићемо себи питање – шта разумем од ових речи? Шта оне за мене значе? И затим – какве закључке могу да донесем из ових речи у односу на мој живот, како могу ове речи да претворим у живот да оне преобразе мој живот? – Тада ће наша молитва бити жива, делатна и реална.

Из свега следи, наравно, да ће нам неке молитве бити блиске исто као што су нам блиска ова или она дела светаца или просто као што нам бивају блиски поједини људи и поједине књиге и поједини облици лепоте. А нека места ће пред нама лежати као задатак, али не такав који треба сад да решимо – не можемо да решимо овај задатак, просто приморавши себе. Не можемо да натерамо себе да заволимо човека само тако што ћемо му понављати: «Волим те!» или тиме што ћемо понављати себи: «Волим, волим, волим тог човека.» Треба постепено урастати у молитвени живот.

И овде постоје речи које веома много значе и које треба постепено-постепено да доживљавамо. Поменуо сам речи: «Господе», «Владико». Може се додати много таквих речи које понављамо, зато што су они као наслов или условни наставак молитве. Оне треба да постану реалне. Код светог Јована Лествичника постоји место на којем се каже да треба да одредимо себи *кратко* молитвено правило које бисмо могли да изговарамо без журбе, с радошћу и без замарања, без тога да дођемо до стања кад бисмо хтели да завршимо, мада је остало још неколико страница. Узми кратко правило, тако кратко, како би био гладан после њега и у оне дане кад те оно засити, прекристи се и буди задовољан: помолио си се свом душом Богу, твоја душа данас није била много широка, али си сву своју душу излио пред Богом и сву твоју душу је испунила Божија благодат. Међутим, ако си, кад завршиш ово правило, још гладан и желео би да се још помолиш Богу, онда тако и поступи. Реци: «Господе, још желим да разговарам с Тобом,» и реци Му све што ти је на души, све што желиш да кажеш, не речима светаца, већ својим, можда јадним, а можда веома дубоким речима. И заустави се пре него што осетиш: уморио сам се, доста је! Ако се тако будете учили молитви, увидећете како је лако и радосно молити се и како постепено речи оживљују, добијају нови смисао, нову дубину, и постају радост уместо да буду задатак.

Мислио сам да сам завршио свој низ беседа о молитви, али ми је било постављено неколико питања која су везана за оно што сам говорио и што нисам рекао до краја тако да желим да и ову беседу посветим молитви. Потрудићу се да не понављам оно што сам већ говорио, а ако је потребно, само да се на то осврнем.

Прво питање које ми је постављено односи се на реч «сусрет». Свестан сам да често користим ову реч у односу на молитву, кажем да је у својој основи молитва сусрет с Богом. Разуме се, и међу људима је сусрет основни елемент, зато што ако два човека опште међусобно и разилазе се, као бродови на мору, ако два човека разговарају и не налазе заједнички језик, један не схвата о чему се говори кад други прича о најскривенијем, наравно, нема сусрета. Јер сусрет се догађа између људи само кад се између њих успоставља нека веза. И прво питање које се поставља јесте: шта ми смета да уђем у неки контакт с човеком поред којег се просто налазим? Чак није обавезно с човеком који ми је посебно занимљив и драг, већ је просто човек? То је веома важан моменат. Да ли смо свесни тога да је сваки човек, случајни пролазник, *човек*, да га је Бог извео из небића, да је он за Бога значајан и драг, да је Бог за њега дао Свој живот, исто као што је дао Свој живот за сваког од нас?

Постоји прича у житију једног свеца како се строги и благочестиви свештеник молио да Бог казни грешнике. И Христос му се јавио и рекао је: немој тако да се молиш – Ја сам умро за грешнике. Да ли се ми тако односимо према човеку? Наравно да не. Ми пролазимо поред већине људи, не примећујемо их или примећујемо с неке стране која нам је или незанимљива, или је смешна, или је опасна: он нам смета, испречио нам се на путу. Међутим, да ли у свакоме видимо човека којег је Христос толико заволео да је умро за њега, не само за нас и за оне које волимо, већ за овог човека, ма какав био, који је нама туђ или грозан, одвратан?

Шта да се учини како би било могуће успоставити везу између људи, почевши од оних који су нам блиски и драги? Сад не говорим о огромним подвизима, већ о томе како пролазимо једни поред других. Један од узрока, како ми се чини, због чега не унемо да сретнемо човека, састоји се у томе што смо или толико заузети собом да не примећујемо човека или зато што сваки човек за нас представља у извесној мери задатак или претњу. Кад сам био дете, у тешким околностима живота ране емиграције, људе сам доживљавао као опасност. Чинило ми се да је читав свет џунгла, настањена дивљим животињама које су све спремне да ме растргну, и једина могућност да опстанем у овој џунгли је да постанем безосећајан, камен. Тек кад ми се открило Јеванђеље (тада сам имао четрнаест година) одједном се у мени променио однос према свету који ме окружује. Сећам се како сам прочитавши прве странице Јеванђеља и доживевши нешто што никада у животу нисам осетио, седео неко време и мислио: «Ако Бог тако воли све да бих био с Њим морам бити спреман да тако волим људе као Он и ма шта ми учинили ја ћу их волети. Нека ме растргну, нека ме одбаце, а ја ћу их волети, зато што желим да будем с Богом!» То је био дечји приступ, можда, дечја реакција, али уједно говори о ономе што ми сметало у људима који су били око мене, видети људе и доживљавати их као браћу, као сестре, као људи којима сам можда потребан, који могу да буду страшни, а уједно – којих могу да се не плашим. О чему се радило? У томе што је тежиште било моје личности.

И чини ми се да често не можемо да сретнемо једни друге (сад не говорим о Богу, већ о човеку), зато што смо тако заузети собом да не видимо другог. Налазимо се с човеком, он прича с нама и ми не чујемо оно што он говори. Не само зато што размишљамо о нечем свом, већ и зато што док он прича своје ми мислимо: шта могу на то да му кажем, како могу да се одазовем, како могу да му одговорим? И на крају не чујемо његове речи, већ само тражимо одговор на речи које смо пропустили поред ушију.

Зар се ово на извештан начин не односи на Бога? Наравно, зато што Му углавном долазимо са својим бригама, са својим немирима, са својим проблемима. Не долазимо пре свега код Бога, већ Му доносимо сами *себе*. Можда ово што говорим изгледа помало чудно, али ми долазимо код *Бога* са својим проблемима, са својим задацима, са својим сновима, жељама, страховима, а да ли долазимо код Њега? Често, кад се молимо Богу или о Њему размишљамо Он бива за нас само извор могуће радости, могућег спасења. Међутим, да ли желимо да се сретнемо с Њим ма какав Он био? Као са Судијом, као са Спаситељем, ма Ко Он био? Да ли желим да се сретнем с Њим по сваку цену? И на крају

између нас и Њега стоји преграда и ова преграда сам ја сам: моје бриге, моји страхови, моја маштања. Он је за мене само извор спасења или страх од казне. Можемо ли после тога да размишљамо о живом, правом сусрету између Бога и нас? Зато што се може срести само онај за кога си потпуно отворен и кога желиш да видиш и спознаш, какав јесте, ма какав био. То је врло важно.

У књизи Откровења постоји место где се каже у име Христа: *Стојим покрај врата твојих и куцам* (Откр. 3, 20). Да ли ми чујемо ово куцање? А ако чујемо, зар се не одазивамо на ово куцање онако као што се одазивамо на куцање на врата туђег човека кад смо заузети нечим што нам је битно? Зар Му не одговарамо: сад немам времена, причекај, дођи други пут, сад сам заузет, сад је моја душа пуна до краја и нема места ни за неку капљицу било чега – ни радости, ни туге, ни суда, ни сусрета. Задесила ме је несрећа, сав сам потонуо у овој несрећи, да ми није до Тебе. О, ми се тако не изражавамо, наравно, али фактички тако поступамо. За Њега нема места у том тренутку. Превише смо заузети нечим што испуњава сав наш живот. И наравно, тада сусрет постаје немогућ. Господ стоји на вратима и куца. Он не куца обавезно на неки мистичан начин. Разуме се, кад бисмо одједном зачули куцање на врата, који ни на шта не личи и кад бисмо знали да тако куца само Бог, отргли смо би се од својих послова и кренули би на врата. Међутим, често Бог куца на наша врата кроз другог човека. Он жели да се свом утробом одазовемо сажалењем, бригом, љубављу, радошћу, нечим што је потребно овом човеку, зато што је у том тренутку тај човек – посланик Божји. То је човек којег је Бог послао како бисмо се ми у Његово име, Божије, побринули за њега. Међутим, ми размишљамо о одругом размишљамо о томе да смо заузети, чак се не плашимо овог човека, он је просто за нас сувишан. И тада сусрет постаје немогућ.

Међутим, постоји и друга страна питања. Понекад тражимо сусрет с Богом, али по *својим* принципима. Желимо да се сретнемо с Њим сад зато што нам је Он потребан, желимо да Га сретнемо сад као помоћ, као радост, а Он нам због нечега (тако осећамо) изгледа као суд, као захтев, и ми Му се не откривамо. Куцамо, да, желимо да Он отвори, али по нашим принципима. И ево, сећам се два одломка из књиге о старцу Силуану, која желим да вам прочитам, зато што су она за мене својевремено била веома значајна.

Откровење о Богу каже: «Бог је љубав», «Бог је светлост, и нема у Њему никакве таме» (1 Јн. 4, 8; 1, 5).

Како је тешко нама, људима, да се сложимо с тим. Тешко је зато што и наши лични живот и живот целог света који нас окружује пре сведочи о супротном.

Заиста, где је ова светлост љубави Очије, ако сви ми, ближећи се крају свог живота заједно с Јовом у горчини срца бивамо свесни: «Најбоље мисли моје, удео срца мог су разбијене. Дани моји су прошли; преисподња ће постати дом мој... Где је после тога нада моја?» и оно што је од младости тајно, али јако тражило срце моје, «ко ће угледати?» (Јов. 17, 11-15).

Сам Христос сведочи да Бог пажљиво промишља о свој твари, да Он ниједну малу птицу није заборавио, да се брине чак и о лепоти траве и да је брига Његова о људима неупоредиво већа, толико да су «И власи на глави нашој све избројане» (Мт. 10, 30).

Међутим, где је овај промисао пажљив до последње ситнице? Сви смо ми притиснути призором незадрживе распојасаности зла у свету. Милиони живота, често тек започетих, пре него што је достигнута чак и сама свест о животу с невероватном суровошћу бива отргнуто.

Дакле, зашто ми је дат овај бесмислени живот?

И ево, жедно тражи душа сусрет с Богом како би Му рекла: зашто си ми дао живот?... Презасићен сам страдањима; тама је око мене; зашто се кријеш од мене?... Ја знам да си Ти добар, али зашто си тако равнодушан према мојој патњи? Зашто си тако... суров и немилосрдан према мени?

Не могу да Те схватим.

Често имам осећај да смо окружени искушењима, опасностима, испуњени смо страхом и метежом и вичемо Господу: Господе, дођи! Па где си?! И Господ ћути. Има ли неког одговора на то? На следећој страници књиге оца Софронија налазимо нешто попут одговора из живота старца Силуана.

Живео је на земљи човек, човек гигантске силе духа, његово име је Симеон. Дуго се молио с незадрживим плачем: «Смилуј ми се,» али Бог га није слушао. Прошло је много месеци такве молитве и снага његове душе се исцрпила; дошао је до очајања и узвикнуо: «Ти си неумољив!» И кад је с овим речима у његовој од очајања изнемоглој души нешто препукло, одједном је у трену угледао живог Христа; огањ је испунио његово срце и све тело с таквом силом да би умро да је виђење трајало још један тренутак. После више никад није могао да заборави неизрециво кротки, безгранично пун љубави, радости, непојамног мира испуњен поглед Христа и у току следећих година свог живота неуморно је сведочио да је Бог љубав, љубав безгранична, непојамна.

Ево искуства светаца и ово искуство можемо да примимо, и без овог искуства доживљеног у извесној мери, не можемо имати сусрет с Богом, зато што тражимо сусрет као дете које се плаши опасности која га окружује и нужде и жели да у једном трену све његове проблеме реше мајка, отац, друг. И овде је питање нашег сусрета с Богом. Да ли толико желимо да Га сретнемо да смо спремни да га тражимо чак и онда кад нам се чини да Га нема; горе од тога, кад нам се чини да се Он од нас окренуо и отишао, да Га је баш брига за нас? Ако заиста осећамо, зато што смо у извесном тренутку доживели Његову љубав према нама, да нас Бог воли, ако осећамо своју љубав према Њему и знамо да без Њега *не можемо* да опстанемо, тражићемо Га и нећемо пасти у очајање. Прво мислимо да у било ком тренутку можемо да се сретнемо с Богом, да Га препознамо, да Га доживимо у дубини наше душе, да постанемо Његови ученици у пуном смислу речи. Међутим, није тако и ми то постепено сазнајемо. За то смо незрели. На тренутак се одазивамо, да, - а затим, као што каже Јеванђеље, бриге овога света (Лк. 8, 14) гуше нашу жељу да будемо с Њим, нашу устремљеност ка Њему, нашу чежњу за Њим и ако Он не остане с нама, ми слежемо раменима и говоримо; па добро, до следећег сусрета. Зар није тако? Авај – тако је. И треба да сазримо чежњом за Богом, треба да сазримо глађу за Богом, да сазримо тако да кад нам се Он јави можемо да се одазовемо свим нашим бићем на Његово присуство.

Постоји место у делима светитеља Теофана Затворника где он пише како понекад бива неиздрживо тешко за свештеника, духовника, да се налази поред човека који је у крајњој духовној оскудици и за којег не налази ни речи, ни помоћ. Светитељ Теофан каже да је после дугог духовног живота схватио да је понекад човек незрео, није спреман да прими помоћ. Може му се дати помоћ, он ће је на тренутак примити, а затим ће она отићи од њега, зато што човек неће умети да је сачува у свом срцу, у свом сећању, у својој вољи, у свом животу. И ево, врло је важно имати на уму кад говоримо о жељи да сретнемо Бога ми подразумевамо: у оном стању у којем се налазимо, имам глади онолико колико могу, чежњу колико могу, жељу колико могу. Међутим, Бог може да види да ови чежња, жеља, глад још нису дубоки, они бивају утољени од првог трена нашег сусрета, а затим ћемо поступити као деца коју је мајка загрлила, изљубила, и она се откидају од ње, зато што желе поново да отрче у двориште да се играју. Мислим да ово увек треба да имамо на уму. И кад говоримо о сусрету с Богом треба да разумемо зашто желимо да Га сретнемо. Да ли зато што Он задовољава све наше потребе, да ли зато што ће испунити неку празнину у нашем срцу или зато што нам је Он тако драгоцен, да смо спремни да *опустошимо* наш живот, да опустошимо наш ум и срце како би *све* припадало Њему, да би Он могао да се усели у ове тајанствене дубине, и тада ће доћи до таквог сусрета о којем не умемо ни да маштамо? Јер увек мислимо о тренутном сусрету, о кратком сусрету, о сусрету који ће оставити после себе радосно сећање, а не о оном стању заједничарења једном и заувек, у векове, притом заједничарења које није увек стална срећа и радост, већ верност, верност

до краја, непоколебљива верност кад смо сусревши Бога спремни да будемо без Њега, само да Његово дело чинимо.

Вероватно се сећате приче о томе како је Спаситељ Христос након Свог Васкрсења послао Своје ученике у свет да спасавају свет (Мт. 28, 19-20). Чини нам се да је то тако једноставно. Христос је умро за све, Он је васкрсао, Он је дао ученицима Духа Светог и сад их је послао. Али се од њих растао, више Га није било с њима, њихова душа је туговала за оном радошћу коју је свако од њих имао кад су били поред Христа, кад су могли да Га виде, да Га чују, да Га дотакну. Сетите се места из Посланице апостола Павла, где он каже: *за мене је живот Христос и смрт је добитак*, зато што сам док живим у телу одвојен од Христа (Флб. 1, 21; 2 Кор. 5, 6): само смрт може да раскине оне окове који ме ограничавају свим земаљским, и да ми дозволи да станем лицем у лице са Христом живим сад већ заувек, неодвојиво. Морамо бити спремни управо на ово. Срели смо Христа, поверовали смо у Њега, нека је то и несавршено, нека је онолико колико можемо, ми живимо овом вером, морамо ову веру да претворимо у непоколебљиву верност и у спремност да нас Христос пошаље, да се на изванредан начин одвојимо од Њега, тако да Он буде с нама само невидљиво, али не тако да осетимо, не да нас стално држи за руку као што мајка држи дете. И кад говоримо о сусрету у молитви, о сусрету у духовном животу морамо имати на уму управо ово: овај сусрет се догађа једном и треба да испуни наше срце жељом да више никада ништа не стане између нас и Христа Којег смо тако срели. А даље треба да будемо спремни да Га час срећемо час не срећемо и да Га тражимо, али да тражимо с надом, да тражимо са сигурношћу да је *Он веран* и да ће нам се јавити онда кад будемо за то спремни, ево као у причи о старцу Силуану.

И још треба да запамтимо кад се молимо и тражимо сусрет да треба да тражимо – да, сусрет, али треба да створимо у себи све услове који овај сусрет могу да учине или тренутним или коначним. Христос стоји покрај врата сваког од нас и куца, али ми се углавном не одазивамо. Често долази време, на пример, човек се моли вечерњим молитвама, али долази таква плима различитих мисли, сећања на протекли дан, мисли о ономе што га чека, различитих мисли – и ми одлажемо молитву, зато што желимо да до краја доживимо оно што смо већ срели. А треба да будемо спремни да ради сусрета с Богом кажемо: ово од нас неће отићи, оно што сам доживео у мени се слегло, нико то од мене не може да одузме, могу чак на неко време да заборавим, а оно у мени лежи и може да исплива у било ком тренутку, али сад ћу све оставити по страни, све без остатка и бићу неко време са Христом. Можда нећу осетити Његово присуство; можда чак нећу бити свестан са довољном дубином, али ћу Му рећи од срца, искрено, истинито оно што ми је потребно да Му кажем, било својим речима или речима светаца.

Међутим, ако употребљавамо речи светаца треба постепено да их учинимо својима. Ако то остају само речи које понављамо, то још није наша молитва. Ми треба постепено да се научимо ономе што су свеци утkali у ове речи: оним мислима, оној вери, оним осећањима, оној одлучности, коју ове речи садрже. И за то треба да се замишљамо над тим шта значе ове молитвене речи. Кад кажем: *Господе*, шта желим тиме да кажем? Да ли је то просто «надимак» који припада Богу, да ли значи то или само да је без обзира на то да ли ја то желим или не Он свеједно Господар мог живота? Или значи: од свих господара на земљи и на небу изабрао сам Тебе за свог Господа, Господара целог мог живота, Тебе називам својим Господом зато што сам Тебе изабрао, исто као што си Ти својевремено мене изабрао? Тако треба пажљиво размишљати о свакој молитви коју изговарамо, како би свака молитва била за нас истина, не само понављање искуства светих, већ заједничарења у овом искуству. И то је посао за цео живот. Међутим, овај посао треба започети сад, одмах, без одлагања. И ради тога треба размишљати о речима просто у њиховом објективном значењу, треба да промишљамо шта ове речи за нас значе, постављајући питање: а шта ја о њима знам у искуству у односу на Бога? Онда свака реч молитве постепено стиче живост, неку експлозивну снагу и кад изговарамо ове речи оне

чине да наша душа експлодира, обасјавају је, дају јој импулс, стимуланс и чине нас заједничарима овог свеца и онога што стоји иза овог искуства: Бога.

Не могу сад да се задржим на мноштву речи о којима бих желео да у некој прилици поразговарам, али желим да се задржим кратко на речима Исусове молитве: *Господи Исусе Христе, Сине Божји, смилуј се мени, грешном*. Ове речи су се родиле у монашкој традицији и прешле су веома широко у православни свет. И чини ми се да треба знамо како да их користимо.

Центар ових речи је име Исуса Христа. И ово се односи на оно што сам управо рекао: реч мора да има експлозивну снагу. Ако кажем «Исус» само као «назив» онда је фактички то истина, али до мене не допире. Вероватно знате шта се дешава кад размишљамо о људима. Размишљамо о туђем човеку, сећајући се његовог имена, патронима, презимена и то остаје хладна мисао. Можемо да се сетимо човека који нас је увредио и наше срце се таласа од гнева, љутње. Можемо да се сетимо овог човека и да будемо свесни: не, треба да променим свој однос према њему – и рађају се помирење и покајање. Можемо да размишљамо о човеку који нам је пријатељ с радошћу; можемо да размишљамо о најрођенијем, највољенијем, најближем човеку и кад се његово име појављује у нашем сећању у нашој души, сав наш живот се окупља око овог имена, сав као да се усредсређује на овом имену. Свако од нас зна неко име, око којег се скупља сва љубав, сва радост, сва нежност, сва нада, сва жива осећања душе. И само онда кад име «Исус» стекне такав значај Исусова молитва постаје сила која преображава човеков живот.

Међутим, није довољно да се ова молитва понавља, с бројаницама или без бројаница, нема везе, зато што од броја може ништа да се не дода. Кад сам био младић покушавао сам да се молим Исусовом молитвом и покушавао сам да се молим онако као што сам прочитао у овој или оној књизи: много пута за редом, много, много, много... И наступио је тренутак кад сам одједном осетио да се више не молим, да се речи у мојој глави врте без икаквог осећања и да не могу да се одвојим од њих, да је то бунило, а не молитва. И тада сам натерао себе да престанем да се молим, зато што то више није била молитва, већ као што сам рекао, бунило. Кад сам после тога поразговарао са својим духовником прочитавши Јована Златоуста и друге (код Теофана Затворника то је јасно речено) открио сам сам да је најједноставније стати пред Бога са свешћу да је Он невидљиво, неосетљиво овде, да Он може да ми се јави тако да то осетим (не говорим о виђењима већ о унутрашњем осећању) и да Он чује оно што ја говорим. И усредсређујући пажњу на речима, доживљавајући Његово Име као најдрагоценије, као светињу, могу да кажем: *Госпoде Исусе Христе* (односно Посланиче Божји), *Сине Божји* (Бог, Син Небеског нашег Оца, Који је постао Син Човечији), *смилуј се мени, грешном*. Притом улажући у речи реални смисао. Често размишљамо о речи «помилуј» у извесном законском смислу: не гневи се, опрости, а у ствари реч «помилуј» значи, буди нежан, буди ми мио, покажи према мени нежност и љубав и спаси мене, грешног. Ако размишљамо о помиловању само у смислу да нас Он не осуди и не казни, то је законски однос. И потпуно друга ствар је ако размишљамо о помиловању: Госпoде, ја се Твојој љубави обраћам, верности Твојој и нежности се обраћам, покажи Твоју нежну љубав, згреј ме, *грешан сам...*

А «грешан» често одређујемо опет у законском смислу: велимо, прекршили смо ову или ону заповест и због тога смо достојни казне. То није тако. Да, нисмо нарушили само ову или ону, већ мноштво заповести, али није ствар у казни. Дете је скривило, кажњено је и оно у односу на родитеље осећа: био сам непослушан, казнили су ме и сад смо квит. Овакви односи с Богом су неприхватљиви, немогући. У једном делу из раног хришћанства се сликовито каже да је грех стање човека који је из Божије области прешао у туђу област, у област без Бога. Ово значи да смо прешли границу и да више нисмо на Његовој територији, нисмо с Њим, отишли смо на *страну далече*, о којој говори Јеванђеље (Лк. 15, 13). И задатак је да се вратимо, да пређемо ову границу и вратимо се у Божију

област. И кад кажемо: *грешан сам*, ми кажемо: Господе, могао бих (могла бих) да будем заједно с Тобом заједно, све време, у једној области, а ја бирам толико других ствари које су Ти туђе, које су биле узрок Твог распећа, које представљају узрок моје изгубљености, али их волим, оне су пријатне, оне су ми драге. Тако да кад се молимо Христу за то да нам се смилује, да се не молимо просто за то да нам Он «опрости»: па добро, Бог с тобом, од тебе се друго није могло очекивати. Не, ми кажемо: Господе, немој изгубити ону љубав према мени која Те је подстакла да постанеш човек, која Те је подстакла да доживиш мученички живот на земљи и мученичку смрт да прихватиш мене ради. Ево Твоје љубави. Дај ми је, Господе, и дај ми да је видим тако да моја душа буде потресена и да више не бих могао да одем на страну далече!

* * *

У току преосталих беседа желим да усредсредим нашу пажњу на неке теме везане за стварање света и за то какав је однос између Бога и света, не само човека, већ и целог тварног света. И пре свега бих желео да се замислимо над тим шта представља Бог као Творац: не Сам по Себи непојаман у Својој тајанствености, већ у односу на стваралачко дејство које је позвало из небића све: све што је било и што је постало, све што јесте и све што ће бити.

Кад размишљамо о Богу ми у Њему (не покушавам сад да дам потпуно Тројичко богословље) видимо Три Лица. Кад говоримо о Оцу ми с трепетом стојимо пред Богом у свој Његовој дубини и непојамности. То је *Бог*. Другу реч за Њега немамо. То је Онај Који *јесте*, без придева, без околности које би Га довеле у битије: Он *јесте*. Он је само битије и битије не пасивно, не непокретно, већ битије које је истовремено Живот, пуноћа кретања. Он је за нас непојаман у Својој дубокој суштини, исто као што нам је огањ несхватљив у својој суштини. Ми га видимо, осећамо га, али да *будемо* огањ ми не можемо и чак ако су мученици горели у тварном огњу они су постајали заједничари само у тварном горењу. Међутим, Бог као огањ непојамни је за нас непојаман до краја.

О Сину говоримо по Светом Писму, прво као о Логосу Божијем, и неки оци су говорили да ако се помисли на Бога као непојамну дубину мисли, реч Божија представља израз ове мисли, који није за нас у свему схватљив. Он је такав израз у том смислу што ова мисао постаје реалност у тварном свету, као што реч представља израз човекове мисли. Међутим, кад говоримо о Богу ми говоримо о нечем потпунијем и непојамнијем. Божанска мисао, чак и кад налази израз овим изразом се не исцрпљује. Не може се рећи да је «све речено». И кад говоримо о томе да је Син Божји Реч Божија, Он, пошто је то за нас разумљиво, чини за нас доступнима дубине Божанске премудрости, дубине Божанске мисли, али заједно с тим Он је као Реч Божија укореван у овој мисли онако како ми то не можемо да појмимо. И кад се мисао Божија открива у Христу у Његовом учењу и Његовој личности, остаје тајанствена и тајна дубина коју не можемо да појмимо умом. И дивно је што нам се на почетку Јеванђеља по Јовану каже: *На почетку беше Реч* (Јн. 1, 1). Реч Која изражава у односу на цео тварни свет све што непојамни Бог жели да учини и да нам пренесе. Ова Реч је стваралачка Реч, и то је Реч руководна Реч. *На почетку беше Реч и Реч беше у Бога*. Односно, у Њему, у Богу изражавање мисли свецело почива у Његовим дубинама и превазилази сваку могућност с наше стране да у потпуности, неограничено доживљавамо Премудрост Божију како она јесте, већ нам се само открива онолико колико можемо да је доживимо, али је доживљавамо кроз Реч.

О Речи је речено још и друго што не можемо да ухватимо ни у једном преводу. У грчком тексту се не каже: *Слово било у Бога*, већ *к Богу*. И овим се указује да Реч Божија, Која твори, Која подржава, Која чува, Која допуњује, Која спасава, у коначном је само усмерена на дубине тајне Божије у процесу непојамног созерцања од стране Сина оних дубина које припадају и Оцу и Њему и Духу Светом и кроз ово созерцање Син-Реч и нас вуче у ове дубине. Међутим, Реч је нешто што ми можемо да чујемо и разумемо колико

смо за то способни и захваљујући томе што нам се Реч открива. Ова Реч нам се говори тако да можемо да схватимо: она је усмерена у наше дубине, у оне дубине које су запечаћене образом Божјим у нама.

Међутим, постоји још нешто друго. Ова Реч би остала спољашња за нас кад ми овој Речи и кроз Реч не бисмо могли да постанемо заједничари у дубинама Божанске Премудрости. Зато што док доживљавамо ствари умом или спољашњим искуством ми као да остајемо ван тајне. И овде треба да схватимо улогу Светог Духа. У Сину нам се на известан начин објективно открива мисао Божија. У Светом Духу постајемо заједничари мисли Божије, она нас прожима. Раније сам говорио о ватри. Ватра је непојамна, али ми је видимо и спознајемо као ван себе, иако спознајемо веома дубоко. И уједно с тим не можемо да постанемо заједничари другачије осим овим виђењем. Међутим, огањ нас чини заједничарима своје суштине оном топлином и жаром који из њега излази. Овај жар, ова топлота нас прожимају до самих дубина наше природе и чине нас *заједничарима* оне *Ко* је Бог.

Ово заједничарење није само познање о томе какав је Бог, ово заједничарење нас чини сроднима Њему на известан начин. Кад смо прожети топлотом не можемо да кажемо где почиње топлота коју је до нас донео огањ и где почињемо ми. Топлота нас прожима и ми постајемо заједничари у тајни ове топлоте. Дакле, може се рећи да кад говоримо о Оцу говоримо о безданим, непојамним дубинама Божјим које саме по себи не можемо да појмимо. Бог нам се открива кроз реч Откровења и кроз стваралачку Реч. Реч ствара цео свет у којем можемо да прочитамо тајну о Богу као о Творцу, о Промислитељу, као о Оном *Ко* нас *воли*. И Он нас толико воли да не само Себе открива кроз Реч, већ нас Духом Светим чини заједничарима Себе Самог. Како је то дивно! И какав нас трепет обузима кад мислимо да знамо Бога не само ван себе, већ да Га дејством Божјим поимамо у нашим сопственим дубинама.

На крају прве главе књиге Постања говори се о стварању човека (1 Мојс. 1, 26-27). Још ћу се вратити на то, али сад желим да кажем да кад је човек био створен Бог је удахнуо у њега Свој дах и човек је сав прожет дахом Божјим. Мислим да ово до сада нико није успео да објасни, али то значи да је Бог Себе на известан начин улио у човека и човек је неодвојиво сједињен с Богом. Кажем «неодвојиво» зато што на површини он може да греша, може да отпада, може да заборави на Бога, може да Га негира, али не у својим дубинама. Како је речено у Писму, Бог Своје дарове *никада* не одузима (Рим. 11, 29) и нема човека који не би био прожет овим Божанским дахом, које га чини бар у зачетку сродним Богу.

Ако се вратимо на стварање, неколико пута сам вам помињо одломак једног од отаца којег цитира протопоп Авакум у оној занимљивој књизи чији је аутор под називом «Житије протопоба Авакума, које је он сам написао». До сада сам вам његове речи увек преносио колико сам умео, на свој начин, како сам се сећао, али сам сад нашао саму књигу и ево шта под називом «Савет Отачки» пише Авакум.

Рече Отац Сину: да створимо човека по образу Нашем и по подобју. И одговори Други: створићемо, Оче, и преступиће. И опет рече: о Јединородни Мој! О Светлости Моја, о Сине и Речи, о сијање славе Моје! Ако тако помислиши о Свом саздању, доликује Ти да се обучеш у трулежног човека, доликује Ти да по земљи ходиши, плот примиши, пострадаши и све учиниши. И одговори Други: нека буде тако, Оче, нека буде воља Твоја. И затим створен би Адам.

Ово нам говори о томе да је стварање човека запањујући дар Божанске љубави. Међутим, немам у виду само човека, већ говорим о свему ономе што је Господ створио: на ово ћу се поново вратити. У Катехизису светитеља Филарета се каже да је Бог Биће «сведовољно». На данашњем језику ово звучи чудно, као да је Он «свиме задовољан». Међутим, не ради се о томе. «Сведовољан» је на словенском језику значило да Он нема недостатка ни у чему, Он Сам је пунота и поседује целу пуноту, и ништа се Његовом бићу не може додати: Он је све. И кад Бог одлучује да створи свет, и посебно човека, Он

решава да створи читав свет материје и бића, с којим ће поделити све што има, све Своје битије, све Своје дубине, сву Своју неизрециву лепоту. Бог одлучује да стави на све што је створио такав печат који све чини сродним Њему. Ова веза између Бога и човека се никада не прекида. Грех, зло, не могу да победе Бога, иако су људски грех и зло унели и настављају да уносе и још могу да унесу трагедију у свет, и пре свега – трагедију отпадања и отуђивања од Самог Бога. Међутим, Бог нам све даје, Он нам *Свега Себе* даје. Ми можемо да Га прихватимо и можемо да не прихватимо, али дар нам понуђен, и више од тога, дар нам је дат. Као што се већ говорило, Бог Своје дарове никада не одузима: сетите се тако дубоке приче о повратку блудног сина којег је отац спреман да прихвати *само* као сина (Лк. 15, 21-24).

И Отац, Бог наш, створио је читав свет, створио га је савршеног, без мане и порока, али га је човек својим грехом откинуо од Бога, оскрнавио, унаказио и Христос је дошао да га врати Оцу. Овде треба направити извесну разлику у зависности од тога да ли говоримо о стварању осталог тварног света или о стварању човека. Почнимо од тварног, од вештаственог света, света видљивог и невидљивог, зато што знамо сада да постоји не само видљивио, већ постоји толико тога што не видимо: боје које не видимо, звуци које не чујемо и много-много другог. Оно што ћу сад рећи јесте покушај да се разуме и изрази нешто о стварању. Оно се у знатној мери заснива не само на делима отаца, већ и различитих мислилаца које ћу сада сакупити у неколико слика.

Зачула се Реч. Савремена наука говори о big bang-у: загрмело је нешто и од овог громогласног звука је све започело. Међутим, ми такође знамо да и нечујни звуци могу да потресу читав свет. Пре неколико деценија у америчком граду је била направљена лабораторија која је проучавала звуке неухватљиве за људско ухо. И одједном, кад је почела да производи ове звуке велике зграде у околини су попуцале, почеле да се љуљају, да се њишу. Нико ове звуке није могао да чује, нико није могао да их прими, али је у њима постојала таква недокучива сила да су они могли да сруше зграде. Зато се не ради о томе да ли је звук био громогласан. Ради се о томе да је Бог рекао: дођи, одговори на Моју љубав и роди се ни из чега! Чекам те, одазови се, дођи! И од овог призива Божијег почели су да се појављују небо и земља.

Један енглески писац говори о томе да је кад се зачула ова, можда нечујна реч, све задрхтало и од звука се родила светлост и светлост је почела да се разбија на боје и боје су почеле да се згушћавају и да се претварају у материју. Он описује слику коју је насликао непостојећи уметник. На платно се излива светлост, али се она лије ниоткуда, не из једног угла слике, већ се на неки непојаман начин лије свуда, цела слика је обасјана светлошћу. И ова светлост се претвара у дугине боје, а за њима још у оне боје које су за нас неухватљиве, и ове боје се згушћавају, као што сам управо говорио и одједном онај ко гледа слику види да су се ове боје претвориле у брвно, брвно у дрво, дрво је процветало и почео је читав свет створеног.

Ми не знамо како се одиграло стварање, али оваква представа нам, чини ми се, даје изванпреступан приступ. Да, Божија љубав се излила зовом, овај зов је постао светлост. Знамо из Светог Писма да је Христос не само Реч, већ да је Он Светлост, Која просвећује сваког човека који долази у свет (Јн. 1, 9) и Која просвећује све, прожима све. И ствара свет.

На почетку књиге Постања нам се каже да је свет био *хаос* (1 Мојс. 1, 2). Кад говоримо о хаосу у нашем савременом, понекад страшном свету ми мислимо на разарање, на бомбама уништени Дрезден, на оно што се дешава кад се излије вулканска лава, и тако даље. Међутим, није у томе суштина хаоса. Хаос није рушење оне хармоније која већ постоји; на почетку је хаос био збир могућности које се још нису откриле, које је Бог уткао у Своју твар. Било је створено небо, била је створена земља, била су створена мора, али још није било светила на земљи, иако је сијала светлост Божанска и земља још ништа није произвела и море још ништа није дало. Хаос о којем говори Свето Писмо је збир свих могућности које се још нису откриле и над овим могућностима као ветар дува присуство Светог Духа. Реч Божија је извела у биће све могуће, потенцијалне форме бића, али Дух

Свети дише над њима и призива ову твар као да себе створи. Зато што Бог ствара твар слободном, Он ствара твар способном да буде сама оно што јесте, Он не врши насиље над њом. И Дух Свети дише изнад ове твари и постепено твар почиње да стиче форме, стиче образ. Божанске енергије, односно Божанска сила, прожима све што је Бог створио онолико колико је твар у стању да прими ове енергије. И мало по мало све се рађа, постепено расте, али у потпуној лепоти, у потпуној хармонији, до момента кад ће човеков пад разрушити ову лепоту.

И у извесном тренутку Бог узима глину, праšину земаљску и из ње ствара човека. Зато, о чему се овде ради? Зато што је човека Бог позвао да буде вођа целе твари у богопознање и у пуноту битија, у потпуни процват битија и за то човек треба да буде сродан свој твари. Он није најсавршенији мајмун у том смилу да је сродан само некој твари. Као прашина земаљска, као глина, о којој говори Свето Писмо, он је сродан свему створеном: земљи, и небу, и сунцу, и месецу, и звездама, и ветру, и биљкама, и животињама, које су све позване на битије дејством Светог Духа и призивом Христа Спаситеља, Сина Божијег, Речи Божије. И зато је он сродан свакој твари, свака твар у њему може себе да препозна, као што је свака твар касније препознала у Христу себе саму исцељену, достиглу савршенство.

Међутим, за сада се не ради о савршенству, зато што човек, Адам и Ева, још нису достигли своју пуноту. Како кажу неки од отаца, на почетку је човек био невин и његов задатак се састојао у томе да израсте у светост. Он је био невин у потпуној чистоти своје тварности и заједничарења у даху Божијем, у способности да прими Духа Светог и у могућности да буде у своје време место оваплоћења Сина Божијег. Човек је био призван да буде вођа све твари, зато што му је било дато заједничарење у Богу, дах Божји у њега је био уткан и никада се није одузимао. Он је познавао Бога на непосредан начин, као што ниједна твар у пуноти није могла да Га прими и он је требало да води твар од једне мере у другу, тако да сва земља, цело небо, све што је Бог створио постане заједничар Богу, буде прожето Божанском благодаћу Светог Духа, буде заједничар у тајни оваплоћења Сина Божијег како би сва твар земаљска, гледајући Христа, видећи Његово тело, Његову телесност, с задивљеношћу могла да каже: па то сам ја! То сам ја – у не у смислу да свака твар и све твари јесу Син Божји, већ да у Његовој телесности свака твар може да препозна себе као заједничарку Богу.

Желео бих да данас наставим беседу коју смо започели прошли пут размишљањем о томе на који начин је Бог везан за Своју творевину. Већином размишљамо о томе како је Бог везан за човека, за историјску судбину света, али мало размишљамо о томе на који начин је у току миленијума историје и вештаственог и духовног Бог везан са светом. И ево, желео бих да извесне моменте издвојим како бисмо о њима размислили.

Већ сам говорио о томе како нам је на почетку књиге Постања речено да је *Бог створио небо и земљу и да је земља била без обличја и Дух Божији се ношаше над водама* (1 Мојс. 1, 1-2). «Без обличја» значи да је она била потпуна могућност, која се још није остварила. Ово је исти смисао који је у јеврејском језику уткан у реч која је преведена на неке савремене језике као «хаос»: хаос не као рушење, већ као збир свих још неостварених могућности. И од првог тренутка твар је везана за Бога. С једне стране, она се појављује на свет кроз моћну стваралачку реч Божију – реч која звучи и изводи из небића све што је почело да *буде*, али не у оформљеном обличју, већ као могућност. Ова реч је стваралачка Реч, Син Божји. И свет се рађа од овог зова. Ово није наређење у смислу да се односи између Бога и твари посматрају као односи Владара с оним ко је под влашћу, то је зов љубави. Из цитата који сам вам прочитао прошли пут очигледно да Бог – зато што је љубав, љубав неизрецива, неисказива, бесконачна – жели да подели са Својом тварју све што има и више од тога: да учини заједничарком сву твар ономе што Сам јесте, Ко Он јесте, тако да како каже апостол Павле, у коначном Бог постане све у свему (1 Кор. 15, 28) или употребљавајући речи оца Сергија Булгакова, да буде остварен не пантеизам у смислу

да све треба да постане бог, већ панентеизам, односно творевина у којој Бог присуствује и делује прожимајући све.

Међутим, с друге стране, у овом одломку Светог Писма на почетку Старог Завета очигледно је да над тварју која је изведена криком љубави, зовом љубави Божије, жељом Бога да да Себе овој твари, како би она поделила с Њим вечно блаженство, дише Свети Дух Који је чини заједничарком живота, способности настанка, Који позива у твари могућности, за које она, можда, у том тренутку чак ни не подозрева да постоје. Он јој помаже да постане све оно што она само може да постане, али не с принудом, не насилно, већ зато што под дахом Светог Духа Који је Дух живота, она ће постајати све оно за шта је способна. Од првог тренутка љубав Божија чини заједничарком новорођену твар кроз Сина и кроз Духа вечном животу. Како се каже, опет у Светом Писму, дарови Божји се не могу одузети (Рим. 11, 29) и то је зато што оно што Бог сад нуди и даје, никада било одузето и неће бити одузето од твари. Твар је после човековог пада прошла кроз трагедију, али је остала мученица и неоскрнављена. Како пише свети Теодор Студит (често цитирам ове његове речи), твар је невина, твар није згрешила против Бога, она је жртва људског пада.

Ово је прво што знамо: твар је везана с Оцем моћном Речју Која јесте Син и чије животворно дејство јесте Свети Дух. Ова веза између вештаствене твари и Бога ничим се неће разрушити. Односи између твари и Бога не престају да буду такви каквима их је замислио Сам Господ. И ако погледамо на историју стварања видећемо како се ово заиста огледа у судбини све твари.

Као закључак, као завршетак стваралачког акта Божијег појављује се човек. Међутим, овде треба да истакнемо, и то ми се чини да је веома важно – да је човек створен од земље – од праха *земаљског* (1 Мојс. 2, 7). Самим тим он је сродан свакој твари зато што се сва твар, свака твар родила из праха земаљског, као из основног, почетног материјала који се појавио на свет, кад је Бог љубављу Својом призвао у биће све чега није било. У овом смислу човек је сродан свој твари кроз своју плот, кроз своје вештаство. И овде ми се опет чини да је важно да имамо на уму то кад говоримо о томе како је плот опасна за човеков духовни живот, ми говоримо нешто описно, али не по суштини ствари. Кад будемо говорили о паду ја ћу се на то вратити, али сад ћу да поменем: неки оци Цркве су говорили да су грехови плоти грехове које људски дух чини против своје плоти, против оне невинне и неоскрнављене материје из које је створен.

Врло је важно да ово запамтимо, зато што је с тим повезана цела тема Оваплоћења. Бог је створио човека, Он га је створио да буде сродан целом вештастvenом свету и кроз своју вештаственост човек је заједничар у овом свету у његовој непорочности и чистоти. С друге стране, Бог је удахнуо у човека Свој дах и кроз то човек је сродан Самом Богу. Не у потпуном смислу, зато што је човек створен, исто као остала твар, као чист, невин, али још не зрео и не свет. Он треба да израсте у светост, која ће га учинити заједничарем Богу на други начин, даће му да спозна Бога онако како је Он њега спознао, како је говори апостол Павле (1 Кор. 13, 12). И човек је по речима светог Филарета Московског, као окачен између два бездана: с једне стране је бездан Божански, у који је он призван, с друге стране је бездан небиха, из којег је он изведен и њега подржава, по речима Филарета, Божанска благодат као дијамантски мост. Невин човек је дужан да израсте у светост и његово призивање у односу на твар – и то је веома важно – је да тако постане заједничар у Богу, да Га тако спозна и кроз спознају Бога спозна сву твар у њеним дубинама и постане њен вођа ка пуности заједничарења с Богом како би дошло време кад ће опет, по речима апостола Павла, *Бог бити све у свему* (1 Кор. 15, 28), Божанственост прожима све што је Он створио не механички, већ по отворености све твари, зато што је твар спознала Бога под руководством човека.

Ово је веома важно у нашем поимању створеног света, зато што нарочито сад кад човек има такву власт над материјом овог света треба да се освестимо и схватимо *шта* представља овај свет, каква је његова веза с Богом.

И овде желим да кажем нешто о чудима и о тајнама. Одавно су већ оци Цркве рекли да чуда нису моменти кад Бог Својом влашћу приморава природу: таласе на мору, хлеб који се умножава, болест, која је обузела људско тело да се потчини, да се пороби Његовој вољи и да на изванредан начин уђе у нову димензију. Оци Цркве нам говоре о томе да су чуда дејства Божија којима се вештаствена твар ослобађа од робовања греху и последица људског греха. Ово је моменат ослобађања. Ово је моменат кад силом Божијом и благодаћу Његовом, упућеној твари, спремној да одговори на Његов зов и на Његово дејство ова твар макар за неко време постаје оно што јесте, чиста, ослобођена од људског греха. Ово видимо на мору Тиверијадском (Мк. 4, 35-41), ово видимо у умножавању хлеба (Мт. 14, 16-21), видимо у моментима кад Христос исцељује болесне. Изванредно је да Христос не врши насиље над болесником као да га приморава да буде у власти болести. Он га пита: да ли желиш да будеш цео? Сваки пут: *да ли желиш?* (на пр. Јн. 5, 6). Твоја телесна природа је за то способна, али *ти* – да ли желиш да будеш цео? Да ли желиш да се одвратиш од оног греховног живота који је био твој удео до сада, да ли желиш да будеш слободан од смрти, од скрнављења и да се сјединиш са Мног, Богом Твојим, на нов начин? О, не одмах до краја, већ намером, жељом, одлучношћу, одрицањем од целе греховне прошлости која те је учинила тако болесним чак у твом телу, која је твоју плот, невину плот поробила страдању? И сваки пут страдалник одговара пристанком. Да ли ће даље у току целог свог живота умети да пронесе ово поимање, ми не знамо. Можда и неће, а можда и хоће, али то је тренутак кад људска воља треба да се сједини с вољом Божијом како би настала могућност да се природа у њему ослободи.

Ову способност тварног света да се сједини с Богом видимо у тајнама. Навешћу само један пример као централни моменат: то је тајна Свете Литургије кад хлеб и вино дејством Светог Духа и силом Христа постају Тело и Крв Христова. Овде је иста паралела као оно што се дешава приликом стварања света. Реч Божија, Син Божји, Који је постао заједничар у материји нашег света и наше људске природе, ову материју, хлеб и вино, узима у Себе и Свети Дух силази на ову материју и она постаје Тело и Крв Христа. Ово је нешто непојамно, то је нешто што ниједан човек не може да учини, само Бог. И у молитви коју свештеник чита на Литургији говори се управо о томе: Ти си и Онај Ко приноси и Онај Ко прима жртву (односно, Онај Који је био разапет, и Онај Који прима жртву). Ти си Онај Који дели и Себе даје. У овом тренутку дешава се у малим димензијама оно чему је суђено да се догоди у васељенским размерама кад ће Бог у коначном победити грех у човеку, зло и твар ће бити слободна и препознаће у телу Христовом себе саму и у Христу свог Саздатеља, Женика Цркве, Онога Ко ју је тако заволео да је целог Себе дао њој. Сад она може да Му да себе, као што у савршеном браку женик не узима невесту, већ јој даје себе и невеста не узима женика, већ му се даје.

Ово је тајна Цркве. О њој се говори у Посланици апостола Павла која се чита поводом брака, сједињења женика и невесте по образу сједињења Цркве, односно оног дела творевине који је дао себе Богу и Христа (Еф. 5, 20-33). Ово се догађа на Светој Литургији, али се дешава и у свим тајнама: кад освећујемо воду Крштења, кад освећујемо уље ради помазања болесника и тако даље. Ово је моменат кад се молитвом Цркве, односно народа Божијег, силом Христа и Духом Светим мали део творевине ослобађа сваког робовања греху и сам може сад да учини и човека заједничарем у оној светости, непорочности, здрављу душевном и телесном, које јој никада није било одузето, без обзира на то што је била поробљена греху.

И овде долазимо до нечег можда највећег о чему можемо да помислимо у овом контексту – то је оваплоћење Христа од Мајке Божије. Мајка Божија је плоћу Својом припадала створеном свету, и Она је у Својој плоти била чиста и безгрешна, не зато што Она припада свету, већ зато што је још од момента Свог зачећа била посвећена Богу чистотом родитеља и тиме што су Је родитељи дали Богу. Вероватно знате и сећате се ове иконе – довођења Мајке Божије у храм. Сликвито то говори о томе да је од Свог рођења Она била подељено предата Богу и у Својој невиности, у Својој девственој чистоти била

Му је принета, припадала Му је безгранично, неподељено. Међутим, с друге стране, Она је наследница све светости земље. Родослов Мајке Божије је у суштини био прича о томе како се од створења света до Њеног зачећа генерација за генерацијом, без обзира на људску слабост, без обзира на греховност, ослобађала од нечистоте. Свака генерација је чистила макар једног човека, макар један пар од греховности тако да би збирно све генерације из којих је Она рођена принеле као камен за здање Њене људске личности, своју оданост Богу, своју чистоту.

У овом низу мушкараца и жена били су грешници, али су све то били грешници који се кају. И «покајање» у овом смислу не означава просто «жаљење». То су били грешници који су били свесни да су отишли од Бога и тежили свим својим бићем да Му се врате, којима је у већој или мањој мери успевало да ово остваре и они су преносили својој генерацији своје стремљење, своју очајничку чежњу, свој подвиг. Следећа генерација је ову чежњу узимала на себе, усавршавала овај подвиг. Из генерације у генерацију стварало се ново човечанство, можда у једној линији која доводи до родитеља Мајке Божије и до Божије Мајке наследнице све чистоте људског рода, све богоустремљености, све чежње по Богу, свег препуштања себе Њему. И сједињујући у Својој плоти чистоту тварног света и чистоту човечанства – грешника који се кају и светаца који побеђују своју греховност – Она постаје способна да постане сасуд Оваплоћења. Како је то дивно! И благодат Божија силази на Њу, силази на ово човечанство, које је с једне стране, чисто као материја и с друге стране, свето кроз предавање себе Богу.

И овде одлучујућу улогу игра људска слобода, зато што без слободе наши односи с Богом нису могући, без слободе би могла да постоји само поробљеност, али не би могла да буде слободна, предаја човека Богу с љубављу. И на овоме желим да се задржим.

На почетку књиге Постања (опет се враћам на прву њену главу) се каже да је Бог створио *човека*, човека у целини. И неки оци Цркве истичу да је речено: створио је Бог човека по образу Свом, *мушкараца и жену створио их је* (1 Мојс. 1, 27) и да су обоје били образ Божји. Међутим, оци истичу да је у том тренутку то било једно биће у којем се још нису одредила својства или разлике пола, један целовит човек, у којем су опет, као у твари створеној од почетка, биле уткане све могућности и мушког и женског битија. И ми видимо из друге главе књиге Постања како се то развија. Остала твар, слободно се развијајући под дахом Светог Духа долази до момента кад је довољно сазрела да Бог приведе сва бића код човека, код целовитог човека који у себи садржи све могућности мушког и женског битија, с тим да он назове сваку твар (1 Мојс. 2, 19). То је моменат кад је човек у потпуности још заједничар у Богу, не починивши никакав грех, зато из овог заједничарења, из тога што он види твар као што је види Бог, он свакој твари може да надене име. Не она имена животиња која ми дајемо, већ тајанствено име које одређује саму суштину дате твари. Оваква имена је човек дао свим створењима.

Међутим, у овом процесу Адам је открио да је свако створење на изванредан начин двојно: мушког и женског рода и само је он сам, он *човек*, на грчком антропос. У тренутку кад је увидео да је сам у поређењу с другим створењима у њему се родила жеља да буде као друга створења, као пар, двојка. И као одговор на ову његову жељу Бог чини да Адам заспи дубоким сном и из њега се рађа Ева (1 Мојс. 2, 21-22). У руском, словенском, у многим текстовима нам се каже да је Бог узео Адамово ребро и од њега створио Еву. На древним језицима су «ребро» и «страна» иста реч. У многим аскетским делима се каже да је овај или онај подвижник «спавао на ребрима својим» што је значило просто: лежао је на голој земљи на боку. И овде се не ради о томе да је Бог узео једно ребро и од њега направио Еву, већ о томе да је Он поделио две половине у човеку, две могућности у човеку: мушку и женску. И ово није било учињено једностраном одлуком Божанства, већ као одговор на то што је човек открио да је он једини усамљеник и да у њему постоји могућност нечег другог, што тада није знао, могућност, коју можемо назвати љубављу, односно откривањем да постоји *други* (а «други» има исти корен као «друг») ко му је сличан. Ово опет видимо у овој причи.

Не могу да се уздржим да не поменем нешто што се уопште не односи на оно о чему сад говорим. Постоји у јеврејској литератури прича о томе како је једном рабину постављено питање: «Зашто је Бог створио Еву из ребра, материјалног предмета на извешан начин кад је могао да је створи из Адамовог ума, из његове главе?» И одговор који је дао овај рабин је, чини ми се, изванредан: «Зато што је ребро онај део тела који је најближи срцу».

Кад се Адам нашао лицем у лице с Евом он ју је погледао и по јеврејском тексту рекао: ја сам *иш*, а она је *иша* (односно «ја» у женском роду), ја себе препознајем у њој. Ми из природних наука знамо да је у сваког од нас уткано и женско и мушко да свако од нас у себи садржи ова два елемента, с преовлађивањем једног или другог. И кад је Адам угледао Еву и кад је Ева угледала Адама, они су се погледали и могли су да кажу: па то сам ја, то сам ја пред мојим очима, али у таквој лепоти, тако диван, којег могу да заволим свим својим бићем, да се предам себе потпуно, неограничено! Ово је моменат кад се родио не «пол» у нашем пониженом смислу речи, већ разликовање двоје, кад је свако угледао себе онако као што није могао да види у себи самом и задивио се. И зато је тако значајна и на руском и у другим језицима употреба речи «ти». «Ти» значи «други ја», *alter ego*, како се говорило на латинском језику, ово ја у другом човеку. Обоје су престали да буду индивидуе, постали су два лица и заједно представљају целовитост човека. Док је човек био само јединица он је био могућност. Овде је он остварење, остварење не два пола, већ пуноте једног човека, која је показана у оној љубави која сједињује двоје и чини двоје *једном плоћу*, како се каже за брак (1 Кор. 6, 16).

Постоји прича о томе како неки човек седи у својој соби и други куца на врата. Један човек је, ако се може тако рећи, Адам, други је Ева. И онај ко куца чека одговор. И онај ко је унутра закључан пита: «Ко си ти?» «Отвори ми!» «А ти ми реци ко си ти.» «Па то сам *ја!*» «Ја те не познајем.» И тада му онај ко је напољу одговара: «Како не знаш? То си *ти* сам.»

И ево, чини ми се да се приликом сусрета Адама и Еве управо ово дешава. Зашто они једно другом кажу «ти»? Зато што су они једно у два лица. И тако је важно за нас то што користимо ову речи «Ти» у односу на Бога. То није фамилијарност, овим ми тврдимо да смо Он и ми тако сједињени међусобно, тако јединствени на непојаман начин – Божанском љубављу и нашом слабом повратном љубављу – да ти је, како каже Исаак Сиријин, Бог ближе него што је твоја сопствана душа и живот. Кажемо «Ти» Богу зато што већа близина не може да постоји: ја сам себи не могу тако близак да будем као што ми је близак Бог и ја Њему. У складу с тим се и развило дивно апостолско и светоотачко богословље о брачној љубави кад двоје постају једно као што су Адам и Ева били јединствени пре пада. И уједно је нови корак учињен у уподобљењу човека Лицима Свете Тројице. У претходној глави се каже да је Бог створио човека, *мушкарца и жену створио их* је по образу и подобију Свом (1 Мојс. 1, 27), овде се открива, раскрива тајна овог богоподобја.

Данас, међутим, морамо да се осврнемо на трагедију, зато што су се ово новостворено двоје, које су у неком тренутку или неисцрпљиво дугом времену били икона Тројичног Божанства, разбила. Шта се догодило? Како се догодило да се појавио овај свет, у којем живимо, раздробљен, разбијен, потамнео, у којем не умемо да гледајући један другог видимо у другом неизрециву лепоту?

Историја пада почиње пре пада човека, Адама и Еве. Постоје одломци у Старом и Новом Завету који указују, алудирају на овај догађај (на пример, Ис. 14; Лк. 10, 18). Пишу о овоме и оци. Скупљајући ове изреке у врло упрошћеном виду, без мане и порока, могло одједном да доспе у онај ужас који називамо падом? Ово није започело на земљи, већ у свету небеских анђела.

Бог је анђеле створио савршенима, предивнима. Међутим, исто тако као што је човек био створен у невиности и призван за светост, они су били створени без мане и порока, међутим, требало је да кроз своје заједничарење у Богу стално расту, постају

светлији, да постају заједничари у тајни Божанске светости. Оци Цркве су од давнина постављали питање о томе како су анђели могли да отпаду од свог призвања, како су могли да падну и да престану да буду анђели, да постану демони. Давала су се различита објашњења која углавном, не задовољавају. Говорило се да су анђели Божји позавидели човеку сазнавши да је у Предвечном Савету одлучено да ће се Сам Бог оваплотити и постати човек, како би човек могао да израсте у меру заједничарења Божанству. Постоји објашњење кроз завист, кроз гордост, различита објашњења.

Међутим, имао сам прилике да прочитам једно објашњење које је написао древни писац Лактанције, које нејасно говори о ономе што желим сад да кажем, можда проширујући његову мисао. Он каже да су анђели Божји узрастали у својој светости постајући све дубље, све савршеније заједничари у светости Божијој, да их је постепено прожимала Божанска светлост, они су почињали да светле светлошћу Самог Бога. Свети Григорије Палама анђеле назива *другом светлошћу*. Бог је био права Светлост, једина Светлост, а они су по причесности постајали светилници, светлости, Они нису били оптерећени плоћу, телесношћу, премда ни анђели Божји нису чисти духови у смислу у којем говоримо да је *Бог дух* (Јн. 4, 24). Они су постали причесници у ономе што представља Бог, и у њима је све јаче и јаче и јаче сијала Божанска светлост; они су постајали, као што сам управо рекао, *друга светлост*. И ево, Лактанције, колико се сећам, говори да су у неком тренутку неки анђели погледали на себе и били потресени лепотом, величином, које су им дате тиме што се у њих улила светлост Божанска и у том смислу их учинила заједничарима Божанству. И један од њих, Даница, Луцифер, Светоносац као да се загледао у себе и ускликнуо је: шта ће ми више? Поседујем све о чему се само може маштати, блистам Божанском светлошћу, ја сам Божанска светлост у овом космосу, заједно с другим анђелима који су израсли у своју меру. Шта ће нам Бог кад сами блистамо истом овом светлошћу? И у том тренутку су отпали од Бога. У овом тренутку се светлост Божија у њима угасила, остала је само твар која је могла да се покаје – што они у том тренутку нису били у стању да учине, обузети сопственом лепотом, коју су добили од Самог Бога, која је одражавала Божанску лепоту и сјај. И они су отпали и постали тамне силе, и ове тамне силе су удариле темељ човековом паду.

У библијској причи видимо да је Бог одредио за човека два пута за његово потпуно узрастање: један пут је прав, безгрешан, истински. То је била причесност Богу Самом, причешћивање Његовој премудрости, тако дубоко причешћивање да је човек могао да спознаје све што је Бог створио, не просто својим домишљањима, већ причесношћу Божанској премудрости. Призвање човека је било да тако постане заједничар с Богом, да се тако сједини с Њим како би Божанска премудрост у њему живела, у њему се огледала, њега хранила, њему откривала све тајне битија. Премудрост Божија, прихваћена у љубави и у поклоњењу Самом Богу, у послушању у смислу у којем сам раније покушавао да опишем послушање, односно да се тако ћути да се чује глас Божји у себи који пред нама све открива. И други пут је пут спознаје тварног света на нивоу овог света и његовог тварног стања, пут као природне спознаје, спознаје света која је сродна човеку, зато што је човек својом телесношћу, својом материјалношћу, чак својом душевношћу причестан створеном свету. Ван Бога није било могуће стећи потпуну спознају, већ се нека првобитна спознаја могла ухватити и ево, на овоме су тамне силе и ухватиле човека.

У Библији је речено да су у рају постојала два дрвета: дрво живота и дрво познања (1 Мојс. 2, 9). Дрво живота као да сликовито указује на причесност човека Богу, онакву причесност да се он хранио свим Божанским и да је у Богу све видео, као изнутра Божије премудрости да је гледао на све саздање и видео ово саздање као што га види Бог. А дрво познања нам даје могућност да гледамо све што је Бог створио, дивимо се лепоти, премудрости, спознајемо многе тајне које су уткане у творевини, али ограничено, не онако како се могу спознати кроз причесност Богу. Оно не даје могућност да се ствари виде онако како их види Бог, већ само да се прво боримо да достигнемо ово виђење.

Углавном кад чујемо за човеков пад то нам изгледа као коначна катастрофа. Човек се окренуо од Бога и изабрао је пут природне спознаје. Међутим, не мисли тако о томе свети Иринеј Лионски који је био ученик светог Јована Богослова. Он каже да Бог ни овде није оставио човека, да човек није био заувек осуђен да лута у тами, не знајући, не спознајући онај свет у којем је створен. Он каже да је то тежак пут, али да загледајући се, замишљајући се, уживљавајући се у онај свет којем припадамо *зато што је* он Божји, зато што у њему сија Божија светлост, зато што је у њему запечаћена Божанска премудрост – човек може постепено да открива ову премудрост, да схвата Бога кроз Његову творевину, до момента кад се дошавши до границе могуће природне спознаје открива Божанској спознаји. Тада он напушта своје покушаје спознаје природним умом оно што је Бог створио и задржава се у молитви, у поклоњењу, у ћутању, у созерцању Бога. Тако да чак и пад у представи светог Иринеја Лионског, не представља коначну катастрофу, не представља крај човекове судбине. Међутим, онај пут који би могао да буде пут директног непрекидног светоносног усхођења и удубљивања у тајне Божије претвара се у дуги пут тражења, лутања, грешака, исправки и страдања.

А даље између Бога и човека настаје – не израста, већ се одједном, тренутно отвара – провалија, зато што у тренутку кад је човек изабрао природну спознају мимо Бога он с Богом више није у односима међусобне дубоке љубави и поверења, већ у односу питања, понекад страха. Библија прича како су Адам и Ева чули да *Бог иде по рају*. (То су наравно, слике, зато што је читава ова прича сликовит покушај да се до наше свести доведе нешто што није могуће описати: нема могућности да се на нашем језику изрази шта се догодило у свету којег више нема.) И кад они постају свесни поред себе присуства Бога, Којем више нису причесни, као раније, дечијом љубављу, дечјим поверењем, потпуном предајом себе, спремношћу и жељом да све само кроз Њега спознају, они су уплашени и обоје се крију од Бога. И Бог их зове: Адаме, где си? И Адам одговара: открио сам да сам наг, да сам го и срамота ме је. И рече Бог: *Ко ти је рекао да си наг? Да ниси јео од дрвета с којег сам ти забранио да једеш?* (1 Мојс. 3, 8-11).

И овде се одједном испоставља да су се поверење, простота који су постојали на почетку, завршили. У том тренутку би човек могао још – тачније, већ да схвати *шта* му се догодило. Међутим, он не схвата, он је у извесној мери помрачен, али не схвата до краја *шта* се с њим догодило. Мисли да може да настави да расте, да постаје оно што јесте, да спознаје свет као паралелно с Богом. И овде ступа на снагу веома страشان закон. Живети се може у оном смислу, у којем је Бог живи и у којем су живи они који су у Богу и с Њим – само у заједничарењу с Богом. У тренутку кад се човек откида од Бога остаје му само један пут: да пре или касније *умре*. И управо ово се догађа с првим паром. Смрт кроз њих улази у овај свет. Они су изгубили извор Живота и без извора Живота живота више нема. И почиње трагичан период у којем ми учествујемо кад човечанство и сав живи свет спознаје смрт и постаје заједничар у смрти. Ово је врло страшно. Међутим, ако се сетимо онога што је рекао свети Иринеј, то није потпуно безнадежно.

Међутим, овде се дешава читав низ ствари. Првобитно је човек имао тело, имао је душу и у њему је обитавао дах Божји, који је Господ удахнуо у њега. У оном тренутку кад се човек окреће од Бога ова хијерархија се колеба, остаје у правом плану оно што припада природи. Духом човек више не спознаје Бога као што Га је спознавао првобитно и зато дух не може да руководи, да води човека из силе у силу, од славе у славу, од земље на небо, у дубине Божије. У човеку бледи његова људска свест и појављује се оно што називамо *плоћу*. Прво се човек састојао од тела и душе. И оно што оци називају телом јесте иста ова плот, само прожета духом, продуховљена, освећена. Сад се ова освећеност поколебала и тело је у знатној мери постало плот, односно исто ово тело, само не онако продуховљено, не онако чисто, не онако хармонично. И више на владају душа и дух целим човеком, већ се ствара међусобна равнотежа различитих сила, а повремено и борба између њих.

Одавде се рађа оно о чему све време говоре оци: борба човека са својом плоћу, зато што је плот исто оно тело, само отежало, које је изгубило своју духовност, које више није причесно и не руководи се духом човека и кроз овај дух – Духом Светим. И даље, кад се загледамо у наше искуство, приписујемо својој плоти сва рђава стремљења, кривимо нашу плот за оно за шта би требало да кривимо наш дух. Људска душа, људски дух, изгубивши своје јединство с Богом, изгубивши своју хармонију, више не може хармонично, правилно да води целог човека и људска телесност, његова плот почиње да се понаша анархично. И уместо да се призна, као што су то чинили оци, да је крив дух човека, да је крива његова свест, његова душа, његова воља, ми кривимо своју плот која представља жртву нашег отпадања од Бога и од оне целовитости која нам је на почетку дата. Ово је врло важно да запамтимо, зато што је неко (чини ми се отац Сергије Булгаков) рекао да је борба с плоћу борба за тело. То је борба за тело, борба за то да наша плот буде враћена оној слави телесности, која јој је на почетку дата. Ово је борба за тело, борба за то да наша плот буде враћена оној слави телесности која јој је од почетка дата. И то нам је поверено, то је наш задатак: да свим нашим силама, свом силом воље усмеримо себе назад ка Богу, вратимо себе Богу послушањем, односно ослушкујући глас Божји, који у нама наставља да звучи, који звучи око нас кроз Свето Писмо, кроз свете оце, кроз свеце и да поново постанемо човек. Ако пак губимо у потпуности ову причесност Животу, остаје само потпуна смрт.

Сигурно се сећате приче о томе како је дошао потоп. Бог је погледао на људе који су тада потпуно отишли у вештаственост овог света и као што је речено, *постали плот* (1 Мојс. 6, 3), више не телесност већ плот. И Господ је скратио дане човековог живота. Како је то страшно! Међутим, и овде можемо да не губимо наду, зато што су путеви Господњи непознати и ми можемо да видимо да Бог, Који је створио све и сва, како би *живот живео*, како би живот Божански прожимао све, како не би оставио човека. Међутим, морамо да схватимо да ако не постанемо причесници Бога кроз наш дух, кроз нашу душевност, не можемо да обновимо нашу плот тако да она постане тело.

Погледајте житија светих, сетите се виђења Мотовилова. Он је видео светог Серафима у слави кад је овај свим својим телесним бићем заблистао пред њим, и Мотовилов није могао да га гледа зато што су га болеле очи. И преподобни Серафим је рекао: «Не би могао да ме видиш таквог да сам у том тренутку ниси био такав.» Ово је оно што такође видимо на гори Преображења, о чему сам већ говорио: како је Христос одједном сав заблистао Божанском светлошћу свом Својом плоћу, непорочном, савршеном, неоскрнављеном. Међутим и Његова одећа је заблистала. Светлост се изливала на све што Га је окруживало, ови зраци су прожимали камење и стене, и биљке и из дубине недара сваког вештаственог предмета који је ова светлост дотицала, заблиставала је вечна Божанска светлост (Мк. 9, 2-3). Зато што вештаство овог света није пало – пао је човек, и *ми* смо оскрнавили и скрнавимо овај свет, и од нас зависи, *нама* је наложено да под руководством Христа постанемо вођи, наставници овог света назад у рајско стање. Међутим, за то човек сам треба да се врати Богу, да постане Његов заједничар онако како су свеци постајали Његови причесници.

Већ смо говорили о рођењу Еве од Адама, о томе како цео човек као да се поделио на два лица и оба ова лица су угледала једно у другом ону савршену лепоту, премда исконску, на коју су били призвани. Међутим, кад је човек отпао од Бога, није се одрекао Њега, већ се просто изгубио, они су престали да виде једно друго онаквима каквима су видели себе и друго. По речима светог Методија Патарског они су гледали једно друго и говорили: то је *alter ego*, то је «други ја сам». У овом тренутку кад су отпали од Бога Који је сила, која их спаја они су гледали једно на друго и свако од њих је рекао (опет, по мисли овог свеца): ја сам *ego*, онај је *alter*, други. То више није *друг* у руском смислу речи, односно мени најближи човек, *други ја*, «ја» у другом лицу, већ *други* као друго биће. И у том тренутку (о томе је Лоски неколико путаписао) уместо два *лица* су постали једно пред другим две *индивидуе*.

«Индивидуа» је латинска реч која означава последњи степен поделе, даље се делити не може. Ако се узме било које од нас двоје, ми смо индивидуе једно у односу на друго у смислу да је свако од нас затворен у себи, као да је затворен испод своје коже и даље се више не може делити, то ће бити убиство. Биће тело, душа, ови или они делови тела, али не целовит човек. Ево страшног тренутка кад су се од два лица која су била јединствена и спознавала себе као једно, појавиле две индивидуе, два посебна лица, која више не представљају у потпуности једну целину. Кажем «у потпуности» зато што људски грех није могао да уништи дело Божије и да потпуно одвоји двоје људи који су призвани да буду јединствени. У овом смислу треба да запамтимо да људски грех није све уништио коначно. Међутим, овде се испоставило да су једно на друго погледали и свако је угледао у другом не самог себе у слави, већ *иног*, и рекли су: срамота нас је, наги смо, шта да радимо? И каже се у Библији: *и начини Господ Бог Адаму и жени његовој кожно одећу* (1 Мојс. 3, 21), односно они су се обукли у неку одећу. Међутим, сад су се постидели своје наготе уместо да спознају своје наго тело као тријумфално, ликујуће блистање лепоте.

За ово можемо наћи поређење. Кад гледамо рад великог уметника, било да је то статуа или слика, и видимо наго тело, ми видимо у њему само неизрециву лепоту, хармонију. Кад нам приказују порнографско изображење истих ових тела ми видимо само наказност, ужас, оскрнављеност. Управо то се догодило у овом тренутку. Човек је погледао другог и није га угледао као самог себе, већ као туђег, као нагог.

Овде почиње историја палог света: заједно с падом човека пала је и сва природа, цео свет, зато што је, као што сам већ више пута говорио, човек био створен да буде вођа овог света од тварног савршенства и заједничарење у Божанској лепоти, у Божанском животу. Човек је сам отпао и више не може да води овај свет и цео свет се поколебао, и цео свет се претворио у нешто страшно. Можда се сећате оног места у књизи Постања кад је после потопа човеку који је толико отпао од Бога да више не може да живи својом причесношћу Богу Господ каже: сад ти је сва твар дата, она ће ти бити храна, а ти ћеш бити за њу ужас (1 Мојс. 9, 1-7). Ево односа који сад од времена пада остоји између нас и створеног света. Уместо да будемо као врхунац овог света, да будемо вођа овог света од земље на небо, да буде спроводници Божанске лепоте, славе, светости у овај свет, ми смо постали предмет страха и ужаса за сву осталу твар. И стално ово видимо око нас, и – авај! – то видимо у себи самима.

Али да ли се све разбило истовремено с падом човека? Не, није све. Један од отаца Цркве (чини ми се свети Григорије Велики) писао је о томе да свет није могао да настави да постоји без тајне, односно без таквих дејстава или таквих стања кад се Божанско улива у тварно, кад тварно прераста себе само, кад Божанско, уливајући се тварно, тварност чини заједничарем вечног и Божанског. И он каже да је једина тајна палог света брак; брак који се схвата као јединство два бића, која су се погледала, заволела једно друго тако да више не виде једно у другом *иног*, туђег, не виде другог као наготу, већ да гледају другог као лепоту. Брак, по речима овог свеца представља једину тајну која сав свет држи од момента његовог стварања и чак од момента његовог пада. Брак не као формалност, не као обред, већ као оно чудо које омогућује двојима да гледају једно на друго и да кажу: више нисмо двоје, већ двојица, јединствени смо, ми смо двојица исто као што је Бог Тројица. И кад се појављује дете ми смо икона Свете Тројице.

И ево, свети Григорије каже да се свет само на томе и држи: тајна љубави, односно Божанска љубав, која се улива кроз човека у свет, чини свет још способнијим за живот. Овај свет није до краја отпао од Бога, док је остала љубав. Наравно, то није она љубав о којој се открива у Јеванђељу, није она љубав која нам је обећена, кад, како каже апостол Павле, *Бог буде све у свему* (1 Кор. 15, 28), кад спознамо Бога онако како Он нас познаје (1 Кор. 13, 12), кад будемо причесници Божанске природе (2 Петр. 1, 4). Да, међутим и сад већ ова љубав, која као да представља једну од манифестација Суштине Божије, живи, лије се у душама људским, сједињујући душе, превладавајући телесну поделу и сједињујући људе у двојице по образу и подобију Божијем. Над овим треба да се

замислимо, зато што у нашем искуству људи често траже брак као тајну која се савршава, односно као обред кроз који двоје као да «имају право» да буду јединствени телесно (душевно јединство двоје људи ништа не може да омете). Међутим, не ствара обред брак – брак је дубљи од сваког обреда. То је Божанска љубав и Божански живот који није оставио човечанство и *није оставио* свет кад је човек пао. То је дивно, то је чудо!

Данас желим да се још вратим на неке тачке које нисам успео да развијем или сам пропустио прошли пут.

Говорио сам о томе да је сатана саблазнио Адама и Еву лажју и у основи свег зла, које је обузело човечанство и одвукло сву твар у провалију, лежи управо лаж. У Светом Писму сатана се назива оцем лажи и првим убицом (Јн. 8, 44). Лаж није просто лака превара; ма каква била лаж је покушај да се реалност замени непостојећим стањем ствари или покушај да се реалност претвори у фата-моргану. Ако се узме поређење може се рећи да се уместо реалности човеку нуди чиста илузија и нуди му се да живи овом илузијом. У извесном смислу Христове речи: ко ће ако га дете замоли за парче хлеба дати камен? (Мт. 7, 9) – овде могу да се примене. Ђаво је учинио над човеком оно што се догодило њему самом, он је знао шта ради, он није погрешно, није се збунио.

Говорио сам вам о томе како су пали тамни анђели. Они су прво били светла, стветлећа твар Божија, у њима се лила светлост Божанска, они су сијали кроз овом Божанском светлошћу тако да их је свети Григорије Палама називао *другим светлостима*. Таме у њима није било, али ни сопствене светлости у њима није могло бити, већ само светлост која се излива од Бога. И у извесном тренутку (по мишљењу једног од древних писаца) један од њих, најблиставији, који се називао Даница, Светоносац, погледао је себе и задивио се сопственој лепоти и почео је да сматра да између Бога и њега нема никакве разлике. Он није схватио да је светлост која у њему постоји Божија светлост, да он сам није светлост, док је Бог Светлост Сам по Себи. И он је ускликнуо да му Бог није потребан, да може да стави свој престо на место Божијег престола (Ис. 14, 12-14). Затим је уследио крах, крах дела анђеоског света и почео је крах створеног света.

И кад се ђаво нашао лицем у лице с човеком, он је на њега применио оно што је њега самог погубило. Обратио се Еви и рекао је: ако окусите од плода дрвета познања добра и зла, спознаћете све онако као што Бог то спознаје, и сами ћете постати богови (1 Мојс. 3, 1-7). Ева је поверовала његовим речима, не у смислу да је пожелела да се побуни против Бога, али је поверовала да ће се ако окуси од овог дрвета, испунити у њој и у Адаму оно за шта их је Бог призвао: они ће израсти у пуну меру свог призвања, из невиности ће израсти у богоподобје. И овде су они пали. Сатана (реч «сатана» значи «противник», «непријатељ») их је упецао на оно на шта је сам пао. И након тога је уследио крах свег каснијег човечанства и крах читавог света, који је човек требало, постајући заједничар у премудрости Божијој, постајући проводник Божанске воље, од славе према слави да доведе до такве пуноте коју апостол Павле дефинише речима: *и постаће Бог све у свему* (1 Кор. 15, 28). Овде је постојало намерно разарање и у његовој основи је била лаж.

И ми морамо имати на уму да је лаж увек покушај, чак и у нашим личним односима да заменимо реалност нечим мање реалним, да је заменимо нечим чега у ствари нема, али што нам се чини zgodнијим или кориснијим. И зато је лаж основни грех који треба да истребљујемо, да искорењујемо из себе, да чистимо покајањем, покајањем пред Богом и покајањем једни пред другима. Као што један од апостола у својој посланици каже: исповедајте једни другима грехове ваше (Јак. 5, 16), не остављајте никакву неистину међу вама, нека између вас, ма како то било болно, мучно, страшно, постоји, делује само истина, зато што као што је Христос рекао, само истина може да нас учини слободнима (Јн. 8, 32).

И ево, наступила је смрт – смрт као резултат губитка јединства с Богом. Зато што је Бог Истина, али Он је такође Живот и изгубивши своју укорењеност у Богу, човеку је остало само једно: да умире. И овде хватамо нешто основно о греху. Говоримо о

греховима у множини, и наравно, у право смо, али основни грех је отпадање од Бога, ово је моменат кад бирамо било шта што је неспојиво с нашом причесношћу Богу. Починавање греха личи на прелазак преко реке с обале која припада Богу, на обалу која Му не припада, не зато што Бог нема права на ову обалу, већ зато што Му је она украдена. И ово треба да запамтимо; да памтимо да нема *мале* лажи, да постоји само *лаж* и да је *лаж* увек отпадање од онога што *јесте* у ствари и стварање онога чега нема, као паучине, у коју се може ухватити човек или народ, свеједно. То је смрт. И зато *ђаво* који је отац *лажи* назива се такође први убица. Он је увео смрт у људски род, понудивши му живот *нереалан*. Једина реалност је била Бог, *ђаво* је понудио првим људима пут живота ван Бога, односно у паучини. То је прво што сам хтео да додам ономе што сам раније рекао.

Даље је почео нови период људске историје. Човек који је био двојица, једно биће у два лица, одједном се показао као две индивидуе, престао је да буде надлична икона Свете Тројице. Свако од њих је постао индивидуа, то више није била икона Свете Тројице, већ разбијена икона. И међу Адамом и Евом су започели нови односи, они су постали одвојени, они су видели једно друго као «не ја», као «он» и «она» и због тога су међу њима почели односи којих на почетку није било. Бог говори – с болом, с тугом, не као заповест, не као казну, не као претњу – да ће жену сад привлачити муж, а муж ће над њом владати (1 Мојс. 3, 16). То није била казна, то је био болни крик Божји: гледајте шта се међу вама догодило! Вас је спајала, чинила јединственима љубав – и она је унакажена! Љубав која спаја двоје тако да они постају јединствени – то и *јесте чудо* Божанске љубави, која се улива у твари и сједињује их, нека то и није до те мере као што су они били јединствени на почетку, зато што се то може достићи само путем огромног подвига - личног и подвига целог човечанства до краја света. Сад је пак између мушкарца и жене остала веза у форми привлачности, у форми власти. То је несрећа, али се кроз њу у извесној мери у палом свету чува јединство које би иначе до краја било разрушено.

Међутим, овде бих хтео да истакнем два момента. Први моменат је да *чак* у Цркви – у Цркви каквом је знамо – није превазиђен грех и није превазиђена разједињеност, подела међу људима. Вероватно се сећате речи које се читају за време службе брака, да је брак између мушкарца и жене сличан односу између Христа и Цркве (Еф. 5, 25-33). Христос је Бог Који је постао човек, пунота Божанства, која се улила у неоскрнављену тварност, Црква је заједница људи палих и уједно освећених. Ако се не обраћамо дефиницијама катехизиса може се рећи да је Црква чудо поновног сједињења Бога и човека и кроз ово поновно сједињење су отворена за сву твар врата за повратак у рајско стање. Црква је заједница која превазилази човечанство, зато што је први Члан Цркве – Господ Исус Христос Онај Којег апостол Павле назива: *Човек Исус Христос* (Рим. 5, 15). Он је Човек у пуном смислу речи, Он је носилац плоти наше, Он је носилац душе људске; и плот и душа су прожети до самих дубина и неограничено Његовим Божанством. И први Члан Цркве је Господ Исус Христос, живот Цркве, Божански дах у Цркви је Свети Дух, благодаћу и силом Којег се ми сједињујемо са Христом и на тај начин постајемо деца нашег Небеског Оца.

Сви ми изговарамо Молитву Господњу «Оче наш» и много пута сам размишљао: како могу да назовем Бога својим Оцем кад сам Га тако недостојан, кад сам Му неверан, кад подлежем Његовој осуди за сав свој живот, за све, све, све без остатка? И затим сам се сетио речи Спаситеља Христа, које су речене женама-мироносицама после Његовог Васкрсења: идите и реците Петру и *браћу Мојој* да сам Ја васкрсао (Јн. 20, 17). Христос се обраћа Својим апостолима као браћи, зато што су у Њега поверовали, постали јединствени с Њим љубављу, поклоњењем, послушањем – наравно, онолико колико су могли, зато што тада још није сишао Дух Свети и није се разгорела у њима пунота Божанског живота и пунота човечанства је у њима лежала као уснула. Он ове речи не говори само десеторици апостола који су побегли с Голготе, зато што су се уплашили и који су се сакрили у кући Маркових родитеља (уп. Дап. 12, 12), он овај назив *браће* упућује и Петру који Га се три пута одрекао: *Реците Петру и браћу Мојој*, другим апостолима... Христос их се не одриче

због њиховог страха, због њиховог кукавичлука, због њихове издаје, Он зна да они тада нису имали снагу и виђење. Али сад је Он васкрсао, сад ће Га они срести, сад ће проћи овај страх и они ће моћи да се препоруде. И сви они могу да постану Његова браћа зато што их је Он изабрао, зато што их је Он заволео и зато што су Му одговорили таквом љубављу која се открила касније, кад им је Дух Свети дао делатну снагу да постану оно што су они већ били у зачетку. И ми греховни, недостојни, можемо да говоримо: Оче наш, зато што је Христос благоизволео да призна у нама Своју браћу, кроз дар Светог Духа, кроз крштење, кроз причешћивање Његовим Телом и Крвљу у Светој Евхаристији, да нас на изванредан начин учини наставком Његовог оваплоћеног присуства на земљи после Свог узношења – о томе дубоко пише отац Сергије Булгаков. Ми, Црква представљамо на изванредан начин наставак оваплоћеног присуства Христа кроз оне тајне које сам управо поменуо. И Отац Небески, Отац Христа *заиста* постаје наш Отац чак и онда кад смо недостојни Његовог очинства или нашег стања Христове браће.

Вероватно се сећате приче о блудном сину (Лк. 15, 11-32). Ако се укратко преприча, син као да каже оцу: хајде да се договоримо да си ти за мене већ умро и ја ћу отићи са свим твојим иметком и почећу да *живим*. Он збацује с леђа своју сељачку одећу и одлази. Док има новца окружен је људима. Затим богатство нестаје и он одједном открива да поред њега нема више никога. И како би се прехранио он постаје најамник и напаса свиње. На језику јеврејског народа то је значило послати човека да обавља не само најпрљавији посао, већ посао који га скрнави, посао после којег више није члан друштва, већ друг животиња које се сматрају нечистима и које га чине нечистим. Он гладује и то га приморава да се освести, да се сети да код његовог оца радници добијају храну и бригу. И он све оставља, иде кући и успут припрема своју исповест: *Оче, згреших против неба и пред тобом, нисам више достојан да се називам сином твојим*, прими ме као једног од твојих најамника.

У Јеванђељу се каже да га отац види из даљине. Колико пута је отац излазио на пут, на онај пут којим је отишао његов блудни син, у нади да ће га пре или касније угледати! И одједном после толико година или месеци он види како се син враћа, у дроњцима, гладан, сиромашан. И како је речено у Јеванђељу, отац жури према њему, жури према њему, грли га. И син почиње своју исповест: *Оче, згрешио сам против неба и пред тобом, нисам достојан да се називам сином твојим...* – и овде га отац прекида. Он га прекида зато што овај син његов може да буде недостојни син, али достојан туђинац, дотојан најамник он не може да буде, његово синовство ништа не може да одузме. Да оскрнави – да, да понизи – да, али не да одузме. И он га води кући и обраћа се слугама и говори: *донесите прву одећу*. Многа тумачења, чак и светих отаца кажу да му радосно износе најбогатију одећу која је постојала у кући. А мени због нечега изгледа (нека ми оци опросте!) да се не ради о томе. Обући га поново у свечану одећу коју је обукао кад је отишао из куће – није права ствар. Вероватно му износе ону одећу коју је он презриво збацио са својих леђа кад је одлазио из куће да живи богатим животом. Дроњци се с њега скидају, он се облачи у «прву» односно у првобитну своју одећу. Он се осврће и види да су прошле све године његове грешне одвојености од оца и очијег дома кој га прља, он је поново обучен као син, вратио се кући. Прошлости више нема, постоји само вечна садашњост очинске љубави и узвратне ликујуће, премда покајничке - његове синовске љубави.

То је слика онога што се дешава кад се гранчица о којој сам говорио, спаја са животворним дрветом. Тако смо и ми сједињени. У нама нема свог живота, ми изумиремо, ако се не укоренимо, ако се не сјединимо с Богом. Ми умиремо, ако попут блудног сина, одлазимо и живимо развратно и одједном откривамо да ништа немамо, ништа и никога. Али можемо да се вратимо Оцу који је за нас остао Отац како на почетку, тако и заувек.

И кад говоримо о браку у Цркви, ми говоримо о томе да се Христос сједињује са свом Својом тварју управо тако, неодвојиво и Његова светост се прелива у нас, само ако се не одричемо ње и Њега. Да, ми грешимо, али можемо да се кајемо, пут је отворен, као за блудног сина. Можемо да се вратимо с криком покајања и поново постајемо деца, браћа

и сестре Христа, синови и кћери Његови – и зато и нашег – Небеског Оца. И о овоме треба да размишљамо сваки пут кад говоримо молитву Господњу и изговарамо: *Оче наш...* То нису опште речи. Он није Отац зато што нас је створио и што је самим тим извор нашег постојања. Он је наш Отац зато што смо ми браћа и сестре Христа, зато што нас Он прихвата као Своју браћу и сестре без обзира на нашу греховност, чинећи нас заједничарима Своје чистоте и светости, само ако их се не одричемо. Ми можемо да се кајемо, можемо да се вратимо, можемо поново да постанемо Његови браћа и сестре и деца Оца. И чини ми се да је тако важно да то запамтимо!

И кад говоримо о хришћанском браку ми говоримо о браку који се дешава, авај, у палом свету. Пуноте онога што је постојало у рају између Адама и Еве у њему нема, али ако заиста тражимо ово јединство, ако смо устремљени ка њему, сила благодати Божије може да нам помогне да израстемо у пуну меру. Међутим, за то треба да превазилазимо сву греховност која у нама постоји. Христос је Свој живот дао за Цркву, муж свој живот треба да да за жену. Црква је примила Христа, дала Му је себе са спремношћу да постане туђа целом свету – сетите се ране Цркве мученика, исповедника – и кроз то се догодило чудо брака Цркве и Христа, јединство.

Замислите се над тим, зато што се сваки пут кад се склапа хришћански брак поставља ово питање. Сав проблем није превазиђен просто због тога што смо ми чланови Цркве. Ми морамо да га схватимо, морамо да станемо лицем у лице с њим и да превазиђемо оно што нас одваја једне од других, од Христа, од Светог Духа, од Бога нашег и Оца.

* * *

У току последњих беседа трудио сам се да вам покажем на како задивљујући начин је, без обзира на то што се испоставило да је човек неверан Богу, Бог остао веран њему до краја и они дарови које је Он човеку поклатио од самог почетка – образ и подобие Своје, благодат Светог Духа, дах живота, који је удахнуо у њега приликом стварања нису човеку одузети. И уједно, премда је сва твар коју је створила стваралачка и живоносна реч Сина Божијег, постала поробљена греху, унакажена људским отпадањем од Бога, остала је сама по себи непорочна. Дакле, ми се налазимо у свету који смо сами престали да схватамо и видимо. Престали смо да видимо да је све створено остало непорочно по себи и да ако се нешто порочно испољава у њему, испољава се због људске неистине. Морамо да научимо да гледамо на сву твар као на нешто чудесно, као на чудо Божијег стварања, да видимо у свој твари њену повезаност с Богом, зато што је Бог кад је створио свет Својом речју овај свет позвао у биће, Својом љубављу је обавио и призвао на то да пре или касније све постане место Његовог Божанског уселења, како каже апостол Павле, како би *Бог постао све у свему* (1 Кор. 15, 28). Дух Свети је деловао од самог почетка (1 Мојс. 1, 2), дајући да се открију у пуној лепоти све могућности које су биле уткане у творевину која се још није формирала. То је прав пут богоопштења и богопознања. Божије присуство и Божија делатност су у том смислу универзални, они не зависе од нас. Међутим, сва остала твар остаје повезана с Богом својим призивањем. И ево, желим да кажем нешто о томе.

Прошли пут сам говорио да један од отаца Цркве инсистира на томе да без *богоопштења*, без неке силе која прожима сву твар Божанским присуством, свет не би могао да опстане, он би погинуо, распао би се на делове, ништа не би остало од њега, осим краха. И сила која држи све делове створеног света, све делове човечанства (сад ћу говорити о човчанству) – то је љубав, љубав у свим својим облицима. У најдубљем смислу то је Божанска љубав која се излива у срца, у мисао, у вољу и чак у телесност светих. Божанска љубав која прожима свеце, Божанска љубав која у овој или оној мери обухвата и мења чак и грешног човека. Видимо из искуства, не само из житија светих, већ из живота како људи, који су по свему наводно недостојни свог призивања, не пропадају до краја, зато што негде у њима постоји пламичак љубави. Људи који наизглед ни по чему нису добри,

исповоставља се, умеју бар једног човека да воле тако да су спремни да свој живот, целог себе поклоне на дар овом човеку на добро. Љубав је Божанска сила, зато што ван Бога нема љубави. Он је љубав и ако у неком од нас постоји, делује љубав, то значи да божанска димензија прожима наш живот, лични, друштвени, васељенски.

Говорио сам о оној љубави која је обухватила и сјединила, задржала као јединицу Адама и Еву кад су они били створени. Они једно за друго нису били две индивидуе, већ два лица, која представљају једну-једину богоозарену личност. Међутим, после пада ова пунота је нестала. Нећу се понављати, рећи ћу само да је после пада љубав *остала* на свету. Ова љубав није дозволила да се распадне људско друштво, она је могла да буде готово исто тако дивна и светла као љубав која је сјединила у своје време Адама и Еву кад су они гледајући једно друго видели себе у слави Божијој, у лепоти неописивој.

Међутим, постоје други облици љубави које никад не смемо да заборавимо. Међу њима је пријатељство, које спаја двоје људи који једно у другом виде непоновљиву личност, јединог човека с којим могу да се вежу таквим односом. Упитаћете: зашто то онда није брак? Брак је могућ само између људи различитог пола, а пријатељство може да се односи на људе истог пола, да њих сједини на неописив начин. И ово видимо у житијима светаца, и у животу грешника, најобичнијих људи, и у паганству, и у Старом Завету. Ова љубав-пријатељство може да не буде тако упадљива, да тако запањује својом снагом као љубав која нам се открила у Богу, која се открила у стварању Адама и Еве и у њиховом првом сусрету, али она постоји. Ако прочитате Стари Завет видећете како нам нека лица у Старом Завету показују управо такву славу (на прим. 1 Цар. 18, 23). По истој линији можемо се сетити Руте, како она каже Ноемини, мајци свог умрлог мужа да је неће оставити: *народ твој биће мој народ, и твој Бог – мој Бог* (Рут. 1, 16). Могу се навести и други примери.

Међутим, видимо сличне приче и у паганству. У старој Грчкој постојала је прича о Филемону и Бавкиди. Они нам се описују после дугог живота у браку као веома веома стари људи, који блистају од љубави, али љубави без страсти, љубави која не тражи своје, љубави која себе даје и другог прихвата без остатка, љубављу за коју је други човек блистање живота и радост.

Неко од древних писаца је говорио да је љубав врло крхка ствар. Постоје друге силе на свету које изгледају моћне; љубав се не може назвати моћном. Међутим (он каже) љубав је попут власи која без обзира на сву своју крхкост и слабост може да сједини неколико цветача тако да се не распадају. Ево шта може да учини љубав, најједноставнија, најпростија, најљудскија, под условом да је она управо љубав, а не страст, не жеља за поседовањем. И чак и у условима палог света многи примери из Старог Завета или из паганског живота показују да постоји димензија у љубави која освећује и омива. Ово се догађа и у наше време. Дешава се да човек може да погледа другог, да може да општи с другим човеком без тога да у њему буду додирнуте неке нечисте струне.

Уједно, после пада је љубав која је прво била ликовање постала предмет подвига. И ово видимо у Посланици апостола Павла где он говори о браку (Еф. 5, 22-33). Он пореди сродство које се добија између мужа и жене с односом Христа и Цркве. А шта ми о томе знамо? Знамо да је Бог у Христу постао човек како би сав Свој живот дао свету који је створио. А Црква су они људи који су схватили *шта* значи бити *тако* вољен, који су поверовали у Христа и у Божанску љубав и који су Му се препустили.

На крају овог одломка се каже: *а жена нека се боји свог мужа* (Еф. 5, 33). Ово је врло несрећан израз. Реч «бојати се» свуда где је налазимо – и у Светом Писму и код светих отаца треба да се разматра у контексту. Један од отаца Цркве, ава Доротеј каже да постоје три врсте страха Божјег. Постоји ропски страх: човек грешан, који не жели да се потчињава Богу или који се толико повезао са злом да не може да Му се препусти, али који зна да изнад њега постоји Бог и постоји суд, плаши се, плаши се казне, плаши се осуде, плаши се да не буде осуђен, плаши се да ће се оно иако мало општење које сад постоји између њега и Бога прекинути и да ће остати само осуђеност, одбаченост, пакао.

Постоји, како каже ава Доротеј, други страх: страх најамника, који се плаши да нечим не угоди свом послодавцу и зато чини све што је могуће да би му угодио, али га срцем не воли, равнодушан је према њему, с послодавцем га везује само корист, он се нада да ће за поштен труд добити награду. Ово је страх најамника. Међутим, није такав страх на који смо ми призвани Јеванђељем, и који од нас очекује Господ и који треба да нас повезује. Последња врста страха о којем говори ава Доротеј је страх да не ранимо онога ко нас тако воли, којег и ми волимо колико имамо снаге. То је страх да се не покажемо недостојни љубави, страх који се рађа од виђења себе самог и виђења онога ко воли. И кад апостол Павле каже: *жена нека се боји свог мужа* (а паралела је управо – Црква и Христос) не ради се о томе да се плашимо ропски, да се плашимо најамнички, једини страх који у нама треба да постоји јесте страх да се не покажемо недостојнима оне дивне љубави коју нам је подарио Господ.

Међутим, ово је однос између Цркве и Христа. А шта се дешава између двоје људи, између мужа и жене, жене и мужа? Пошто у човеку постоји љубав која је Божанска сила спајања морамо бити спремни да дамо себе другом не као жртву, не нерадо, већ да дамо све могуће да донесемо радост и срећу другом. То је оно што је Христос учинио оваплоћењем, животом, учењем, и смрћу и Васкрсењем Својим.

Међутим, наступа услов о којем сам говорио раније. Љубав у таквом контексту представља ликоване, радост, представља чудо, а уједно и подвиг зато што, ма како дубоко да умемо, ма како дубоко да се покажемо способни да волимо другог човека у нама постоји ово или оно што помрачује ову љубав: самољубље у овој или оној форми, неразумеване другог човека и тако даље. И овде љубав постаје подвиг: стављајући пред себе идеал оне љубави о којој говори апостол Павле у односу Цркве и Христа, ми се стално боримо против свега што нас чини неспособнима да *тако* волимо, да осећамо свештени страх пред другим, да видимо у њему неизрециву Богом дану лепоту, да се дивимо пред њим и оној лепоти, Божанској лепоти у човеку, да служимо са свештеним страхом, целомудреношћу, нежношћу.

Овде постоји још један моменат. Има људи који су у стању да воле свим силама душе, али који осећају: ако не пођу даље у свом општењу с Богом, њихова љубав ће се показати као недовољно јака, као недовољно победоносна за то да се другом човеку донесе само живот, само вечну радост. И тада они иду на за нас неочекиван подвиг. Навешћу два примера. Један је посланица митрополита Санкт-Петербуршког Гаврила приликом оснивања Валаамског манастира у којој он каже да постоје две врсте људи који одлазе у манастир. Једни су људи који су тако обузети Божанском љубављу да ништа на свету више не могу да виде, не могу да живе другачије осим у општењу с Богом. Они морају да оду од свега како би били насамо с Богом, лицем у лице с Богом, оваквих људи је мало. Међутим (каже митрополит Гаврило), постоји велики број људи који су схватили да су љубав и чистота ове љубави најважније што човек може да има у себи. Они, знајући своју слабост, одлазе од свега што може да их одвоји од чистоте, од света, од трагања за Богом, одлазе из света, можда до момента кад сами не сазру и могу да се врате, а можда до краја свог живота, док не урасту у Божански живот.

У овом смислу постоји у житијима светих један пример (можда има и других, али овај се урезао у моје сећање): свети Галактион и Епистимија. Они су били Римљани, расли су у хришћанској средини. Заволели су се свом дубином заиста непорочне, светле душе. И кад су се венчали, односно отворено рекли свима: ми се толико волимо да желимо да постанемо јединствени, једна личност у два лица, вратили су се себи, и поразговаравши одлучили да још нису сазрели до савршене љубави. И обоје су одлучили да приме монаштво. Међутим, на томе се није све завршило: може се наћи још таквих случајева и они нису увек поучни. Галактион и Епистимија су проживели неко време одвојено, у различитим манастирима и одједном је до Епистимије дошла вест да су манастир у којем живи њен муж разорили пагани, да су сви монаси ухваћени, биће подвргнути мукама и умреће као мученици. И она је отишла код своје игуманије и рекла: *«Мој муж ће сад бити*

сведок наше вере у Христа и умреће као мученик. Ја сам његова жена и моје место је поред њега!» И игуманија ју је благословила да оде из манастира код мужа и они су заједно умрли као мученици. Као што видите, овде нема разлике између једног и другог пута, постоји само један пут, то је пут сједињења с Богом и међусобног сједињења на таквој дубини, у таквој слави, да све греховно, све недостојно Бога и самог човека отпада.

Таква је била неописива по својој чистоти и светлости љубав између Адама и Еве кад су они живели укоренењени у Богу, неодвојиви од Њега, кад су живели Њиме и кад их је Божанска љубав спајала и преливала се од једног ка другом. Видимо другу газу, кад их је грех, пад, одвојио од Божанске љубави, од Бога и њихов међусобни однос је постао другачији. Љубав је остала, али се претворила у борбу и подвиг. И на крају, видимо слику коју нам даје апостол Павле у Христу и Цркви: Христа Који даје Свој живот ради Цркве и Цркве која га прима трепетно и плаши се да било чиме не повреди, не рани Онога Ко је тако умео да је заволи.

Ако је оно што сам рекао у довољној мери истинито, морамо да схватимо да се пад, иако је створио растојање између човека и човека, показао као немоћан да разједини све чланове човечанства. Међу њима је остала могућност међусобне љубави, међусобног прихватања и јединства, чак на тлу обичне човечности, тим пре на тлу општења с Богом. И значи, ако се сећамо да је створени свет, сва материја овог света исфлекана, рањена, унакажена људским грехом, али је сама по себи остала безгрешна, тада схватамо како је могуће оваплоћење Сина Божијег, како је могуће да је Бог постао човек, узевши на Себе људску плот. Материја није била исфлекана, остала је чиста, она је само рањена. И кад размишљамо о родослову Христовом (Мт. 1, 1; Лк. 3, 23-38), видимо да се у овом низу један за другим подвижници боре за чистоту, за очишћење, за обновљење своје људскости и за сједињење своје људскости с Богом. И у извесном моменту ово очишћење је остварено, душевност једног човека је дошла до пуне чистоте и овај човек - Мајка Божија је могла да постане сасуд Оваплоћења. Њено душевно-духовно биће је било чисто и савршено и сједињено с непорочном чистотом Њене плотске природе.

У овој равни бих хтео да вам скренем пажњу на други моменат. Читамо како је на почетку човек знао Бога, био Му је близак, општио с Њим у «земаљском рају». Међутим, шта се онда десило? Адам и Ева су се несумњиво сећали оног раја који су изгубили, оног стања међусобне љубави и јединства и јединства с Богом од којег су отпали. Даље су њихови потомци по њиховим причама, гледајући њих, слушајући их пажљиво, чували сећање на овај рај, али нису могли да га замисле онако како су га се још *сећали* Адам и Ева. И зато отац Сергије Булгаков о почетку књиге Постања каже да то није историја, већ *мета*историја, односно прича о томе што се заправо догодило, али на овом језику и у оним формама у којима се то догодило: рајски језик више није могао да се чује, слике су већ били помрачене.

Размишљајући о овом времену може се замислити шта се дешава кад гледамо у језеро: како се у њему одражава дрвеће, куће, животиње, људи. Почео је да дува ветрић и све се зањихало; све остаје истина, али се не може описати одраз тачно оном облику у којем смо га видели на почетку. Ево шта се догодило. У човечанству је остало сећање на рај, на прве генерације кад је живот био дуг и кад су се могла пренети сећања, и осећања, и слике онога што је престало да буде реалност. И тада су људи на основу успомена које су се сачувале, почели да граде могућу потпуну слику о почетку света. Из тога су израсле паганске представе о стварању света, о томе како је овај свет пао, паганске представе о међусобним односима између Бога, човека и све твари, о улози тварног света. Понекад се овај свет доживљавао као јачи, моћнији од човека, понекад је настајала представа да човек има власт над тварним светом и да може да га пороби. Међутим, овако или онако, слика се све време мењала и колебала, као одраз на водама, које се колебају под ветром. Ако се узму приче о древним веровањима – нема међу њима таквог у којем не би постојало макар неко зрнце истине. Међутим, понекад настаје замршеност, зато што човек тежи да изрази све своје знање и не уме то да учини. И прича се претвара у наказност, отуда иду страшне

вере паганских племена. Међутим, у многима од њих остаје светлост. И мислим да треба с великом пажњом и понекад страхопоштовањем да послушамо и размишљамо о ономе у шта верују људи који не знају Христа.

Као прво, морамо имати на уму да пре Аврама није било савеза између Бога и човека у оном смислу у којем говоримо о Старом Завету. Постојало је тражење, било је људи који су тражили изгубљену пуноту. Касније се ово трагање догађало, не само у недрима старозаветне цркве, односно међу изабраним народом. Видимо у неким примерима како су пагани могли да се покажу као наставници вођа овог народа. Вероватно се сећате како је пагански првосвештеник Мелхиседек по заповести Божијој изашао и дао изабраном народу Божјем благослов (1 Мојс. 14, 18-20). Он је био Божји посланик за већ богоизабрани народ. И ми видимо у току читаве историје Старог Завета како су се неки људи показивали као способни да знају Бога и исповедају Га.

Данас морамо опрезније него икада раније да се загледамо у веровања других људи. Као прво, у веровања оних који не деле с нама православну веру, али верују у Христа. Знамо да је у Јеванђељу речено: онај ко верује у мене биће спасен, а неверујући ће погинути (Мк. 16, 16). Да, али кад читаш даље крај Јеванђеља по Марку може се поставити питање о томе ко је од нас верујући. Верујући ће, као што нам је речено, *бјеси ижденут, јазики возглагољут нови, змија возмут и не вредит их, јад испијут и ничего с ними не станет, возложат руки на болних и тији виздоровјат* (уп.: Мк. 16, 17-18). Ко од нас може то да учини? Зато што није све тако просто. Да, такву пуноту вере налазимо у свецима, али то није вера у зачетку, којом већ сада живимо и која нас сједињује са Христом и Богом.

И сећам се приче из живота светог Силуана Атонског о томе како га је посетио руски епископ који се обрео у Кини и тамо постао мисионар. Он је говорио о свом животу тамо и тврдио да је обраћење будиста апсолутно безнадежна ствар, они су затворени и ништа им се не може пренети. Старац каже: «А шта радите како бисте их обратили?» «Ја,» каже епископ, «улазим у њихово идолиште, стојим и у тренутку тишине почињем да вичем: «Шта радите? Безумници, клањате се дрвеним и каменим статуама! Зар не видите да ови идоли нису живи? Обратите се Живом Богу!» «И шта даље бива?» пита Силуан. «Хватају ме и избацују напоље.» Силуан каже: «А знате, следећи пут идите у неко идолиште, станите и обратите пажњу на то с каквим страхопоштовањем, с каквом вером се људи моле оним идолима којима верују, али иза којих стоји Једини Бог Који постоји. И кад они почињу да се моле позовите жречеве и реците: «Гледао сам како се молите, био сам запањен искреношћу, силом ваше молитве, вером вашом. Испричајте ми о својој вери! Хајде да седнемо на степенице вашег храма.» И слушајте шта они кажу. И сваки пут кад причају нешто чему се може додати своја реч, зауставите их и реците: «Како је то изванредно! Дајте да вам још нешто уз то кажем...» И постепено ћете много тога из хришћанства моћи да им испричате као допуну онога што су вам они тако искрено, с таквом силом и страхопоштовањем причали.»

Сваки пут кад се пред нас стане туђа вера поставимо себи питање: у шта овај човек верује? Он верује у Јединог Бога Који постоји, иако Га не зна, зато што му је због неког разлога истинита вера постала недоступна. Можемо ли да прекоремо дивљаке у Централној Африци што нису чули за Христа и нису поверовали у Њега кад им нико није говорио о Њему? И апостол Павле каже да ће се паганима судити по оном закону који је написан у срцима њиховим, верујућим Јеврејима по закону који је написан у Старом Завету, а хришћанима по закону који нам је заповедио Христос Спаситељ (Рим. 2, 12-16). Мислим да је веома важно да то имамо на уму. То не значи да можемо да идемо на неки компромис. Пунота православне вере, пунота вере Христове треба да буде нетакнута, неиспрљана. Међутим, кад видимо око себе непотпуност вере, можемо да се загледамо или у унакаженост или у ону лепоту која је остала, преостала. И о овоме, мислим да треба да се замислимо, зато што живимо у свету у којем стално морамо да се срећемо с људима друге вере.

Сећам се руског мисионера с почетка револуције Владимира Филимоновича Марцинковског. Он је био ипођакон патријарха Тихона и двадесетих година, док је још било могуће наступао с јавним предавањима сведочећи о вери. Он је у једној књизи рекао нешто што се урезало у моју душу: кад имаш посла с оним ко другачије мисли никад не говори *против* њега, зато што ће он неминовно почети да се брани, говори изнад њега, тако да пожели да прерасте себе и тада ће он прихватити оно што желиш да му кажеш.

* * *

Последње беседе ће бити мало раштркане зато што бих хтео да усредсредим нашу пажњу на то да сад прелазимо из 20. у 21. век и да поставим неколико питања која стоје пред Црквом у целини и пред свим нашим члановима Цркве појединачно.

Ако се погледа историја Цркве, не само Православне, већ и целог хришћанског света за последње две хиљаде године човек се запрепасти кад види до које дубине богопознања, до које лепоте израза богословске мисли, молитве, богослужења, уметности је дошао хришћански свет. И уједно је свестан, с трепетом, да смо ми били послати у свет да га преобразимо, да учинимо од њега Царство Божије, а у стварности то не видимо. Размислимо макар о томе да је за две хиљаде година било више од три хиљаде ратова између хришћана, а да не говоримо о оним ратовима које смо ми хришћани водили с другим народностима и људима друге вероисповести. Ако се размисли о томе на шта личи наше такозвано хришћанско друштво да ли се може очекивати да било ко, погледавши га споља, без предрасуда каже: да, Јеванђеље је дало нову форму људским односима. Чак ако се човек не замишља тако широко над човечанством, над државама, можемо да се замислимо над породицама и над парохијама, над епархијама и локалним црквама. Можемо ли да кажемо да човек који долази у наш храм, у нашу заједницу која је релативно мала у поређењу с парохијама у Русији, на пример, и која се уједно тако срасла унутрашње и упознавши се с нама не сам спољашње, већ дубље, може да ускликне: «Како се ови људи воле!» Можемо ли то да кажемо за себе саме? Да, наравно, међу нама постоји пријатељство, међу нама постоји блискост, неки се воле јако и дубоко, али колико међу нама има равнодушности! Не говорим толико о друштвеној равнодушности, већ о томе да човек може да се нађе у материјалној или душевној нужди и да нико за то не зна. Сам човек није о томе ништа рекао, не виче о својој потреби и нема никога поред њега ко би умео то да види, да неми вапај, понекад крик глади.

Сећам се страшног случаја. У Паризу је, кад сам предавао у руској гимназији, био професор који је долазио сваки дан, био је пример тачности и строгости. Људи га нису много волели, али су га поштовали. И тек кад је умро сазнали смо да је пешке долазио у школу с другог краја Париза, зато што није имао пара да плати карту за метро или за аутобус и хранио се само оним што би нашао у контејнерима, отпацама. Нико то није могао да помисли, зато што је он био затворен човек, и нико није успео да откључа његову затвореност. Зар то није страшно?! То је било хришћанско друштво, и то веома блиско, зато што су у емиграцији сви једни другима били своји и ми то нисмо приметили.

То је пример, један једини своје врсте. Наравно, постоје и други. Њих се сећам зато што су ретки и зато тако истакнуто, тако јарко наступају на позадини сиве, хладне равнодушности, међусобне отуђености кад стојимо једни поред других и не видимо једни друге.

Припадао сам парохији подворја Три јерарха у Паризу, јединој парохији у Француској, који је у раним тридесетим годинама остао веран Московској Патријаршији, све друге су отишле у Константинопољ или Заграничну цркву. Још једна оваква парохија је постојала у Берлину и једна у Холандији. На челу париске парохије био је владика Венијамин Федченков, после тога је он био у Америци, затим се вратио у Русију и упокојио се у Печорама. Једном сам дошао увече. Храм се није затварао – није било шта да се украде. Црква је била у подруму, затим су биле степенице, камени ходник и две или

три келије. У једној од њих је живео владика Венијамин, у другој отац Атанасије, мој духовни отац. Ушао сам у овај ходник и видим: владика Венијамин лежи на каменом поду, умотавши се у црну монашку мантију. Кад ме је угледао, устао је. Кажем: «Владико, шта радите овде?» «Па знаш, ноћим овде.» «А зар немате собу?» «Да, имам собу, али замисли како је то дивно – тамо спавају четири сиромаша: један на кревету, други на душеку, трећи на тепиху, а још један на јастуцима. Оставио сам им ту собу, - тако им је тешко дању. Како да их лишим и ноћи?»

Друга парохија је била француска, три свештеника-Француза, који су постали православци. Они су јели само кад би их неко позивао, иначе нису имали пара и нису имали шта да једу. И за време владике Венијамина у ходник се стављала кутија у коју смо ми, парохијани, стављали оно што смо могли да сачувамо од свог ручка, од свог јела, иначе није било новца за куповину хране. Овде се видело колико су самилости и љубави људи били у стању да испоље. Тада је самилост била тако очигледна! А понекад нисмо имали чиме да помогнемо и прибегавали смо неочекивано смелим средствима. Сећам се како је отац Атанасије једном ишао улицом. Пришао му је просјак, а он уопште није имао пара. Отац Атанасије је зауставио Француза пролазника, рекао је показујући на просјака: «Пет франака: гладан човек!» И овај је запањено дао пет франака.

Кад су заједнице биле мале, кад је глад била велика, кад људи нису имали где да живе, кад су били усамљени, кад је свако био *свој*, тада се могло рећи: да они се воле, и то не сентименталном, већ дубоком, пожртвованом љубављу. То не значи да су сви људи били једни другима лаки. Јер људи су прошли кроз ужас првог светског рата и револуције и унутрашња напетост је понекад била веома велика, било је изгубљено све: не само домовина, већ породица, рођаци, најближи. И наравно, понекад су људи били оштри, али иза ове оштрине се крило нешто друго: не мржња, не равнодушност, већ то да истину треба сећи, треба говорити истину, зато што други човек треба да чује истину о себи или о животу.

Сећам се парохијске скупштине. Тада сам имао седамнаест година. Седели су наши свештеници, међу њима је био отац Атанасије. Била је веома храбра, паметна, образована жена у парохији, добра пријатељица Чеховљеве жене. Она је уморна и почела је да критикује старешину, оца Атанасија. Сећам се како сам седео и врео изнутра, замало да прекипим кад је она целој парохији рекла: «Овај глупак Афоњка не може чак ни парохију да уреди како треба!», али сам прећутао. А затим сам кад смо се пели степеницама отац Атанасије, који је за време све ове тираде седео као кип, и ја му кажем: «Како сте могли тако мирно да одседите?» Он ме је погледао и каже: «Да, истина! Колико она треба да ме воли да ми тако истинито пред свима каже истину о мени самом!»

Недалеко од подворја Три јерарха били су кућа и капела коју је уредила мати Марија Скобцова. Она је ни од чега пружала помоћ другим људима и није чекала да јој се људи обрате за помоћ. Она сама и њени малобројни помоћници, професор Мочуљски, Фјодор Тимотејевич Пјанов, отац Димитрије Клепињин, ишли су да траже људе у невољи. Да би нашла Русе – сиромашне, гладне, који су често падали у пијанство, мати Марија је ишла на таква места где је полиција нерадо свраћала, извлачила их је из ових јазбина, доводила код себе. Хранили су их, облачили, а дешавало се да се после неког времена они поново оду тамо. И мати Марија је после тога туговала и ишла је да их тражи и да их врати.

Наводим вам ове примере, зато што *постоје* примери, постоје примери које можемо да следимо. Данас оскудица око нас не пада тако у очи, али постоји нужда: постоје људи којима је потребна материјална помоћ. Да, парохија понекад може да помогне материјално, али парохија је кад се човек обраћа благајнику – равнодушна појава. организација. Како би било важно да научимо да видимо око себе потребу својих и туђих и да им излазимоу помоћ. И не само материјално, већ много више – душевно. Не сумњам да сви ви знате како бива тешко, страшно, усамљено кад се нађеш у туђој земљи: не знаш језик, обичаји људи су ти страни, куће не личе на оне на које си навикао, клима је друга,

све је другачије, све то није то... И како човек бива усамљен и како мора да напне све силе да остане оно што јесте, да се не сломи. Међутим, да човек остане оно што јесте без помоћи са стране, без тога да нека топлина дође до њега је веома и веома тешко.

А може ли се рећи да ће сваки човек који дође код нас на богослужење, на разговор, срести у нама људе који виде, не такве који ће просто саслушати оно што ће он испричати о себи, већ људе који ће слушати дубином свог срца, који ће слушати речи, а иза речи ухватити оно што човек не може ни да каже, што се стиди, плаши, сам не зна, не схвата. Није обавезно одазвати се на људску бол или потребу тиме што ћеш рећи човеку у невољи: «Видим да ти је тешко, помоћи ћу ти!» то понекад бива понижавајуће, болно, страшно. Међутим, човек може тако да погледа човека, да с њим разговара таквим гласом, да се тако пажљиво односи према њему, да му тако помогне да он чак ни не примети да му помажеш материјално и душевно. Колико пута је било да је човек с нуждом долазио код човека који није имао шта да подели, али је он давао цело своје срце, сву своју отвореност, све своје разумевање тако да је и онај ко је имао потребу могао да се одазове и да се отвори.

Могло би се веома много причати о овоме, али сам хтео макар ово да вам пренесем, зато што ме *веома* боли што после две хиљаде година не само такозвано хришћанско друштво Запада или чак и Русије није сазрело за то да постане заједница љубави – пожртвоване, отворене, дубоке, прозорљиве љубави, већ то да ми, Црква, нисмо успели да постанемо заједница самилости, разумевања, бриге, у коначном, Божије љубави која се излива кроз нас. Ова тема, чини ми се стоји пред 21. веком с огромном оштрином. Дванаест апостола, седамдесет ученика, Христос је послао у свет да донесу радосну вест о томе да је свет Богу драг, да га Бог воли, да Бог није остао негде на висинама, већ је постао човек, поделио је с нама нашу сиротињску притераност у ћошак и судбину, поделио је нашу смртност, како нико не би могао да Му каже: «Теби је лако, Богу, да будеш такав, а хајде Ти пострадај, умри као ми!» Да, Христос је пострадао и умро као ми и Он је васкрсао, и послао је Своје ученике у цео свет, да свима испричају о Овом Богу, о овој љубави и да покажу у свом друштву да се ова љубав може остварити – нека то и није у мери Христа, али у оној мери у којој Божанска љубав може да запали наша срца.

Ево једне од тема која се поставља сад пред 21. век у који ступамо. Можда ћу и ја ухватити неколико година овог столећа. И пред нама стоји задатак: да постанемо такво друштво које је у стању да преобрази свет Божанском љубављу. Лако је богословити о љубави, богословити уопште. Иза нас су две хиљаде година дубоке, подвижничке, свете мисли и живота. Ми смо наследници таквог богатства које би могло да преобрази читав свет и ми ово богатство чувамо, оно је за нас драгоценост, а ипак свет постаје све шири и шири, а ми све ситнији. Престали смо да будемо центар културе, центар живота, ми смо мало друштво у великом друштву, а уједно призвани смо да будемо као со која ће изменити укус сваке хране (Мк. 9, 49-50), као квасац од којег може да ускисне свако тесто (Мт. 13, 33). Да ли смо ми такав квасац, таква со? Да ли смо ми заједница љубави, да ли смо ми, свако појединачно и сви заједно, такви људи на којима се задржава поглед људи из околине? Да, наравно, има људи за које ће свако то рећи, али да ли можемо да кажемо да је довољно бити члан православне парохије, Православне Цркве, Руске или неке друге како би се било ко од нас у очима других људи показао као оживела статуа, статуа, у којој постоји топлина, постоји љубав, постоји стваралачка сила? Ево о чему треба да размислимо на граници између два века.

Морамо такође да се размислимо о томе *шта* представља Црква. Ако узмете катехизис или уџбенике за веронауку видећете дефиницију Цркве – људско (или богочовечанско) друштво које се одликује јединством вере, јединством морала, јединством богослужења и тако даље. Међутим, то су само спољашње карактеристике. Откуда све то долази? И да ли је то истина? Да није то опис Цркве који личи на спољашњи опис зграде? Може се описивати храм као дело архитектуре, али тек кад човек уђе у храм и схвати да је храм место у којем живи Бог, може да схвати шта је Црква.

И Црква је заиста *богочовечанска* заједница. Први члан Цркве је Господ наш Исус Христос. Сила сваког од нас чини нас заједничарима ове тајне Христа – Дух Свети, и у Христу и Духу ми постајемо деца Бога и Оца. И ми тек тада постајемо таква деца и пошто постајемо деца Божија када и онолико колико постајемо истинска браћа и сестре Христа, кад се у нама Он може препознати, кад се кроз наше присуство може ухватити присуство и дејство Светог Духа. Црква је богочовечанска заједница, зато што у њој живи Христос и Дух Свети и у Христу и Духу ми у *Оцу*.

А ми, људи? Ми у различитом степену постајемо заједничари у овој тајни, али у оној или оној мери, да ми смо *причесници* ове тајне; кроз крштење се облачимо у Христа, кроз миропомазање Дух Свети прожима све наше биће, ми постајемо деца Бога Живог. У овој или оној мери смо грешни, да, али и грешни смо у различитом смислу ове речи. Човек може да буде грешник и да овога није свестан, или што је још горе да се потпуно равнодушно према томе односи: такав сам – па шта? А може да буде и грешник са свешћу о својој греховности, с болом у срцу, у чежњи за чистотом, у чежњи за истином, за светашћу, у чежњи за тим да буде Божији, да имамо право да размишљамо о Христу као о нашем Брату по људској природи и о нашем Спаситељу по Божанству, да маштамо да у нама делује Свети Дух Којег називамо Утешитељем.

У чему нас Он теши? Размислимо, свако од нас. Утешитељ треба да нас утеши за то што смо кроз пад човечанства, без обзира на оваплоћење, на распеће Христово на Васкрсење Његово одвојени од Бога. Док живимо на земљи, нисмо у потпуном општењу с Њим. Апостол Павле је ово тако јако осећао кад је писао да је за њега живот *Христос и смрт добитак* (Флб. 1, 21-23), и тек кад се ослободи окова земље он ће стати пред Њега и спознаће Га онако као што Христос њега познаје (1 Кор. 13, 12). Како је то дивно! Зар нисмо такви? Да ли се односимо према смрти као према моменту кад ће се пред нама отворити врата и кад ћемо се наћи лицем у лице са Христом? Да ли размишљамо о томе да радост овог сусрета превазилази сваки страх и ужас који може да нас обухвати приликом помисли на смрт? Дух Свети Својим присуством палећи у нама љубав према Христу, покајање због нас самих, сажаљење, самилост и љубав према ближњима јесте наш Утешитељ. Да, још си одвојен од Бога, али гледај – Мојом силом ти можеш да израстеш у такву меру да ће се срушити све преграде и ти ћеш стати пред Христа као пред Друга, као пред Вољеног...

Као што је отац Александар Јељчанинов писао, нема човека који умревши и ставши пред Христа неће узвикнути: Господе, нисам то знао, али управо Тебе сам толико тражио у току целог мог живота! Дух Свети нас теши због наше земаљске усамљености, због тога што живимо вером, а не потпуним заједничарењем. Међутим, истовремено у молитви, у тајнама, у вери Он нас чини заједничарима са Христом већ *сад* и већ *сад* нам даје радост вечног живота. Међутим, за то нам је потребна крепост и јачина и Свети Дух је Онај Ко нам даје ову крепост и снагу, даје нам ликовање и радост већ овде.

Ево шта налазимо у Цркви: не само богослужење, не само људе, не само земаљско, већ све небеско, у шта се погружавамо, с чиме се сједињујемо, што нас прожима, што нас спаја. Зато што не може бити поделе, деобе међу људима од којих је свако у Христу и у Духу: они су јединствени. Како је то дивно! С каквом радошћу и страхопоштовањем можемо да се односимо према Цркви као према месту на којем су се земља и небо већ спојили, где су Бог и човек већ заједно, према месту, где је ово јединство сам саджај, чудо, радост Цркве. Ево како треба да гледамо на Цркву. Све остало је секундарно, а ово је нешто што се догађа у срцу, у души, у животу сваког од нас, само ако стремимо према томе, ако то желимо, зато што чим пожелимо, Бог одмах одговара да је ту, да је с нама. Црква је чудо јединства које се већ догодило између Бога и човечанства. Како човек може да не воли Таквог Бога, како да не жели свим бићем да Му донесе радост, да Му покаже да наша захвалност није само на речима, већ да обухвата цело наше биће?! Ако бисмо се тако научили да гледамо на Цркву и на наш живот у њој, могли бисмо да постанемо светлост у

земаљском полумраку, могли бисмо да будемо пут за друге људе. Како је то дивно и чудесно!

Рећи ћу још нешто. Бог се открива срцу, не сентименталности, већ *благо онима који су чистог срца, јер ће Бога видети* (Мт. 5, 8). И у овом смислу треба да тражимо чистоту срца, да чистимо своје мисли, да оне не скрнавe наше срце, да чувамо срце од свега што је недостојно љубави. Како себе чувамо кад некога волимо свим срцем, свим животом својим, како се чувамо да у нама не буде нечег што би оскрнавило име, сећање на овог човека, тим пре њега или њу! Исто тако треба да се понашамо, тако треба да живимо. И то како се ово открива срцу, открива нам такође и друге дубине.

Понекад постављамо себи питање о томе у којој Цркви присуствује Бог у већој или мањој пуности, у којој Цркви и међу којим људима Га нема. Желим да вам наведем три примера из житија светаца. Први пример је прича о свештенику светог живота, чистог срца, којег су хришћанској вери научили јеретици и зато је у нечем или у многим одступао од истинске вере, од истине. Једном је дошао код њега у храм подвижник из пустиње, послушао га и рекао: «Знаш, ти исповедаш јерес, ово је неистина о Богу, неистина о човеку, неистина о свему!» И овај му каже: «Како је то могуће? Сваки пут кад служим Свету Литургију, са мнош саслужује анђео. Он не би могао да саслужује с јеретиком.» «Ово не знам,» каже подвижник, «али знам да су твоји погледи јеретички. Питај га.» И следећи пут се свештеник служећи Свету Литургију зауставио и обратио се анђелу с питањем: «Да ли сам ја јеретик или не?» «Да!» «Како онда можеш са мнош да саслужујеш?» «Бог ми ја наредио да будем уз тебе и саслужујем с тобом ради чистоте срца, која у теби постоји.» И свештеник се поново обратио анђелу: «Али зар ниси могао да ме упозориш?» «Не, тебе је требало да упозори твој сабрат по људској природи, да покаже према теби љубав која спасава.» Видимо из ове приче колико је Бог близак чистом срцу како није могло да Га заустави чак ни замешатељство ума, само да буду чисти живот, срце и тежња.

Постоји друга прича – како је човек дошао да се крсти и крстио га је свештеник-јеретик. Неко је за то сазнао и рекао је крштеном: «Па то је ужасно! Крстио те јеретик, чак ниси постао хришћанин у пуном смислу речи!» Отишли су у храм, срели јеретика-свештеника и други човек пита свог друга: «Да ли те је овај крстио?» «Не, крстило ме је светоносно биће, а њега су за време мог крштења два тамна бића држала у ћошку, везаног.»

Још један пример, сада већ запањујуће чистоте. Неколико деце, која су неко време провела у храму, као што често бива, хтела су сама да се играју онога што су тамо видели. Окупила су се у пољу, направила од камења престо, донела хлеба и мало вина и почела да се моле. Да се моле, наравно, не речима богослужења, које нису знала напамет, већ да се моле Богу: Обећао си да ћеш се спустити, да ће овај хлеб постати Твоје Тело, да ће ово вино постати Твоја Крв. Господе, дођи, дођи код нас! И одједном је севнула муња и она су видела да је хлеб постао Тело Христово и вино Крв Христова. У страху су отрчала у град да испричају шта се десило. И локални епископ је изашао са свим својим клиром и донео је у храм Свете Дарове који сузбог чистоте срца деце били освећени Светим Духом.

Оставићу вас с овим, зато што следећи пут желим да се вратим питању о границама Цркве и на оно што мислимо о оном свету који није заједничар Цркве. Уопште нисам претпостављао да ћу данас ову беседу тако одржати, мислио сам на нешто друго, али понело ме је, не надахнуће, већ жеља да с вама оделим нешто што ми је страшно драго, што је за мене важно. Вероватно сте већ навикли да ме трпите онаквог какав јесам, потрпите!

Поћутимо мало, помолимо се и разиђимо се по кућама и надам се да ћемо однети у срцима нашим топлину, међусобну љубав, да ћемо погледати једни друге, да ћемо видети једни друге. И кад се вратимо и поново сретнемо, покушајмо да *препознамо* једни друге, а не просто да помислимо: негде сам га срео, ко то може бити? Откуд он?

Настављајући беседе о Цркви желим да се задржим на другој тачки, која се односи на поделу хришћана и да скренем вашу пажњу на чланак који је још 1920. године написао митрополит Антоније Храповицки, један од «најтрадиционалнијих» и најстрожих православних богослова нашег доба. Постављено му је питање о односу православља према инослављу уопште, а посебно према Англиканској цркви и он је написао чланак, који је изванредан по ономе *што* он говори и изванредан зато што га је написао управо *он*, човек бескомпромисан, апсолутно отворен.

Он поставља питање о томе на који начин се однос према јересима или несугласицама у хришћанском свету мењао у различитим епохама и скреће пажњу на то да су ране јереси негирале саму суштину православне хришћанске вере. Оне су негирале Божанство Христа, људску природу Христа, постојање истинске људске воље у Христу, а не само Божанске воље, слична учења Црква је потпуно одбацила. Међутим, каже владика Антоније, сразмерно с тим како су пролазили векови и одвајале се међусобно (у коначном од Православне Цркве) различите хришћанске заједнице, оне су са собом односиле све већу и већу количину православне вере. Они који су одлазили на почетку односили су врло мало, а они који су одлазили касније односили су са собом векове православне вероисповести, која је на крају унакажена или умањена новим вероучењем. И то је веома важно. Однос према инославцима из нашег доба не може бити исти као према јеретцима из раних векова. С онима који су негирали Божанство или људску природу Исуса Христа, који су негирали учење о Светој Тројици, учење о Светом Духу, није могло бити општења. Међутим, кад сад срећемо инославне, ако послушкујемо оно што они говоре о својој вери, не можемо да не приметимо да имамо много заједничког и да су они однели са собом из недара неподељене Цркве довољно молитве да можемо да признајемо у њима верне хришћане. То је веома важан моменат зато што у таквом случају можемо, како пише о томе професор Зандер, да говоримо с њима као с људима који деле с нама саме основе наше вере, али су одступили од ових или оних момената, који су нешто изгубили. Можемо да се молимо онако како нисмо могли да се молимо с аријевцима или несторијанцима, зато што у нашој вери има много више заједничког. А да не говоримо о томе да није важно само исповедање наше вере на речима, у богословљу: огромну улогу игра вера, оваплоћена у живот. Постоје инославни људи који доказују своју веру у Христа свим животом док многи правоверни, православни хришћани не могу увек да докажу своју веру не само животом, него чак ни смрћу. И овде човек мора да узима у обзир да се исповедање вере не састоји само у томе да човек зна елементе ове вере, како су они изложени у Символу вере и у различитим даљим богословским тврдњама, већ да им одговара животом: *покажи ми веру од дела твојих, а ја ћу ти показати веру моју од дела мојих*, каже свети апостол Јаков (Јк. 2, 18). Врло је важно да ово запамтимо.

И сад бих желео да вам поставим питање о којем можда сам нисам до краја размислио: на који начин се рађа неистина црквена? Чини ми се да имамо два извора спознаје: с једне стране ум, с друге – срце. Професор Семјон Лудвигович Франк је говорио о томе да је ум слуга, спознаја Бога и истина вере одвија се у срцу. И кад је говорио о срцу, он није говорио о емоцијама, о сентименталним доживљајима, он је говорио о срцу у смислу у којем су ову реч у древна времена користили свети оци: то је сама наша унутрашњост, наша способност да свим бићем, а не само главом, доживљавамо истину о Богу и да општимо са Самим Богом. А кад каже да је ум слуга он има у виду да спознати Бога, спознавати истину, живети овом истином можемо свим нашим бићем, али понекад треба да умемо да изразимо ову истину умно, како би она могла да се пренесе. Није довољно имати у себи искуство о Богу, знање о Богу, како бисмо умели да пренесемо ово другом човеку: понекад су потребне речи, потребни су понекад образи.

Светима нису биле потребне речи. Људи који су сретали светог Серафима Саровског нису послушкивали само његове речи, речи баш и није било много, већ су се загледали у његов лик и видели како сија Божанска благодат у његовим очима, како сија његов лик, како је сав он прожет благодаћу Божијом. Чини ми се да сам вам цитирао

причу о три посетиоца, о томе како је један од њих рекао подвижнику код којег су дошли: «Не треба ништа да те питам, довољно ми је да те гледам.»

Зато, с једне стране треба да доживљавамо Бога, да Га спознајемо свом нашом утробом, свим нашим бићем, чак и телесно. Јер, кад се причешћујемо Светим Тајнама, кад се крстимо, кад бивамо миропомазани, кад учествујемо у различитим тајнама Цркве, сама наша плот, наше тело се освећује и учествује у богопознању. И ум треба да се загледа у оно знање, које доживљавамо свим својим бићем, и у оној мери у којој смо способни, треба да осмишљавамо ово знање и кад то затреба, да будемо у стању да га пренесемо речју. И не само речју, зато што Црква не изражава своју веру само речима. Знате како се Црква изражава: она се изражава у иконама, у богослужбеном појању, у молитвама светаца. Јер молитве нису богословски реферати, већ крик живе душе, која је спознала Бога и с Њим општи. У овом смислу ум и срце играју једнаку улогу. Па ипак улога ума је да служи: он треба да изрази оно што је спознало наше биће, и не само наше лично биће, већ и наше колективно искуство, искуство целе Цркве и целе заједнице.

Међутим, с друге стране, ми несавршено спознајемо Бога. После пада између Бога и нас дошло је до извесне дистанце и све што видимо у Богу, све што знамо о Богу, видимо, како каже апостол, као у магли и тек на крају времена спознаћемо Га онако како је Он сам нас спознао (1 Кор. 13, 12). Ако желите слику, Бога видимо онако као што видимо одраз дрвећа у вештачком језерцу или реци. Сваки покрет воде омета нас да видимо у чистоти и савршенству оно што се у њој одражава. И ми морамо имати на уму да је пад умањио нашу способност да свом нашом утробом постајемо заједничари Бога и да Га спознајемо. И наш ум је престао да види Бога с оном јасношћу с којом Га је видео пре пада. Пут светости, пут подвижништва води ка томе да постепено спознајемо Бога све дубље и савршеније.

Међутим, ни пад нас није лишио могућности да сретнемо Бога. Постоји изванредно место у делима светог Иринеја Лионског на којем он каже даје пад, да, замаглио нашу представу о Богу, нашу спознају Бога, али кад обраћамо сву своју пажњу на твар, на овај свет који је Бог створио, ми кроз овај свет можемо да спознајемо Бога, исто као што се велики уметник или велики композитор могу спознати кроз његова дела. Вероватно схватате овај образ. Не можемо да спознамо човека онаквог какав он јесте, али кад човек ствара уметничко дело или икону или просто слику загледајући се у ово дело или икону или просто слику, загледајући се у ово дело почињемо да видимо његовог аутора. Иконе оца Григорија Круга не личе на иконе Леонида Успенског. Иако обојица имају искуство истог православља, исте Цркве, истог Бога, истовремено с овим искуство се одражава у њиховој личности и сваки од њих га изражава на свој начин. «На свој начин» не значи фантастично, већ на дубини и у особености јединствености онога како он сам ову слику види. И можемо, загледајући се у икону овог или оног иконописца да почнемо да схватамо и самог уметника. Исто се односи и на нашу спознају о Богу. Кад се загледамо у свет који је Бог створио, ми се не погружавамо у свет туђ Богу, ми се погружавамо у свет који носи у себи отисак Божије премудрости, Божије славе и загледајући се у овај свет можемо да спознајемо Бога. Истина, не тако непосредно, не тако директно као што Га свеци спознају у молитви или у искуству, али овај свет нам открива, а не заклања Самог Бога.

Сад: пред лицем нашег света, пред лицем палог света, пред лицем света у којем делује благодат Божија, света у који је ушао Христос оваплоћењем и у којем је умро на крсту, и васкрсао, пред овим светом у којем делује Свети Дух од првог тренутка његовог стварања, постављају се пред човека питања, захтеви његовог ума, и делимично се дају одговори који потичу, како сам рекао, из дубина његовог бића, из његове утробе и делимично из његове способности да размишља на основу онога што нам је открио Сам Бог. И овде огромну улогу игра наше поимање Светог Писма.

Библијске књиге су написали људи из различитих епоха. Кад читате дела различитих пророка, разне књиге Старог и Новог Завета видите да се језик мењао. Исте речи су имале различито значење у различитим епохама; и обрнуто, различите речи

понекад говоре о истом. И човек треба, с једне стране, да се замишља над речима, да се загледа у њих, да покуша да уђе у дубине из којих су оне изашле, и с друге стране, да се обраћа дубинама сопственог срца. Ако се узме Стари Завет речи су се понекад много мењале. Пошто су прелазиле у преводе понекад је немогуће препознати исти одломак на различитим језицима.

Међутим, и у целини језик палог света који употребљавамо зато што припадамо овом свету, не може да изрази адекватно, апсолутно, оно што овај језик треба да опише у првим главама књиге Постања, зато што говоримо на језику палог света о ономе што је било *пре* пада. Можда се може рећи следеће: описује се на језику две димензије оно што се догађало у три димензије. И зато, кад читамо ове главе треба да знамо да оне у суштини говоре истину, али да не можемо да «цепидлачимо» због речи и да видимо у речима тачно изображење онога што је било.

Могу да наведем понеки пример у вези с преводима. Кад је Нови Завет био преведен на лапландски језик преводиоци су наишли на један проблем. *Се, Агнец Божиј, земљај грјехи мира* (Јн. 1, 29). Јагњаци у Лапландији није било и зато је то било немогуће превести речју која би тачно изражавала слику, која стоји иза ове речи. И први преводиоци су уместо јагњета Христа назвали малим моржом, зато што је морж – јасна ствар, а јагње је невиђено биће.

Исто видимо и на другим местима. На пример, у псалмима постоји место где се каже да људска душа стреми ка Богу као што срна стреми ка изворима вода (Пс. 41, 2). Срна код њих није било и морали су да траже другу реч, како би појам био пренет. И ово треба имати на уму: и срна и морж су добри преводи зато што они не говоре о овој или оној животињи, већ о овом или оном стању душе, о овом или оном односу с Богом.

Кад је почело да се преводи на западне језике (сад ћу се усредсредити на ово), преводило се с тачке гледишта дате културе и употребљавале су се речи које су биле разумљиве људима датог времена и дате земље. Ово не значи да је превод био нетачан, то значи да је он преносио смисао, али не формално. И овде су почели проблеми, зато што су се неке речи показале као почетак, узрок разилажења између верника различитих епоха и различитих култура. Сами појмови су почели да се мењају. И због тога треба читати и Стари и Нови Завет не само очима ума, не само с добрим речником, већ с напором да се проникне у оно што су хтели да изразе они који су писали ове речи. Постоји изванредно место у делима старца Силуана, које понекад плаши, где он каже да и Стари и Нови Завет могу да се схвате искључиво унутрашњим искуством, само главом се не могу схватити. И (ово је заиста смела реч) да кад би нестале све књиге Старог и Новог Завета наше искуство о Богу би нам омогућило да васпоставимо исту ову истину, не текст, разуме се, не да чудесно обновимо текст који је постојао и нестао, већ да спознамо исту истину и изразимо је новим речима, новим сликама, али с подједнаком истинитошћу и реалношћу. И кад читамо Стари и Нови Завет треба да научимо да тако пажљиво читамо речи (зато што свака реч носи са собом неки смисао) не постајући уједно слуге ових или оних речи.

Пред људима свих епоха од самог почетка су се постављала питања која су се касније постављала пред науком. Сећам се, отац Георгије Флоровски је говорио да су понекад јереси настајале због тога што су људи постављали себи питања на која наука или философија из њиховог доба још нису могле да одговоре. Он је тада поменуо аријанство; Арије је пао на питању: како је Бог могао да постане човек, како је Вечни могао да постане део времена, како је Бесконачни могао да се ограничи плоћу? За њега је то било несхватљиво и тек много векова касније је наука питања о вечности и времену, о бесконачности простора и ограничености простора поставила на нови начин. У 19. веку она су постављенана потпуно други начин и да је Арије живео у то време он се не би спотакао на овим питањима. Исто се може рећи о читавом низу других проблема.

Философија је такође постављала питања на која у том тренутку није имала одговор и мимо којих је вера требало да прође, зато што се заснива на другом искуству. Међутим, у различито време философија је, удубљујући се у искуство хришћанске вере

почињала да заједничари у вери и да одузима јеретицима саму основу њихових недоумица. Видимо да су се у току читаве историје пред човека постављала питања, која су се рађала зато што се он својим чулним искуством, и својим мишљењем погружавао у свет који га окружује, који му је с једне стране, откривао истине о Богу, а с друге – заклањао му је поимање неких ствари. Дакле, све што чини наш живот, материја која нас окружује, наши вид, слух, мирис, сва наша осећања, којима доживљавамо свет, могу, с једне стране да нам откривају овај свет све дубље и дубље и да нас воде ка оној дубини где може да се открије тајна овог света, а успут нам откривају тајне о Самом Богу. И с друге стране, философија или просто људско мишљење пред нама откривају читав свет појмова.

О науци и вери нисам у стању да говорим зато што не поседујем довољно знања из савремене науке. Некад сам се бавио науком, али то је било тако давно да се оно што сам учио вероватно данас сматра детињим тепањем. Био сам ученик професора Кирија пре шездесет пет година. Сећам се да нам је на свом последњем предавању рекао говорећи о материји: «Ипак, атом никада неће бити подељен.» Од тада је, као што одлично знамо, атом био подељен, али то не значи да Кири није био научник или да није имао виђење науке.

Међутим, говорећи о богословском језику морамо имати на уму да у свако доба богослови користе језик свог времена и зато он никада не бива коначан. Исто као што дела Старог и Новог Завета по изразима – не говорим о садржају, већ о речима које се користе – не могу бити коначна. Некада ми је отац Георгије Флоровски говорио управо оно што сам сада поновио: да се у свакој епохи знање о Богу изражавало на језику свог времена, зато што је то био једини начин да се ово знање пренесе. Ако се сад преноси знање о Богу језиком из првог века многи људи неће схватити о чему се ради, морамо да говоримо на свом језику, али овај језик мора да изражава исте истине. И овде се, наравно, поставља питање о нашем унутрашњем искуству, о нашој причесности истини.

А истина је Сам Бог. Сећате се Христових речи: *Ја сам пут, и истина и живот* (Јн. 14, 6). Он је сама Истина, не то како је ми приказујемо, не њено словесно изображење, већ Истина као искуство причесности Живом Богу, ономе што Он јесте, оном Животу, који Он даје, оној Светлости која Он јесте. По речима апостола Павла, ми смо накалемљени на дрво као што се гранчица калеми за живоносно дрво и у њу се улива живот овог дрвета (Рим. 11, 17). То је једини пут којим можемо да пренесемо истину. Међутим, само се на површини може спорити о истини. Може се говорити о речима, може се говорити о погрешним представама, али не можемо да говоримо о истини као таквој. Ако хоћете, то је икона, да, али икона никада није само биће Бога. Она је као витраж, као прозор на којем су приказани свеци или Спаситељ. Гледамо их и видимо лик, али само зато што кроз стакла светли светлост Божија и у коначном нам светлост открива боје, а не боје светлост.

* * *

Данас желим да се на неколико минута вратим на тему која је представљала предмет наше прошле беседе, управо – о православљу, о јереси и о инослављу.

Православље увек схватамо као учење Цркве које се ни по чему не разликује с јеванђељским учењем и које га открива не само на речима, већ у свим манифестацијама црквеног живота. Сама реч «православље» говори о томе да ми *право* славимо и прослављамо Бога. То није само правоверје – то је права вера која цвета у животу и у овом смислу православље се изражава у мноштву аспеката. С једне стране, у дивним богослужењима која су израсла из хиљадугодишњег искуства православних верника свих могућих земаља, националности и језика. С друге стране стране, оно се огледа у појединачним молитвама светаца где су поједине људске душе, просветљење дејством Светог Духа прожете Божанском благодаћу, вапиле Богу благодарњем, поклоњењем,

љубављу, покајањем, радошћу, тугом, сажалењем, свим осећањима која је у њима рађала Божанска благодат у односу према њима самима и свету који их окружује.

И даље: православље се, односно, прослављање Бога у свој Његовој дивоти и красоти, наравно, изразило и у иконопису. Благодаћу Светог Духа поједини људи су били обдарени способношћу да сликовито, видљиво донесу до нас, понекад заслепљених, који понекад мало схватамо - истине вере. Свети Јован Дамаскин каже: ако хоћеш да научиш вери неписменог човека којем је недоступно читање Јеванђеља и оца Цркве стави га пред иконостас где је изображено свих дванаест празника, у којима се открива домострој Божји, открива се историја Божанског дејства на земљи на спасење света и објасни му *шта* значи сваки празник, стави га пред иконе светаца и научи га да се загледа у ове иконе не зато да би се просто дивео њиховој лепоти, већ зато да би кроз лепоту спозано Онога Ко је Лепота безмерна, Лепота неописива. И кад људи науче да се загледају у иконе научи их да се као *кроз* иконе загледају у оно што се иза њих крије, односно научи их да виде икону, а иза ње – лице које је насликано на њој.

Неко од отаца саветује: ако неко жели да се помоли, нека стане пред икону Спаситеља или Мајке Божије, нека се загледа у њу, а затим затвори очи и нека се моли, не видећи више линије, боје, већ само обраћајући се ономе ко је насликан на овој икони. Нека човек (то више нису његове речи) стане пред икону знајући да се налази у присуству Живог Бога Који жели да буде спознат, Који не може увек да се јави видно, већ само образно, као што се јављао неким свецима, али чак у осећању, Који каже: Овде сам! можда Ме сад не осећаш, али Ја сам овде, радуј се томе што стојим пред тобом, зато што си ти стао пред Мене без обзира да ли ћутиш или говориш неке своје речи – дубоке, или детињим тепањем изражаваш своју душу, Ја чујем оне дубине из којих излазе не само речи, већ осећања, водим те у оне дубине које су ван граница свих речи, где се одиграва сусрет између Живог Бога и живе душе.

И ово је доступно сваком човеку, зато што то не захтева ни посебну памет, ни посебну веру, већ само мирну сигурност да нас је Бог створио из љубави и да стојимо пред Њим, зато што нас Он воли. И ми не можемо, не смемо да се плашимо тога да Он може ту и да не буде: Он је ту чак и онда кад се окрећемо од Њега. Како је то дивно! Чак у ћутању храма, чак у ћутању шуме, чак у ћутању своје убоге собе човек може да стоји пред Богом безмерним, неописиве дубине, славе непојамне, али такође бесконачног милосрђа, бесконачне љубави према нама, љубави која се изразила на земљи оваплоћењем и распећем, даром Његовог сопственог живота, само како бисмо могли да поверујемо до које мере нас Он воли. И ван граница овога је читав простор, сва бездана дубина Божанске љубави коју не можемо да измеримо, али у коју можемо да се погрузимо ћутањем, нашим детињим тепањем, одлазећи у ове дубине кроз молитве светих и кроз молитву целе Цркве и кроз живот целе Цркве, само ако смо свесни онога *што* нам је понуђено.

Улазимо у храм Божји. Овај храм је саграђен вером људи који су пожелели да дају Богу место достојно Њега на овој земљи где су Бога одбациле хиљаде, милиони људи, где Он као туђиноватељ, иде куцајући час на једна врата, час на друга као што су Заручник Јосиф и Пречиста Дјева Богородица куцали на вратима Витлејема, кад је требало да роди Свог Божанског Сина. Исто тако Он сад иде и куца, не на материјална врата људских срца. Међутим, уједно Он нема где да склони главу, као што је Сам рекао (Мт. 8, 20). И ево, вера простих људи, људи не великих, већ проста вера *верујућих* створила је хиљаде и хиљаде храмова које су царски двор, где живи Света Тројица, где се зацарио Христос.

Ако се отворе царске двери, видећете – то видите сваке недеље – престо. Престо није просто жртвеник, престо је царски трон, престо је место где седи Живи Бог. Јеванђеље видљиво за нас изображава Христа, Који седи на Свом трону и овај трон је престо Божји. У другим моментима богослужења престо је и место заклања и место Васкрсења. И Бог царује у оној понекад сиромашној кући, који су Му људска вера и љубав створили. Кад долазимо у храм ми долазимо код Бога. С каквим страхопоштовањем треба да преступамо праг храма, не осврћући се ни на десно ни на лево, ни назад, не

размишљајући о свом, већ будући свесни: улазим у област, коју су оцртали ови зидови, која сва без остатка припада Богу где је све Његово и где се Он Сам налази.

Међутим, овде постоји и друга страна. Као што сам поменуо, Бога су многи избацили из срца, из ума, из живота. Понекад за Њега нема места на земљи. Знамо да је било у периодима прогона и у стара времена и у наше доба. Он није имао куда да иде, није имао где главу да склони. И ево, људска вера је за Њега створила место прибежишта. Кад долазимо у храм, можемо с ликованем срца да размишљамо о томе да је овај храм саграђен нашом вером и да је у обезбоженом свету овај храм прибежиште за Бога, Који је постао човек да земља не би остала без Њега. И кад улазимо овамо, с каквом љубављу, с каквим светшеним страхом треба да уђемо! Туђиноватељ, Сиромах, Прогањан – и уједно Цар васељене.

Међутим, храм није све. Већ сам говорио да је Црква место где се међу људима који су Му поверовали, који су свој живот Њему препустили, налази Бог, Који се слави у Светој Тројици, први члан земаљске Цркве, зато што је Он човек, а не само Бог, Господ наш Исус Христос, први члан Цркве. Схватате *шта* то значи: припадати заједници чији је први Члан Сам оваплоћени Син Божји?! И сила, која делује у Цркви у чудима, у тајнама, у речима Јеванђеља, у свој тајни Божанског присуства, у ономе што Бог чини над сваком нашом душом – Дух Свети. И Отац наш Небески такође живи у Цркви. Црква је таква тајна која би требало да изазива у нама ликоване, надахнутост и уједно свештени страх.

Преподобног Пафнутија Боровског монаси манастира у којем је живео као затворник једном су замолили да служи Литургију, зато што нису имали свештеника. Он је служио Литургију као што је нико није служио пре њега. И кад се служба завршила, он је рекао: «Браћо, чак и ако некада не будете имали свештеника, не молите ме да служим Божанске Тајне. Да служим Литургију за мене значи да умрем.» Кад долазимо на Литургију у нашем уму се роје празне, понекад грешне мисли, наше срце се још није загрејало, могли бисмо да се сетимо оних који нису смели да преступе црквени праг. Сетите се митара који се зауставио на довратку, ударао је себе у груди и говорио: *Боже! Милостив буди мени грешнику!* – и није смео чак ни да крочи цркву (Лк. 18, 10-14), у овај простор који је прожет Божанским присуством, благодаћу Светог Духа, присуством Саме Тројице.

Сећам се једног случаја. Човек је дошао код нас у храм и хтео је да преда пакет једној од наших парохијанки. Био је убеђени безбожник и хтео је да израчуна да дође тако да не затекне богослужење, али је дошао прерано. Сео је позади на клупу и затим ми се после службе обратио с питањем: «Шта се дешава код вас у храму? Дошао сам овде знајући да Бога нема, знајући да су све то измишљотине. Међутим, седео сам један део службе и нешто ме је запањило. Не знам да ли је то светлуцање свећа, ваше отегнуто појање, колективна хистерија ваших парохијана?» Одговорио сам му: «Кад бисте били верник ја бих рекао: то је Божије присуство. Међутим, ако ви *знате* да Бога нема, немам одговора за вас.» Он је тада размислио и рекао ми: «А да ли могу да дођем некад кад у овом храму не буде никога и кад и ви одете тако да се ваше расположење не преноси на мене? Желим да будем овде, да видим и да осетим да ли овде има још нешто или је просто празнина, празна просторија.» Долазио је неколико пута и затим ме је позвао, па каже: «Не знам да ли Бог постоји, али знам да овде нешто има, зато што чак и кад никога нема, укључујући и вас, осећам некакво за мене непојамно, несхватљиво присуство. Међутим, претпоставимо да Бог постоји, шта имам ја од тога што Он живи међу овим зидовима, под овим кровом ако Он ни на који начин не утиче на људе, не општи с њима?» Рекао сам му: «Дођите поново кад има људи и погледајте њихова лица, погледајте у њихове очи кад долазе и кад одлазе.» Он је тако и поступио и кроз неко време ми је рекао: «Знате, ваш Бог није неактиван, то је Бог Који делује све време и мења сваког човека. Видим с каквим лицима људи долазе и с каквим одлазе; и нарочито се види неки сјај у њиховим очима кад се причесте. Значи, Бог не живи овде просто пасивно, Он живи и делује; он мења људе.

Осећам да сам мртав, треба да постанем жив! Да ли ваш Бог може да учини нешто за мене?» Од тада су почеле наше беседе и завршило се тако што се он крстио.

Овај човек је умео да осети оно што често не осећају верници који редовно долазе у храм. Тако је лако навићи се, чак и на светињу, тако је лако *навићи* се да улазимо у Божанску област! Како треба пазити на себе да човек не изгуби свештени страх, да не изгуби живо осећање или макар свест, ако у нама још увек нема тог осећања! И кад стајемо на молитву не треба да се трудимо да из себе исцедимо неке емоције, већ треба да станемо пред Бога и кажемо: «Господе, ја знам да Ти постојиш, знам да си овде. Не могу да се пробијем до Тебе насилно, али ћу стајати у Твом присуству. Ти си овде и ја сам овде. Ако хоћеш, дотакни се моје душе, дотакни се мог срца и ума, учини са мном шта желиш. А иначе ми је довољно што ми је дата таква срећа да стојим пред Тобом и знам да ме Ти видиш и да могу да Ти се обраћам молитвама којима сам некада научен. Или могу просто својим сопственим речима да разговарам с Тобом, да Ти кажем све што пожелим, зато што знам да ме тако волиш, да ме нећеш одбацити, чак и ако оно што будем говорио буде недостојно и Тебе и светог места на којем се налазим, али ћу бити истинит пред Тобом, све ћу Ти рећи.»

У овоме је можда суштина нашег православног искуства које се огледа, као што сам рекао, различито, мноштвом путева, али које треба да се изражава такође – и ово је веома важно – целим нашим животом, нашим међусобним односима.

Ми имамо такво преимућство над многима. Откинути смо од домовине. Моја генерација је изгубила чак и домовину, били смо одбачени, државна власт нас је лишила права да се називамо Русима. И сусрећући се у храму или ван храма, знали смо да се налазимо и у нашој земаљској домовини и у небеској, зато што наша домовина обухвата и земљу и небо. Како бисмо могли да се односимо једни према другима! Сећам се кад сам био још дете с каквом тананашћу смо се одазивали једни на друге! Кад бисмо на улици, у метроу, било где чули руски горело је срце у нама. Зар се то сад дешава у истој тој мери? Ми живимо – страшно је рећи – олако. Постоји у Старом Завету реч за израиљски народ: *утучнел и оставил Бога*, односно угојио се и заборавио је Бога (4 Мојс. 32, 15). Понекад човек тако жели да се врати у оно време кад је био гладан, и хладан, и усамљен, и кад је сваки Рус био свој човек за другог и кад је сваки православац, без обзира да ли је Рус или не - био *свој*, био је брат, била је сестра. Ми можемо ово да обновимо свешћу, израставши, удубивши се, отишавши у оне дубине које се откривају силом благодати, у оне дубине, где се људи срећу, где се срећу у ћутању, где налазе срећу у томе што могу да буду једни с другима ћутке, знајући да су јединствени, нераздвајни заувек, за читаву вечност. Размислите о томе!

И осим тога, наравно, Христос нас је призвао да преобразимо овај свет, да начинимо од овог света место на којем је Бог код Своје куће, тако да се отворе врата Цркве и да се тајна Цркве, Божанско присуство излива из храма на цео свет у околини. То је наш задатак. И не ради се о томе да идемо и проповедамо православље, већ да *будемо* православље. Да срећући сваког од нас, заједницу или целу нашу Цркву људи гледају и виде: Царство Божије је дошло на земљу, Бог живи у овим људима, Он је с њима – како би се привили, присајединили овој заједници живота, светлости! То је наш задатак. Међутим, за скоро две хиљаде година ми овај задатак нисмо испунили. Научили смо да се молимо, научили смо се да много тога разумемо о Богу, о човеку, о животу, о свету. Међутим, сад долази време кад треба процветати – не знам како – у преображај света како бисмо ово искуство пренели свима онима који нас окружују, не речју, не покушајем да убедимо човека, већ тиме да сваки човек срећући нашу заједницу или њеног појединог члана могао да каже: како бих хтео да будем честица овог живог тела!

Можете да кажете да чак и у историји Православне Цркве много тога изазива негодовање. Већ сам говорио да је за две хиљаде година било више од три хиљаде ратова: хришћани су се међусобно убијали због овог или оног разлога који је у њиховим очима превазилазио тајну јединства у Богу: он ми није брат, она ми није сестра, без обзира на то

што верује у Истог Бога као ја. И осим тога, нисмо створили друштво љубави. Не ради се о томе да се сваки човек убеђује, већ о томе да се преображава живот. Ми морамо, свако од нас, да се замислимо над овим задатком како би на послу, у породици, свуда где год били наше присуство било светлост преображаја. Можда не свесно, зато што ко од нас може да каже: «Ево, ја ћу ући у друштво људи туђих Богу и донећу међу њих светлост.» Не, може се ући у ово друштво с таквом отвореношћу, с таквом љубављу да се нешто догоди, ако не са свим друштвом, онда с оним људима који су већ спремни за преображај.

Знате из историје колико је у Цркви било раздора богословских и животних. Сећам се како је неко у присуству Владимира Николајевича Лоског говорио о томе да је Црква непогрешива и он је одговорио: «Не, Црква, ако се говори о људима који је чине, стално греша, чак и против истинитог, савршеног знања о Богу које је наш задатак, али Црква је непобедива.» Црква се састоји од људи који се удубљују у истину, који траже све савршенију форму њеног израза, иако могу успут да скрену, да погреше. Отац Георгије Флоровски ми је једном рекао: «Нема ниједног оца Цркве осим светог Григорија Богослова код којег се не би могло наћи нешто што можда није било идеално православно. Григорије Богослов ово није дозволио зато што је био претерано опрезан у својим делима.» Међутим, са временом се делимична неистина или несавршено изражавање истине изглађује саборним искуством, односно искуством општења са Живим Богом. Понекад је ово искуство удео веома малобројних људи. Постојао је моменат у средњем веку кад је Православна Црква закључила унију с Римом. Само један епископ у целој Православној Цркви је одбио да потпише акт уније зато што је то претпостављало прихватање читавог низа догматских, верских одредаба које су биле неправославне. И кад му је то било предочено, кад су му браћа рекла: «Да ли схваташ да си остао сам?» он је одговорио: «Да, али ја сам православље.» И испоставило се да је у право зату што су се у току врло кратког времена разлози због којих су православни учесници Фирентинског сабора пристали на унију променили и православље се вратило и истини и јединству.

Бог неће допустити да православље заувек изда истину, зато што је истина оно што *јесте*, истина је Бог Који Себе чини заједничарима људи, Који их прожима Својим присуством, Који представља светлост њиховог ума, огањ њиховог срца, крепост њихове воље. Нема смисла бранити истину: *она* нас брани, зато што је она Сам Бог. Међутим, морате знати да ће у трагању за изражавањем ове истине бити колебања и тражења, биће момената кад ће овај или онај богослов или чак светац рећи нешто што ће смутити друге људе и понекад ће започети дуга духовно-умна борба док не постане јасна истина, док не заблиста потпуном светлошћу она светлост коју нам је Бог донео.

Ево о чему бих хтео да вам испричам данас: о томе шта је православље. Оно се не може тражити у уџбеницима, не може се тражити било где осим у Самом Богу и у *јединству* свих у Живом Богу. Ово захтева подвиг самоодрицања, подвиг одрицања од своје ускости, маленкости, подвига спремности човека да се отвори Богу, да стане пред Њега и каже: стојим пред Тобом, Господе, и ћутим! Велики свеци су умели то да чине – размислите о светом Серафиму Саровском, о Сергију Радоњешком, о збору руских и других светаца, помислите о онима који су сада тако отворени према Живом Богу да се кроз њих благодат прелива у срца и живот других. Не треба да се плашимо. Треба да научимо да срећемо људе и своје и, страшно је рећи «туђе» лицем у лице не зато да бисмо их савладали, победили у свађи, већ зато како бисмо поделили онај део и ону дубину истине која постоји у сваком, и открили се оној дубини истине, љубави и светлости, који постоје у другом човеку, и не обавезно православном и чак не обавезно хришћанину. Не треба да будемо наивни, већ отворени и да научимо да *разликујемо духове* (1 Кор. 12, 10), да разликујемо оно што је од Бога и да разликујемо оно што је покварено нашом мишљу, нашим речима.

Црква је непобедиво чудо, то је купина која не сагорева на земљи (2 Мојс. 3, 2). Она гори и не сагорева, она светли и светлост која се лије на земљу око ње прожима све дубине створеног света. Нема таквог места, нема таквог човека до којег не допире

видљиво или невидљиво она благодат која се излива из Цркве. Како треба да нам буде драгоцену Црква, с каквим страхопоштовањем треба да се односимо према њој, како треба да је чувамо од *себе*, а не од других, од свега што је недостојно нас самих, и Бога, и Пречисте Дјеве Богородице и светаца! Људи причају о страху Божијем: ево где је страх Божји. Не бојазан, већ ужас при помисли да могу некоме да заклоним пут, да могу да не допустим човеку да прогледа, да могу да не дам човеку да оживи духом. Недавно ми је један човек рекао да је срео православца који га је с таквом суровом оштрином разобличавао да је он осетио: овде нема љубави и ако је такав Бог, ја таквог Бога не желим, таквом Богу не могу да се клањам, зато што у мени живи чежња за Живим Богом, за Богом Који даје живот, Који даје ликоване живота, Који даје светлост... Размислимо о томе: то је наша одговорност, и то је наша радост, и то је милост Божија према нама.

Надам се да ћу следећи пут говорити о нашем односу према спољашњем свету. Видећемо шта ће испасти; знате да своје беседе не припремам буквално и отварам вам своје срце. Оно је сиромашно, уско, непросветљено до краја, али оно што имам желим да вам дам.

Сад хајде да мало поћутимо, сабееремо се и помолимо на растанку.

* * *

Ако размислимо о томе како је човечанство замишљало стварање света, како је замишљало судбине света који још није пао и сам пад треба да схватимо да људи, нека су то били још Адам и Ева или следеће генерације, нису могли да виде ствари онаквима какве су биле пре пада. Тако је трајало из генерације у генерацију. Оне успомене које су још биле јаке, јарке у Адаму и Еви, у њиховим потомцима више нису могле да буду такве, зато што они нису могли да знају за оно што је било пре пада, само кроз причу својих предака, а ови преци, чак ни Адам и Ева нису могли да опишу оно што је било. И није било језика да се то опише и није било слика да се то представи. На крају видимо да је у току читавог периода од тренутка пада Адама и Еве док Бог није призвао Авраама, постојао читав, може се рећи, пагански свет: Божји свет, али који још није нашао свој пут. И да би човек схватио шта је било раније људи су почели да стварају оно што називамо митовима, - ево одакле су се појавиле прве митолошке приче које налазимо у најстаријој старини паганског света.

Ако се оне упореде с библијском причом видећете да у корену постоји нешто слично, али негде се и сећање прекида, и нестаје језик; ствари које су биле спознате у искуству не налазе израза и почињу легенде од којих су неке веома блиске ономе што се заправо догодило, а неке се све више и више удаљују. Ако се томе дода да је у свету који је пао по наговору ђавола наставио да делује ђаво, можете да замислите како су се слика света, представа о Богу, представа о првобитном човеку, о догађајима из времена пре пада постепено извртале и како су се појављивала она паганска веровања која нам повремено изгледају тако страшна и која представљају покушај да се схвати и изрази на једном језику оно што се могло сазнати само на другом. То су сећања и празнине који су испуњени фантазијама узетим из сада већ палог света. Представа о томе какав је био однос између Бога и света узета је из односа између човека и човека и – што је страшније понекад – између односа човека и Бога с једне стране, али и сатане, с друге. Стварале су се легенде и уједно су се стварали такође страшни обичаји, религије крвопролића, унакажене представе о Богу, о човеку, о свему.

Међутим, није све било унакажено. Оно што се сачувало јесте човеково срце; не говорим о емоцијама, већ о некој дубини, о оном образу Божијем који је Бог уткао у сваког човека, о оној безданој дубини која може бити испуњена само присуством Самог Живога Бога. И кад видимо у књизи Постања да је Бог Свој сопствени дах дунуо у човека и да је човек постао *душа жива* (1 Мојс. 2, 7), не просто животиња, већ душа жива, жив Божанским дахом, заједничарењем с Богом, отвореношћу према Њему, може се

размишљати о томе да је у целом паганском свету постојало извесно богопознање. Ово је очигледно из неких месра Старог Завета на којима видимо како су неки праведници знали Бога – чистотом свог срца знали су Бога и пре него што се на свету појавио Аврам и закључио први завет с Богом.

Постоји изразит пример за ово. Након што се Аврам одазвао на зов Божји, након што је Аврам закључио с Богом први завет, који је сједињавао, поново сједињавао пали свет с Богом, он је добио благослов од Мелхиседека (1 Мојс. 14, 18-20). Мелхиседек је био пагански цар, али је био праведан. Само његово име значи «праведни цар». Он је био ван завета између Бога и Аврама, али није био ван завета све твари с Богом. Осим њега, били су, наравно, и други људи који су знали Бога макар у бледом смислу, али нису сви достигали ону величину, ону светост, која је дозвољавала Мелхиседеку, паганском цару, да призове на Аврама и на јеврејски народ Божји благослов. И можемо да поставимо себи питање о томе да ли постоји нека очигледност о томе у савременом свету.

Говорећи о Мелхиседеку хтео сам да кажем још једно. Мелхиседек представља такву величину и такву праведност да апостол сматра да се на Христа односе речи псалма: *Ти јереј вовећ по чину Мелхиседекову* (Јевр. 5, 6; Пс. 109, 4). Он је цар, и као што сам вам већ помињао, чини ми се да Јован Златоуст или Василије Велики каже да свако може да влада, да руководи, али само цар може да да свој живот за цео свет. Он је био цар у том смислу и уједно је био праведан до краја. И Христос је био наш Цар, Који је предао Самог Себе до краја, без остатка, свецело на смрт ради тога да бисмо ми могли да живимо. Кад гледамо крст морамо имати на уму да крст значи смрт за Христа, живот за нас.

У каснијем паганству настављена је борба између Бога и сатане; и у историји паганства видимо оба елемента: с једне стране, понекад запањујућу проницљивост и разумевање и познавање Бога и Божанских ствари, а понекад веома страшне појаве. Помињао сам вам, чини ми се, свој давнашњи разговор с Владимиром Николајвичем Лоским који тада није допуштао да ван хришћанства, више од тога, ван православља може да постоји истинско богопознање, сматрао је да је све тамо у извесној мери унакажено. Ја сам тада био млад и нисам могао да спорим с човеком којег сам дубоко поштовао, поред којег сам се годинама молио у истом храму и чију молитву сам видео. Међутим, вратио сам се кући и исписао осам цитата из староиндијске књиге упанишада, вратио сам се код њега и рекао: «Владимире Николајевичу, кад читам свете оце, исписујем места која ме посебно погађају, записујем и име оца Цркве из којег је извод. А ево овде имам осам цитата без имена. Да ли можете на основу онога што се у њима говори да препознате ко је то писао?» И за неколико минута Владимир Николајевич је ставио натпис на сваки цитат из упанишада именом једног од великих православних светаца. Тада сам му на ово скренуо пажњу и он је почео другачије да размишља.

Ово не значи да смо он или ја паганство сматрали делом хришћанске вере. Али ово значи да пад Адама, даљи пад једне генерације после другог није могао до краја да уништи везу која је остајала између Бога и човека. Неки оци кажу да је у нашим дубинама урезан образ, лик Живог Бога и сав задатак нашег живота је да се пробијемо у оне наше дубине у којима овај лик може бити спознат. Међутим, овај лик доживљавамо на оном нивоу на којем се сами налазимо, како доживљавамо икону. Односно, она је сва ту, али истовремено може бити унакажна и оштећена. Сви знамо шта се у току историје догодило с иконама кад су их иконоборци, безбожници, унакажавали, ругали им се. На овакву икону гледамо као што бисмо гледали на лик мученика, то је икона-мученица. И може се рећи да је сваки човек у својој унакажености мученик – не зато што се борио са злом, већ зато што је био предмет напада, није умео да се бори, није умео да побеђује.

И у древном преизраиљском паганству и у оном паганству које је постојало у току миленијума и до данас постоји, постоје искре истине, пробљесци истине, а понекад веома потресна изражавања ове истине. И кад гледамо живот неких паганских подвижника не можемо да се не дивимо њиховом умећу да се науче од малог, док ми понекад тако мало знамо без обзира на оно велико што нам је дато.

Међутим, осим паганског света, постоји Стари Завет. Аврам је био паганин, он је живео у Месопотамији, данашњем Ираку и делио је схватања локалне вере. Једне ноћи он је чуо глас Божји, који га је позвао по имену и заповедио му да оде из домовине и оде ко зна куда, тачније, куда га Сам Бог поведе. И Бог га је повео у обећану земљу. Аврам се настанио, навикао се на то место са свом својом породицом, са својом браћом, с рођацима (1 Мојс. 12, 1-8). И овде желим да поменем неколико момената.

Прво је то што се у извесном тренутку његов рођак Лот одвојио од њега (1 Мојс. 13, 7-12) и постао је родоначелник Моавићана који су касније постали пагани, иако је Лот заједно с Аврамом изашао из Месопотамије по зову Божијем. Шта ово значи ја не знам, знам само да није до краја могао бити туђ ономе што се открило Авраму ако је отишао заједно с њим.

И даље: вероватно се сећате приче о Јакову, о његовој борби с анђелом ноћу код прелаза преко реке (1 Мојс. 32, 24-32). Испред њега је стао неко и није му давао да прође и Јаков се борио с њим целе ноћи, а кад је почело да свиће одједном је препознао у њему анђела Божијег. И он је добио име *Израиљ* због ове борбе. Испоставило се да он није човек који се борио с Богом богоборачком мржњом, већ се борио не знајући с ким се бори зато што је хтео да се пробије даље, даље у обећану земљу, тамо где је Бог њега и цео његов народ звао. И то је предивна ствар: што се не само он, већ сви верници у извесној мери, у извесном смислу боре. Ми као да смо се «ухватили у коштац» с Богом и кажемо као Јаков: нећемо Те пустити, нећемо Ти дати да одеш од нас док нас не благословиш.

И свако од нас треба да научи управо ово. Да ли у молитви, у богомислију, у читању светих отаца, још више у читању Јеванђеља, у црквеној молитви, у братском, сестринском међусобном општењу морамо да се држимо Бога, да се не задовољамо ничим тварним, ни оним мислима, ма како оне биле богате, које нам долазе кад читамо или размишљамо ни оним осећањима која се у нама рађају, већ само Богом, само Богом. Да се научимо да стојимо пред Њим и да Га не пуштамо: Господе, нећу отићи од Тебе, не одлази од мене! Знам људе који стају на молитву не да би добили ово или оно, већ ради тога да би стајали мало у Божијем присуству, који стоје и кажу: Господе, знам да си овде и ја сам овде, по Твојој милости Ти ми дајеш да стојим пред Тобом, чак и ако не осећам Твоје присуство, али знам да си овде и то је за мене максимална срећа и благослов и радост. И ја ћу с Тобом говорити, све ћу Ти говорити, сву душу ћу изливати, све мисли, сва осећања, тражићу Твоју вољу у свему и нећу отићи, нећу отићи, Господе, чак ни ако ми годинама не будеш дао да знам за Тебе.

Тако је било с Израиљем, тако је било и са многим свецима, тако бива и са многима од нас – не с таквом упадљивошћу, не с таквом оштрином, али исто тако реално, зато што сви ми припадамо Цркви, иако још нисмо израсли у пуну меру онога што треба да будемо, у ону меру коју апостол Павле назива *пуном мером раста Христовог* (Еф. 4, 13). Израсти у меру Христа... Наравно, у потпуном смислу ће нам ово, даће Бог, можда бити дато после смрти, у будућем веку. Међутим, већ сад, само ако се препустимо Богу, можемо да се отворимо, да Му дамо место у себи, да постанемо храм Живог Бога и да израстемо у такву меру коју видимо у преподобном Серафиму Саровском, у Сергију Радоњешком, у мноштву светаца. А зашто кажем – и у светима, и у мноштву људи који нису канонизовани, али које гледамо и мислимо: па, човек, као човек, обичан, а затим касније у извесном тренутку осећамо у њему нешто непојамно.

Међутим, кад је прошла ова прва генерација људи (не сви, наравно, али већина) почели су све више да се удаљују од оног времена којег су се Адам и Ева сећали, да мање опште с дубинама Божјим. И кад више није свако могао да живи под непосредним руководством Самог Бога Господ је почео да даје израиљском народу вође, пророке, судије, различите наставнике. Међутим, у извесном тренутку се догодила једна изузетно велика трагедија у историји. Људи су почели да сумњају да ће им после Самуила бити дат други вођа. Они су почели да се загледају у синове Самуила и уместо да знају да Бог може да позове из њихове средине потпуно неочекиваног човека почели су да меркају и да

размишљају: не, ови не могу да нам буду вође. Израилски народ се уплашио да ће после Самуила остати без вође и обратио му се и рекао (Боже мој, какве страшне речи!): *хоћемо да будемо као сви други народи; дај нам цара* (1 Цар. 8, 5). Ово значи: плашимо се да будемо под руководством Самог Бога и оних које Бог постави над нама, желимо земаљски комфор. Дај нам цара и доста нам је, бићемо као сви остали народи, не под Божјим вођством, већ под вођством нашег цара.

Самуил се ужаснуо и обратио Богу: шта да радим? И Бог је одговорио: нису они одбацили тебе, него Мене. Дај им цара, али их упозори на то да ће то значити да ће цар управљати, владати њима (1 Цар. 8, 9-18). И био је постављен Саул. Нисам случајно употребио његово име. Саул је би први цар који је по вољи народа постављен на оно свето, свештено место на којем је могао да стоји само пророк који је тада био икона Христа Који ће доћи – као што је и сад свештеник кад служи Свету Литургију бледа икона Спаситеља Христа. И Саул је сишао с ума, није могао да издржи ово страшно светогрђе. То је први случај отпадања Израиља од свог призивања.

Нећу се задржавати на различитим етапама, али други, одлучујући, страшни моменат кад је Христос стао на суд пред Пилата и кад је Пилат упитао присутне вође народа, првосвештеника и сам народ: да ли је то ваш Цар? И одговорили су му: ми немамо цара осим ћесара (Јн. 19, 15). Они нису одбацили само свог цара, већ су одбацили цара из свог народа. И овде се догодило нешто страшно, зато што је Пилат питао: кога да ослободим – Вараву или Исуса, Који Себе назива Сином Божјим? И сви су повикали: Вараву! (Јн. 18, 39-40). Овде речи говоре о нечем веома страшном, зато што *Варава* значи «син оца»: то је карикатура Христа. Они су изабрали човека који је представљао ругање оваплоћењу Сина Божијег. И после тога је започела трагедија другог отпадања.

Међутим, да ли то значи да је израилски народ отпао у потпуности, коначно? Не! Апостол Павле прилично много говори о томе, између осталог: размислите, ако нам је пад Израиља дао Христа и Цркву, Царство Божије, које је дошло у сили на земљу, какво ће бити његово коначно обраћење! (Рим. 11, 15, 25-26). Тада ће се остварити коначна победа Бога над свим што устаје против Њега. И зато морамо са страхом, с трепетом да се односимо према ономе што се догодило и да постављамо себи питање о томе шта се дешава у недрима израилског народа (не на израилској земљи, већ по целом свету), шта се тамо догађа, шта спрема повратак Сина Божијег у слави после страшних времена отпадања.

И још последње. Већ сам говорио о древном паганству, где постоје одблесци, проблесци, иако се према њима треба односити с опрезом. Међутим, ми живимо у свету новог паганства, паганства људи који су одбацили Бога, који су свесно постали безбожници. Поставимо себи питање: Каквог Бога су они одбацили? Каквог Бога они негирају? Да ли је то Онај Бог, Којег ми невешто, понекад наказно покушавамо да им представимо? Ми говоримо о Богу језиком који је за њих везан за успомене које они не могу да прихвате као Божанско Откровење. Чини ми се да сам већ помињао жену која је једном дошла да поприча (она тада није веровала ни у шта, касније је постала православна). Упитала је: «Реците ми, шта је Бог?» Одговорио сам јој: «Бог је наш Отац.» Она је викнула: «Шта било, само не то!» У току даљег разговора се испоставило да је њен отац био тиранин, намучио је читаву њену породицу: њену мајку, сестре и браћу, и реч «отац» је за њих значила пакао, који се отворио испод њихових ногу. Зар се не дешава тако (можда не тако оштро) с многим људима с којима споримо о Богу, али представљамо Бога Онаквим Каквим Он Сам не би хтео да буде представљен. И ми Га тако представљамо, на таквом језику, на такав начин да људи гледајући нас мисле: ако је овај човек Његов верни слуга, тај Бог ми не треба!

А уједно се може наћи, мислим, у сваком човеку таква струница која ће зазвучати у њему, која ће зазвучати у његовим дубинама и открити му могућност да поверује. Зато и овде треба да се замислимо и тражимо путеве како да нађемо заједнички језик с људима који мисле да су туђи Богу до краја.

На овоме ћу завршити ове своје беседе. Хтео сам да вам у овој последњој беседи покажем наш положај у односу на предизраиљско паганство, које је било испуњено још и трепетом због сећања на рајски свет, који стално бледи, али је ипак жив, и на Израиљ. Хтео сам да кажем о Откровењу Божијем у њему и о његовом отпадању и о томе како је он остао Израиљ, односно онај ко се бори с Богом, не као онај ко је богоборац, већ ко се бори како би нашао истину, правду, реалност, живот. Хтео сам да кажем о овом свету постхришћанског паганства, у које хришћанство није проникло у значајној мери због нас, у још значајнијој мери зато што вест о Христу још није дошла, а кад долази, долази у таквим људима туђим умним формама да они не схватају о чему се ради, и претварају веру која је живот, у философију или у религију ума или што је још горе, у ново паганство, где од нашег Бога праве идола. И на крају, хтео бих да се замислимо и о судбини обезбоженог света и нашем месту у њему.

Завршавам низ беседа које сам водио од прошле године. Сад треба да начинимо паузу. Педесет једну годину одржавам беседе сваке недеље, а да не говорим о проповедима, о сусретима, о предавањима и сад сам физички уморан и глава ми се уморила превише да бих се латио нове «школске године». Молићемо се заједно, бићемо јединствени као пре, и даље ћу размишљати, читати, припремати будуће ако ми Бог да да дуже живим. Општићемо у храму, у моливи и у проповеди. И чим ми се врати довољно снаге у уму и телу, вратићу се на беседе ако још будете желели да их чујете. А сад поћутимо мало, помолимо се заједно и разиђимо се.

Међутим, разиђимо се не растајући се. То је врло важно. Један француски писац каже: није страшно растати се, то јест разићи се ако овај растанак не значи да једни друге остављамо, одвраћамо се једни од других. Однесимо једни друге у срцу, у молитви. Молимо се за све оне који су овде били, за све оне који ће овде бити, молимо се за то да Дух Свети сиђе на нас, на сваког од нас и да нам буде дато да израстемо у ону пуну меру раста Христовог, о којој говори апостол Павле (Еф. 4, 13).

Свих ових година трудио сам се да вам откријем своју душу, уз све сиромаштво мог знања, уз сву моју греховност трудио сам се да поделим с вама оно најсветије што ми се открило кроз дивне људе и кроз Цркву. Примите ово ма како било недостојно Бога и можда и вас и донесите плод. И делите, делите с другим људима оно богатство које нам даје православна вера. Делите!

Свештеник сам постао неколико година након што сам прочитао одељак из 58. главе Књиге пророка Исаије. Чекајући пацијента отворио сам Библију и почео да читам. И поглед ми паде на место које сам прочитао овако: дај своју душу да је растргну, да је поједе гладни. Три пута сам читао ово место, три пута сам га тако прочитао и помислио: ево ми заповести Божије. Како ће се то изразити, не знамо, али то је оно што Бог хоће од мене. Неколико година касније читао сам поново исто ово место у истој овој књизи и открио да ових речи тамо нема (уп.: Ис. 58, 10). Неки људи су ми говорили да ми је Господ открио Своју вољу давши ми да прочитам оно чега тамо није било како бих постао свештеник. Други су причали да ме је ђаво преварио и да сам постао свештеник зато што ми је мрачна сила подметнула лаж уместо истине – ја у то не верујем. Једно могу да кажем: дајте своју душу Богу и дајте своју душу било ком ближњем којем је било шта потребно. Не бојте се – Бог вам неће одузети оно што вам је дао.